

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

*„Gyakran jut eszembe Péterfy Jenő kijelentése. Mindenki, aki
magyarnak született s így akarva, nem akarva vállalja
szenvedésünket, kárpótlást kap azáltal, hogy Arany Jánost
eredetiben olvashatja.”*

Kosztolányi Dezső

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2004

Január

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXVIII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Buzás Márta

TARTALOM

Bányai János: Szelekció és értékelés (*tanulmány*) 1

Pap József: Való és vízió (*vers*) 12

Esterházy Péter (Budapest): Én és a keresőfák (*esszé*) 15

Bihari Sándor (Budapest): A Razglednicák ideje (*vers*) 19

Németh István: Papírszeletek (*esszé*) 20

Bordás Győző: Katonaszökevény VI. (*regényrészlet*) 26

Huszár Zoltán: Az elhallgattatás szakaszai VI. (*visszaemlékezés*) 41

Mihajlo Pantić: Ha ez szerelem (*elbeszélés*) 62

Bánki Éva (Budapest): Ízléseken vitatkozni (*próza, részlet*) 71

Jódal Rózsa: Csoportkép Csontváryval és bojlerbelsővel (*novella*) 81

Gulyás József: Éjszakai feljegyzések, 1999 (*napló, V.*) 87

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Faragó Kornélia: A kritika helyzettudata (*tanulmány*) 100

IRODALMI MÚZEUM

B. Szabó György (1920–1963) magánlevelezéséből (Közzéteszi Szloboda János)
110

Egy ismeretlen Csuka-levél (Közzéteszi Németh Ferenc) 123

SZELEKCIÓ ÉS ÉRTÉKELÉS

Védőbeszéd az irodalom szabadsága mellett

B Á N Y A I J Á N O S

Amennyiben az irodalmi kritikát „kulturális műfajnak” (Radnóti Sándor) tekintjük, és alighanem annak kell tekintenünk, úgy élesen megkülönböztettük a (szép)irodalom műfajaitól, legalábbis az irodalmi életben betöltött szerepkörének és a kreációk rendjében elfoglalt helyének vonatkozásában. Persze, nincs szigorúan vett határ kultúra és irodalom között, a közöttük lévő különbségek mégis kitapinthatók és igen jól láthatók. Ez a történet és a teória oldaláról bizonyításra sem szoruló különbség azonban a kisebbségi irodalmak megközelítéseiben szinte rendre elmosódik. Mintha nem lenne különbség a kultúra deskripciója és az irodalom értékelése között. Ezért mondják, mondhatják is sokan, alig rejtett fenntartással, a kisebbségi kultúrát, tévesen, hagyományszegényebbnek, történeti önismeretében elbizonytalanítottnak, így a kontárság felé engedékenynek, vagyis elsődlegesen *irodalmi kultúrának*. Holott a kisebbségi kultúrákat alapvetően az irodalom határozza meg még akkor is, ha vannak nem irodalmi tényezői. És ez egyformán érvényes intézményi felépítésére és szellemi kontextusára is. Akik nem fogadják el a kisebbségit mint irodalmi kultúrát, valójában az irodalmat, az irodalmi rendszereket funkcionálisan, ha úgy tetszik, utilitarisztikusan kultúrafüggőnek és nem kultúraalakítóknak tekintik. Mintha a kultúra, legtöbbször a hozzáértett (kultúr)politikával külső erőforrásként irányíthatná az irodalom életét. Ezért kell rendszeresen fellépni az irodalom szabadsága mellett. Ami egyúttal a kultúra szabadsága melletti fellépést is jelenti.

A vajdasági magyar irodalomra és kultúrára ez fokozottan érvényes. Ám irodalmunknak éppen ebből a nem kevés ambivalenciát jelző meghatározottságából következik, hogy benne a kulturális műfajként értett irodalmi kritikának különösen fontos, akár azt is mondhatom, kitüntetett szerepe volt, és lehetne is. Hiszen a kultúra és irodalom határainak összemosódása azt (is) magával hozza és engedélyezi, hogy az irodalom (a kisebbségi irodalom) feladatait (ha vannak ilyenek) ne tisztán irodalmi eszközökkel oldja meg, kritikája pedig következőképpen nem is folytat vele tisztán irodalmi párbeszédet. A párbeszédbe örökösen beleszól a magát csalhatatlannak tekintő és ezért provinciális „művelődéspolitika”. Elsősorban az értékek megkülönböztetésének szerepe kerül ezáltal veszélybe, az a szerep, amelyben nem az értékes és a silány elválasztása, „a szelekció, az értékelés” (Balassa Péter) az irodalmi bírálat feladata, hanem a kultúra – miféleképpen az irodalmi kultúra – révén a nemzetben, a kisebbségi közösségben betöltött vagy betöltésre váró szerep vállalása a kritika részéről. Sokak szerint ez határozza meg a kritika funkcióját, és egyben feladatát is kijelöli: a kultúra műfajaként figyelmét az irodalomról a nemzetféltést előtérbe állító szerep vállalására készítetik. A kisebbségi irodalmi kritikaírás ezen láthatóan megkülönböztető jegyei egyúttal hiányosságainak, bajainak, sőt felelőtlenségének is forrásai. Ezen a szinten azonban már ki is léptünk a szűken értett és a kultúra műfajaként számon tartott irodalmi kritika illetékességi köréből. Amennyiben a kulturális műfajnak vehető (irodalmi) kritika a kultúra, és nem csak az irodalmi kultúra nyilvánossága, és ebben nem a választás és az értékelés szempontjai érvényesülnek, hanem „magasabbnak” vélt, s így nyomban irodalmon túli aspektusok, akkor menthetetlenül elkezdődik az irodalmi értékrend, ezzel együtt magának a kultúrának az eróziója, az irodalom alárendelése nem irodalmi elvárásoknak, amiben a szerepzavarba került (irodalmi) kritika nemcsak önmagát, hanem az irodalmat és a kultúrát is romba dönti. A romokon a dilettánsra és a silányra, a fércműre és a kontárságra is akad mentség. A romok az értékek védelmezőjét, nem a közhelyen túl soha le nem írt „magasabb” érdeket képviselőt temetik maguk alá. S őt takarítják is el a romokkal együtt. A kisebbségi kritikaírásnak ebből a furcsa szituációjából ered elhanyagolhatatlan ambivalenciája, vagyis az a nehezen értelmezhető helyzet, hogy bajai és gondjai mindvégig megoldatlanok maradnak,

hiszen teljesen mindegy, hirdetik a „magasabb” érdek szószólói, hogy az irodalmi kritika számára az esztétikai kritérium és a megengedés közötti, sokkal inkább az erkölcsre mint az esztétikára tartozó kényszerű választás saját tehetetlenségéből következik-e, a kritikaíró frusztrációiból, vagy sajátos szituációjából eredően, sok kibúvóra lelve a mellékesnek vélt vagy helyettesíthető „irodalmi kultúrában”, a választás örökös elhalasztására és elkerülésére kényszerül.

Arról sem kell azonban megfélekezni, hogy csak annak a kritikának van és lehet hitele, amely szárnyaszegettségében, kettősségeinek szorításában, az irodalmon kívüli elvárások nyomása ellenére önvizsgálatra is vállalkozik. Önvizsgálatának pedig nem lehet más alapja, mint annak megértése és vállalása, hogy nem birtokosa, csupán részese az irodalomban és a kultúrában is mindenkor kétségbe vonható igazságnak. Ebben a történetileg és elméletileg cseppet sem egyszerű és le nem egyszerűsíthető helyzetben a kisebbségi irodalmak kritikája, illetve a kisebbségi irodalmakban dolgozó kritikus az irodalom és a kultúra színpadán alakítja nem mindig maga választotta, gyakran ráosztott szerepét. Aki ezt a szerepet nem vállalja, kívül kerül a „magasabb” érdek alá rendelt irodalmi életen.

Megpróbálom ezt a szerepet egy kicsit közelebbről is leírni. A vajdasági magyar kritikus, ha vajdasági magyar regényről, versről, verskötetéről ír bírálatot, óhatatlanul is kultúránk, amely – hangzik rosszállóan – „irodalmi kultúra” egészéről beszél. Ebből következően szerepe is mintha nagyobb fontossággal bírna. Hiszen ítélete nemcsak a versírás vagy prózaírás területén, hanem a kultúrában, a kultúra egészében visszhangzik. Ezáltal, nem tagadható, ingoványos terepre jut. A negatív ítélet nemcsak a lírai költő teljesítményét minősíti, hanem az egész – „irodalmi” – kultúrát. Azt a látszatot keltve, mintha egy-egy rossz verskötet az egész vajdasági magyar kultúrát „reprezentálná”. A vajdasági magyar kritikaírásban nem talált otthonra a negatív bírálat. Ha el is hangzik időnként rosszálló kritikusi megjegyzés valamely éppen időszerű munkáról, abban a különben alig létező irodalmi közvélemény hátsó szándékot szimatol, irodalmon kívüli ideológiai vagy politikai érdeket vél felismerni, miközben eszébe sem jut, hogy az irodalomról másként beszélnek és gondolkodnak, mint a (kulturális) közélet más

teljesítményeiről. Aki viszont megkísérel rendet vágni az irodalmi termésben, nyomban az áruló helyzetébe kerül.

Mihez kezd az itteni kritikus, ha ezt belátja? A negatív bírálatot programszerűen megkerüli és választ keresve saját helyzetére nem, még véletlenül sem a poétika, az irodalom elmélete vagy története felé fordul, hanem az udvarias viselkedés kézikönyveit veszi elő, legfeljebb a divatos szakszótár egyikét-másikat írja le ott, ahol semmit sem akar mondani. Miért tekinthető ingoványos terepnek az a vidék, ahová az udvarias viselkedés kézikönyvét lapozva a vajdasági magyar irodalomkritikus kerül? Mert nehéz elképzelni az udvariasan negatív ítélet retorikáját, szótárát vagy fogalomtárát. Az udvariasság az irodalmi életben a silány-nak, a fércműnek, a banálisnak, a provinciálisnak biztosít megszólalási lehetőséget. Ezzel együtt helyet biztosít az irodalmon kívüli érveknek és elvárásoknak, legtöbbször elhasználdott nemzeti jelképek irodalomba való bevonulásához. Az elszántan udvarias irodalomkritika akaratalanul is, de lehet, hogy sokszor szándékosan, elismerést és tekintélyt adományoz oda, ahol ezt a belső művészi önérték semmivel sem indokolja. Így lepi el az irodalom életét a szivárványszínekben csillogó, a port, a sarat, a disznóólszagot nem ismerő provinciális. Mintha az itteni (irodalom)kritikusok sohasem hallottak volna Szentelekyről. Hogy nem olvasták, az akár bocsánatos bűnnek is elkönnyelhető.

Mert ne higgyük, hogy egy silány verskötet költészetként való, akár csupán udvarias elfogadása pusztán a rossz költőnek kijáró megbecsülés, hiszen a versírásba ő is, mint mindenki más, mondják, munkát, időt és kedvet fektetett, miközben mással is foglalkozhatott volna . . . Azonkívül, hogy egy ilyen jólneveltségről tanúskodó társasági gesztus a kritikus részéről a költészetet csúfolja meg és az irodalomkritika szerepvesztését eredményezi, az egész irodalmi életet és ezen túlmenően magát a kultúrát fertőzi meg. Ebbe a fertőzésbe nem lehet belepusztulni, de a gyógyulás fájdalmas.

Nincsen irodalmi élet élő, mozgékony, önmagát megbecsülő, a viselkedési előírásokat is időnként átlépő, állandóan önvizsgáló kritikai gyakorlat, se az elfeledett (kritikai) „kalapács” nélkül. Figyelmesen fogalmaztam. Nem a kritikát és kritikusokat hiányolom, hiszen írnak errefelé kritikusok irodalmi bírálatot, jelennek is meg kritikák folyóiratokban, a *Híd* ebben, nemrégiben még, mindenképpen élen járt, hanem

a kritikai gyakorlatot, ha úgy tetszik, a provinciálisra és a banálisra odacsapó „kalapácsot”. Ami nem több és nem kevesebb mint a silány és értékes, a rossz és a jó, a mesteri és a kontár megkülönböztetésének képessége és az ebből következő ítélet kimondása, akár eme fájdalmat okozó pöröllyel. Mert a kritika mindenképpen azt jelenti, hogy különbséget tudunk tenni. Ami persze nem túlságosan egyszerű vállalkozás. Már csak azért sem, mert kiirthatatlanul magában hordozza a tévedés veszélyét. A tévedés lehetőségének fenntartása nélkül nem lehet különbséget tenni értékes és értéktelen között; aki tévedhetetlennek hiszi magát, ne írjon kritikát. Nagy irodalomkritikusok – a magyar kritika történetéből is tudjuk – nagy tévedései semmit sem vontak le irodalomtörténeti, akár kánonképző jelentőségükből. Csakhogy ezek a kritikusok nem „viselkedtek”, nem udvariaskodtak, hanem különbséget tettek. Még akkor is, ha ezáltal téves vizekre eveztek. Persze, ezeket a téves vizeket nem tartja számon az irodalom térképe.

A különbségtevés mint kritikai gyakorlat értékrendek felépítésével jár együtt. Az irodalom életében nincs egyetlen „valós” irodalmi értékrend. Több egymással versengő irodalmi értékrend van, és ebbe a versengésbe természetesen a kritikai gyakorlat is beleszól. Mert közvetít, és értelmező közösségeket formál. Különös paradoxon, hogy nem az udvariasan megengedő, hanem sokkal inkább a keményen negatív bírálat. Mert ítéletével nemcsak beleszól, fel is építi, van hozzá szerszáma, az értékek rendjét. De le is rombolhatja, amennyiben nem biztosítja az irodalom számára, hogy irodalomként működjön. „Az elmúlt évtizedekben a magyar líra lehetőségei, hogy feladatait tisztán irodalmi eszközökkel oldja meg, kitágultak” – írta Ferencz Győző 1995-ben. A mondat arról szól, hogy a magyar líra évszázadokon át feladatait nem tisztán irodalmi eszközökkel oldotta meg, újabban azonban erre van lehetősége még akkor is, ha ez az új helyzet bizonyos értelemben presztízsveszítésnek is felfogható. Irodalomértésünkbe ugyanis szívosan bevésődött az a tévhit vagy anomália, hogy az irodalomnak, a költészetnek vannak nem „tisztán irodalmi eszközökkel” megoldható feladatai. Mostanra kiderült, ha voltak is, ma ezek a feladatok már nem vállalhatók. Ami semmi esetre sem jelenti a költészet politikamentességét. Erről szólnak Petri György beszélgetései a politikai költészetről, erről Kovács András Ferenc újabb versei a *Fattyúdalok* (2003) című kötetben, de erről Pap

József és Böndör Pál „háborús” versei. Arról a feloldhatatlan ellentmondásról, hogy politikailag (is) releváns csak az a költészet lehet, amely „feladatait” „tisztán irodalmi eszközökkel” oldja meg. Az udvariasság kézikönyvét forgató kisebbségi irodalmi bíráló nem tud szembenézni ezzel az ellentmondással, mert ha szembenézne vele, kényszerűen választani kellene értékes és kontár között, ami viszont az irodalmi életben elfoglalt kitüntetett helyétől fosztaná meg. Ha egyáltalán képes volna belátni, hogy vannak „tisztán irodalmi eszközök”, meg hogy nélkülük nincs se költészet, se irodalomról való gondolkodás.

Itt most meg kell állni egy pillanatra. Az irodalmi kritikának ugyanis egy másik, az előbbivel, az értékrendek alapításával és az ítéletmondással, valamint az irodalmiság tiszteletben tartásával összefüggő, de önmagában is figyelemre méltó szerepéhez jutottunk. Ahhoz a szerephez, amelyről viszonylag ritkán esik szó. Az irodalom persze nem szorul védelemre, természetében vannak beépített önvédelmi mechanizmusok. Az irodalom kritikájának mégis szerepköréhez tartozik az irodalom óvása és védelme a rá leselkedő veszedelmektől, mindazoktól, amelyek az irodalom amúgy vitathatatlan közösségteremtő funkcióját irodalmon kívüli és az irodalomtól idegen érdekekkel igyekeznek behálózni, tőle idegen és általa betölthetetlen elvárásoknak megfeleltetni. Az ítéletalkotásra nem vállalkozó, hazug értékrendeket kigondoló, a „tisztán irodalmi eszközöket” figyelmen kívül hagyó, elszántan udvarias kritika éppen erre nem képes, mert alkalmatlan az irodalom szabadságának ápolására és védelmére. Egészen egyszerűen azért, mert önismereti hiányosságai folytán többet, mást, különbet képzel magáról, mint ami és amennyi. Főként ha eközben még össze is szövetkezik irodalmon kívüli, az irodalmat csak utilitarisztikus funkcióiban számon tartó ideológiákkal és politikákkal, melyek vélt érdekük nevében semmitől sem riadnak vissza.

Azt képzei az ilyen kritikus, hogy engedelmességével és udvariasságával partnere lehet az irodalomnak, holott éppen minden szigortól mentes viselkedésével az irodalom szabadságát szolgáltató ki kétes hitelű ideológiának és politikának, kaput tárva ezáltal a mindig ugrásra kész provincializmusnak, a minden szabadon hagyott teret hirtelen betöltő banálisnak és giccsnek.

Az irodalmi életünkben mostanában elhatalmasodott elszántan udvarias kritikaírás mindennek csallhatatlan szálláscsinálója. Amely kritikaírás mostanában mást sem tud, mint válogatott szavakkal köszönteni tisztos vagy kevésbé tisztos kort megélt írókat, költőket, tollforgatókat, füttyögő poétákat . . . Miközben valós értékek mellett szótlanul megy el. Nem veszi észre, hogy alapvető különbség van a mindenkinek kijáró felköszöntés és a kritikaírás között. A kritikának álcázott udvariaskodó gesztusok csak másik változata a mindenre, ami nem alkalmazható közvetlenül a kisebbségi, amúgy igencsak zavaros közélet szándékosan homályban hagyott elvárásai és érdekei színpadán, nemet mondó gyűlöletbeszéd. Ebben rég nem az irodalomról, hanem az irodalom felhasználásáról van szó. De ez már egy egészen másik, itt most szándékosan végig nem mondott, sőt végig sem mondható történet.

A kisebbségi irodalmi kritikának akár az elszántan udvarias gesztusokban kimerülő, akár a gyűlölet nyelvén beszélő változatának sokfelől támogatott és semerről sem értelmezett működését az irodalom mint költészet és az egész irodalmi kultúra sínyle meg. Ezt aligha kell külön hangsúlyozni. Annyi azonban megállapítható, hogy a kisebbségi irodalmi kultúra az eltérő előjelű gesztusoknál, főként az udvariaskodásnál többet érdemel.

Emlékeztetek még arra, hiszen nem mellékes körülmény, hogy az udvarias gesztusokhoz szokott provinciális és banális lázadásra is képes. Lázadása kíméletlen, nem ismer kegyelmet. És bőven akad támogatója. Példám a vajdasági magyar irodalom történetéből való, és viszonylag közismert. Az 1932-ben, tehát nem a „kommunista” *Híd* ellenében, ahogy nemrég az egyik (lázadó) dilettáns hirdette, hanem két évvel előtte alapított *Kalangya* nevű folyóirat szerkesztését, az irodalom- és folyóiratalapító Szenteleky Kornél korai halála után Szirmai Károly vette át és már 1934-ben konfliktusba keveredett a Szenteleky által preferált „helyi színek” elméletét a gyakorlatban banálisnak és provinciálisnak értő dilettánsokkal, akiknek vádaskodása szerint Szirmai, amikor (magasabb) irodalmi elvárásokat hirdet, és ezen elvárásokat az irodalmi kritika mércéi és nyelve szerint alkalmazni igyekszik, valójában a Szenteleky-örökséget és -hagyományt csúfolja meg, hiszen az irodalomalapító mindenkit számon tartott, mindenkinek az írására igényt tartott és számított, még elismerő szavakkal sem fukarkodott . . . A

vádakra Szirmai *Írói felelősségem* című cikkében válaszol 1935-ben. Ebben azt kérdezi: „Lehet-e komolyan arról szó, hogy én vagy a *Kalangya* szerkesztősege . . . eltértünk a Szenteleky által megjelölt iránytól?” Majd jelezve, hogy utolsó éveiben Szenteleky is változtatott korábbi nézőpontján, így válaszol: „Mi mindig az új irányvonalon haladtunk, nem uszályhordásból, *hanem meggyőződésből*. Mi csak azt építettük tovább, amit ő megkezdett, de amit betegsége miatt nem fejezhetett be. *Bizonyos, hogy ez semmiképpen sem kedvezett többé a dilettantizmusnak*” (Sz. K. kiemelése). Szirmai Károlynak, a kritikusként is számon tartott novellistának és folyóirat-szerkesztőnek akkor a dilettantizmus alattomos lázadásával kellett szembenéznie. És az akkoriban is létező udvariaskodással. A „nívós irodalom” (Szirmai szava) nevében alkalmazott kritikai megítélés akkor pontosan határozta meg a vajdasági magyar mint kisebbségi irodalom helyzetét. Vagyis azt, hogy a kisebbségi irodalom sem működhet, és feladatait sem oldhatja meg „tisztán irodalmi eszközök” nélkül. Mert nélkülük az irodalom szabadságvesztésre van ítélve, tőle független létezők kiszolgáltatására. A pontosan és egyenesen fogalmazó Szirmai csak abban tévedett, hogy a műkedvelők s a velük karöltve járó udvariaskodók lármás lázadása leküzdhető. Nem küzdhető le, legfeljebb elcsendesíthető. A lappangó dilettantizmus az irodalom és az irodalmi élet valamely válságos helyzetében, miként Szenteleky halála után, nyomban erőre kap, főként akkor, ha mindig ismétlődő lázadása az elszántan udvariaskodó kritikaírástól, ezzel együtt a „nívós irodalom” kisszámú hívére irányuló gyűlöletbeszédtől támogatást kap . . . Nem kell hozzá sok szó, se nagy erő, elég csupán lármát csapni.

Mindig voltak dilettánsok és mindig voltak udvarias művelői az irodalmi beszédnek . . . Mért kell ezt éppen most szóba hozni? Mert ma is a dilettánsok lázadásának idejét éljük, és az uszályukat hordozó udvarias kritikaírás árnyékolta be (kisebbségi) irodalmunk tartományát.

FÜGGELÉK

Hosszú idézet B. Szabó György 1962-ben készült, a *Híd*ban, majd a szerző *Éjszakák és hajnalok* (1963) című könyvében, aztán a B. Szabó György művei sorozat *Éjszakák, hajnalok* (1990) címen kiadott kötetében közölt Rapszódia négy szölamra az emberről, a tárgyakról, a művészetéről és önmagunkról című – alcímében Változatok provincializmu-

sunk témájára – töredékes, ám éppen zaklatottsága folytán hatásos, megjelenésekor vihart kavará, aztán egy időre elfeledett vagy félretett (?) újrakiadásakor majdnem észre sem vett, mostanra – úgy látszik – ismét időszerűvé vált tanulmányából. Időszerűsége (is) bizonyítja, hogy a provincializmus, a vele karöltve járó dilettáns és banális el nem múló fertőzése a kultúrának, igaz, nem csak a kisebbségi kultúrának, amely fertőzés ellen B. Szabó négy hangon megszólaló rapszodiájának kiáltása sem gyógyír. Főként ha az irodalmunkban elhatalmasodott udvariasság táplálja, irodalmon kívüli tényzők és bőpénzü (pénz)források éltetik meg támogatják . . .

Igy írt B. Szabó György 1962-ben költészet és kritika viszonylatáról a vajdasági magyar (kisebbségi) irodalomban:

„A költészet kritikáját és a kritika »költészetét« kellene szemügyre venni elsősorban. Érdemes lenne, mert irodalmunk konformizmusa itt a legszembetűnőbb. Nem hiszem, hogy a kritika feladata lenne költészetet *teremteni*, és ugyanakkor hiszem: a kritika dolga állást foglalni mindazzal szemben, ami költészetnek *kíván* látszani, annak hiszi, gondolja vagy nevezi magát, noha valójában semmi köze a költészethez. Egyetlen paradoxonban irodalmunk és irodalmi kritikánk tegnapi és mai tévelygése! A paradoxon, a jelen esetben is, nem ellentmondást fejez ki, bár annak látszatát kelti, s noha költészetünk és kritikánk dilemmáját fedi fel, szerepe nem több, mint egy áldilemma megszűntetése. Ha a kritika költészetet *kíván* teremteni mindenáron, akkor kénytelen verselést, versfaragást a költészettel kiegyenlíteni, s ezzel önmagát megfosztani képességétől, hogy felismerje azt, ami költészet; bár ez a kritika állandóan a költészetről beszél, egyetlen szót sem ejt a költészetről, s mert elmulaszt állást foglalni mindazzal szemben, ami *n e m* költészet, bár annak látszik, semmi érdemlegeset nem tud mondani a *költészetről*. Azaz: a kritikus nem a költészet kritikáját gyakorolta, hanem a kritika »költészetét« művelte. Ilyen viszonyulásnak a következményei nem jelentéktelenek: a költészet fogalma eltorzult, a költészet kategóriája indokolatlanul és feleslegesen elhomályosult, kiszélesült és leszűkült egyszerre: költészetté minősítve a verselést, nem költészetté nyilvánítva az *igazi* költészetet. A költészet védelme ürügyén a költészetet támadta, a költészet értékmérőjeként lépve fel, önmaga értéktelenségét fedte fel; a »szellemi égtáj« parcellázásában a

költészet ereje sorvadt el: az önmagába nézés narcizmussá lényegült, a kényszerű kitörés új élmények irányában feleslegessé vált, kényelmetlen és kockázatos kalandozásnak tűnt fel. A kritika költészete tartósította ezt az állapotot; a költő nem a költészet sorsát és jövőjét féltette: önmagát helyezte a költészet fölé, egyéni helyzetét azonosította a költészetével (B. Szabó György kiemelései. *Éjszakák, hajnalok*. 1990. 239–240. o.).

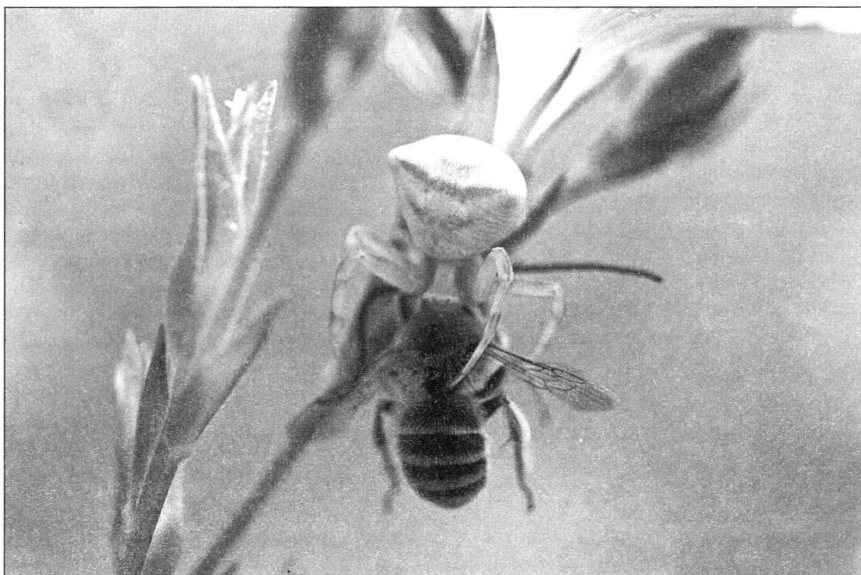
Több mint negyven év telt el a Rapszódia . . . megírása óta. Egy-két utalása elhomályosult, azóta például a „konformizmust” kihagytuk szótárunkból, holott a jelenség nem múlt el, sőt; szó- és fogalomhasználata néhány helyen megkopott, szempontjai legtöbbje azonban érvényes, a fogalmazás kritikai éle példamutató. Nem is kíván közelebbi kommentárt. Egyetlen mozzanatához azonban érdemes néhány szót fűzni. Azokhoz a mondatokhoz, amelyekben a mímelésre, a szimulálásra mutat rá. Arra, hogy a versfaragás miként akar költészetnek látszani, és hogy miként esett (akkoriban?) a kritika e mímelés csapdájába. A kritika értéket szimulált a versfaragásban, mert elmulasztott állást foglalni. Magát mentegette ezáltal; nem a költészetét, saját sorsát és jövőjét féltette. A mímelés, a látszatkeltés és az önvédelem ürügyén támadta a „tisztán irodalmi eszközökre” hagyatkozó „igazi” költészetet. Ugyanezt teszi ma a vajdasági magyar (kisebbségi) irodalom elszántan udvarias kritikaírása. Mert saját mentségére nem tesz különbséget verselés és költészet, versfaragás és versírás, felköszöntés és értékelés, megértés és „megértés” között . . .

Az irodalmi kritika kulturális műfajként a nyilvánossághoz szól, ezért közönségfüggő, de játéktöre is a nyilvánosság. Ha vét a nyilvánosság játékszabályai ellen, ha silányságot „megértő” gesztussal magasba emel, játékrontónak minősül, és hitelét veszti. Nincsen ennél csúfosabb vesztés. Csúfságát fokozza, hogy önismeretének hiánya miatt észre sem veszi, hogy a provinciális és a banális csapdájába esett. Kényelmet biztosító udvariaskodásával önmagát számolja fel. Erről mit sem tud. Még az a szerencse, hogy a költészetet nem ránthatja magával a mélybe, mert a költészet szilárdan áll meg akár a szakadék szélén is. Magával rántja azonban a társasági gesztussal elhalmozott versfaragó dilettánst. Akiért nem volna kár, ha az udvarias kritika nem hitette volna el a

nyilvánossággal, hogy éppen a feladatait nem „tisztán irodalmi eszközökkel” megoldó költészet az igazi, vagyis amit a dilettáns művel. Legtöbbször már az olvasókönyvekből is kiszorult hazafiság eszköztárával és már az emlékkönyvekből is régóta kitörölt szavakkal. Nincs ebben semmi meglepő, sokkal inkább van abban, hogy negyvennél is több év óta a dilettás verselés szótára mit sem változott. B. Szabó György egykori példáira ma is könnyű rátalálni udvariasan költővé avatott versfaragók verselésében. A különbség csak annyi, hogy mára a dilettánsok igénytelenebbekké váltak, nyelvük kifakult, szótáruk elszegényedett.

Az idő múlik, a dilettáns, a banális, a provinciális és a velük társalgó elszántan udvarias kritika(írás) állandó.

A Szombathelyen 2003. szeptember 26–27-én megtartott Merre tart a kritika? című tanácskozáson elhangzott előadás szerkesztett és bővített szövege.

VALÓ ÉS VÍZIÓ

P A P J Ó Z S E F

Gyermekkorom
Víziója –
Pusztatemplom,
És a róna . . .
(Osztyáltársam,
Berecz Sándor
Regélt róla
Valahányszor
A múlt s Bánát
Került szóba
– Több volt az,
Mint töri-óra! –
A templomról,
Mely magában
Áll Aracson,
A pusztában . . .
Úgy tudom, ő
Később pap lett
És kitartott
Aracs mellett;
Én meg csak most,
Nagy sokára
Jutottam el

Aracsára . . .)
És most látom
S észbe veszem,
És őrizem –
Nem feledem!

Itt állsz félig
Eltemetve,
Sírod fölé
Emelkedve.

Se oltárod,
Se szószéked.
Mennyezeted
A kék ég lett.

Indulatom
Visszafojtom,
Hogy így látlak,
Pusztatemplom.

Ha való vagy,
Ha képzelet,
Újra írom
Történeted:

Akácsuháng,
Ecetfalomb
Burjánzott el
Romjaidon.

Relikviánk,
Drágakő-ék,
Elevenbe
Vágó emlék!

Minden téglád
Sáraranyrúd,
Átokverte,
Aki feldúlt!

Gaz, gyom vert föl:
Meggyaláztak!
Mostohád lett
Annyi század.

Feledésből
Kibontalak.
Te ég felé
Nyíló ablak.

Mi most ábránd,
Való lehet:
Összefogod
A lelkeket!

S felmutatnak,
Pusztatemplom,
– Kelyhet a pap –
Áldott, szent rom.

ÉN ÉS A KERESŐFÁK

ESTERHÁZY PÉTER

Kaland. Közkeletű klisé, hogy a Duna összeköti az országokat. És én akkor e kliséet komolyan veszem. És valóban felutaztam Donau-eschingenbe, és végigutaztam a Dunát. Ami létrejött, az nem egy utazókönyv lett, hanem fikció, regény. Én ezekkel a közép- és kelet-európai klisékkel dolgozom.

A címe: *Hahn-Hahn grófnő pillantása*. Heinrich Heine azt a gonosz mondatot mondja a női írókról, hogy egyik tekintetüket mindig a papíron tartják, a másik szemük meg mindig egy férfin van, kivétel Hahn-Hahn grófnő, aki félszemű. Ennek a nem létező szemnek az imaginárius pillantásával nézi a regény a Dunát, amely a világ. Az *Egy nő* című könyv kilencvenhét kicsi részből áll, és én minden részt úgy gondolok el, mint egy egész életnek a történetét. Kilencvenhét életnek a történetét. Egy nővel vagy egy férfival együtt élni egy egész életen át, az fantasztikus, kalandos és rémületes.

Oktondiság. Megváltozott az irodalom helyzete. A diktatúrában nagyon nagy jelentősége van a sorok közti utalásoknak. Minthogy nem lehet szabadon beszélni, ezért az ember szabadon hallgat. A diktatúra irodalma mindig emlékezteti az olvasót az elveszett szabadságra. A „nem diktatúra” irodalma is a szabadságra emlékezteti, de minthogy nincsenek politikai határok, ezért a sorok közti utalások megszűnnek. Tehát más-

Elhangzott a szerző A szív segédigéi, Hahn-Hahn grófnő pillantása és Egy nő című könyvének bolgár nyelvű megjelenése alkalmából 2000. május 17-én tartott szófiai vendégzereplésén (szerkesztett változat).

képp kellett írni 1990 után, mert megszűnt ez a politikai kontextus. Én nem jutottam a gondolkodással semmire, ezért tudok könyveket írni. Ha majd bölcs leszek, akkor nem írok könyveket, hanem imádkozni fogok. Ha meg hülye leszek, akkor nem tudom, mit fogok csinálni. De akkor talán már nem kell csinálni semmit, csak lenni, mint egy darab kő vagy Weöres-verssor.

Szeretés. Hogy én különösképpen szeretném a nőket? Ez többszörösen nem igaz. Mert valamelyik nőt szeretem, valamelyiket meg nem szeretem, és ezzel pont ugyanúgy vagyok, mint a férfiakkal, valamelyik férfit szeretem, valamelyiket meg nem szeretem, és hasonlóan vagyok a kutyákkal is, és bizonyos fákkal, amivel csak azt akarom mondani, hogy én nagyon nem szeretem ezt a férfibeszédet a nőkről. Én nem gondolom, hogy a nők a világ megjobbítói volnának, nem gondolom, hogy az volna a jó, ha a nők irányítanák a világot. Az *Egy nő* című könyv nem a nőkről szól, hanem a nőkről és a férfiakról. Meg a testükről.

Segédigék. A magyarban valóban nincs segédige, illetve egy segédigét ismerek. Kettőt. A könyveimben elég sok ilyen kényes szó szerepel, de én valójában szemérmes ember vagyok, a gyerekeim nem beszélhetnek csúnyán, a mi házunkban csak az én könyveimben vannak csúnya szavak, de nem félek én azért a szavaktól. Szóval a másik segédige, hogy baszott megmondani. Tehát a baszni szó segédigeként tud működni. Az, hogy valamit baszott megcsinálni, azt jelenti, hogy volt eszében, hogy megcsinálja. A „nyemózses”-nek a megfelelője. Az egyik könyvem címe *A szív segédigéi*, mert az utalna arra a lehetetlenségre, amire az irodalom mindig vállalkozik. Valamiről, amiről pontosan tudjuk, hogy megírható, arról nem kell regényt írni, arról riportot kell írni. A regényben mindig van valami valószerűtlen, valami lehetetlen, valami olyasmi, ami addig még nem volt lehetséges.

Keresőfák. Az én édesapám egy ideig gróf volt. Az ő édesapja is, annak az édesapja is, és annak az édesapja is . . . De én nem vagyok az, mert én 1950-ben születtem és 1948-ban a Magyar Kommunista Párt, bölcsen, eltörölte ezt a címet. Majdnem ugyanaz a helyzet a matematikussággal is, mert én valóban matematika szakot végeztem, el is végeztem rendesen. Van is diplomám belőle, de egy másodpercig sem voltam matematikus, mert a viszonyom a matematikához nem alkotó jellegű. Úgy lehet mondani, hogy én intelligensen nem tudom a mate-

matikát. Még azt elmondom, hogy mi volt a diplomamunkám címe, mert nagyon szép címe van, már nem tudom, hogy miről szól, de még egyszer egy regényem címének ezt fogom adni. A címe: *Optimális bináris keresőfák*. Ez egy gráfelméleti dolog. És még annál is szebb volt a címe, mert angolul volt: *Optimum binary search trees*. Evvel a címmel fogok írni egyszer egy szerelmes regényt, hogy két szerelmes ember eltéved ezek közt a keresőfák közt. Olyan körülbelül százharminc oldalnak gondolom, de még nem írtam meg.

Játszás a szóval. Nekem nincsen másom, csak a szavaim, muszáj jó viszonyban lennem velük. Mindent a szavakból építék föl, még a saját apámat is a szavakból építem föl, vagy az anyámat, vagy az érzelmeimet, a szerelmeimet. De ez nem valami különleges dolog, szerintem minden író így van ezzel. Ez azt jelenti, hogy az író, mondjuk így, a világ vagy az élet problémáit mindig a nyelv felől gondolja meg. Ezért különbözik a beszéde a tanárétól vagy a tudós beszédétől vagy a pap beszédétől. Ennyiből áll az irodalom. Az igaz, hogy a normális ember a szavakat valamire használja, valami gyakorlati dologra, gondol valamit, és ebből csinál egy mondatot: „Jó napot kívánok!” „Kérek egy kiló krumplit!” Az író viszonya egész más a szavakhoz. A szavakat nem használja, hanem együtt él velük. Ez az együttélés olyan, mint minden együttélés. Tudják, milyen egy együttélés: van benne jó, meg van benne rossz. Mindenesetre valami egyenrangú helyzet van. Az író nem ura a szónak, nem is szolgálója, hanem valami furcsa szimbiózisban van vele. Ami meg a játékot illeti, a játék nem valami komolytalan dolog. Szokták mondani, hogy a gyerekek játszanak csak. Én ugyanilyen játéknak tekintem a matematikát is, tehát a matematikát, a futballt és az írást egyforma dolognak tartom. A játék az azt jelenti, hogy van egy külön világ, amelyben külön törvények vannak. Például a futballpályán az a törvény, hogy nem lehet kézzel megfogni a labdát. Egy templomban meg lehet kézzel fogni a labdát. A futballpályán nem kell tisztelni az atyánkat, a futball nem rendelkezik arról, hogy a szüleinket tisztelni kell. Egy algebrai térben nincs megadva, hogy mit kell csinálni, ha fáj a fejem, hanem csak az van megadva, hogy a-t és b-t hogyan kell összeadni egymással. Egy könyvben csak az számít, ami a könyvben benne van. Nem számít, hogy én mit mondok róla, csak az számít, amit az olvasó

ott talál, csak az létezik, ami ezen a téglalapon van, amiből az következik, hogy az olvasás is játék.

Keservek. Annak nyilván súlyos következményei vannak, hogy én magyarul írok, mert én nem gondolatokat követek, nem vagy nem csak cselekményszálat követek, hanem azt próbálom meghallani, hogy a nyelv hogyan akar menni tovább, és a magyar nyelv az másképp megy tovább, mint egy másik nyelv. Én szoktam idézeteket használni, úgyhogy ha elszégyellem magam, ami ritkán fordul elő, akkor intarziával jelzem, hogy honnét van az idézet. Ha valakit idézek, nyelvi intarziával jelzem. Mondok egy példát. Elvettem Nádas Péter egy mondatát, mert kellett az a mondat, és úgy gondoltam, hogy köszönetképpen ennek a mondatnak a közelébe odaírom, hogy „a közeli nádasban fúj a szél”. Amikor lefordítják ezt bolgárra, akkor a nádas helyett mi szerepel? Hogy hívják bolgárul a nádas? Trasztika? Ez a „trasztika” vagy micsoda, aminek szegény Nádas Péterhez már semmi köze nincsen. Az olvasó se nagyon tudja, hogy mit keres itt ez a nádas a környéken. Ebből is látszik, hogy milyen nehéz a fordítók élete.

Egyszerűség. De azért nem ilyen veszélyesek a szövegek. Azt szoktam mondani, hogy én többnyire egy egyszerű történetet akarok elmesélni, mondjuk *A szív segédigéiben* azt, hogy valakinek meghalt az édesanyja, és ez kibírhatatlan és fölháborító. Ez nem valami eredeti történet, de megvan az az előnye, hogy mindenki ismeri. Mert csak olyan történetet lehet elmesélni, amit mindenki ismer, csak újramesélni lehet. Az *Egy nőben* azt a történetet akartam elmesélni, hogy milyen furcsa dolog egy nővel élni egy egész életen át, hogy milyen fantasztikus dolog ez, és milyen rémületes. Nem természetes dolog, hogy két ember egész életében olyan közel van egymáshoz, miközben nem tudom elképzelni, hogy ez másképp legyen. A Hahn-Hahn grófnőben meg azt akartam elmesélni, hogy milyen volna az, ha még tudnánk utazók lenni, és nem csak turisták, olyanok, mint a birkák. Mindig van egy egyszerű történet, amit egyszerűen el akarok mesélni, és akkor aztán ez nekem nem sikerül. Ezek az én könyveim.

A RAZGLEDNICÁK IDEJE

BIHARI SÁNDOR

November volt és a front közeledtének
izgalmában éltünk! Kinn az udvaron a
gyalupad mellől néztem a világba: egy
oroszl repülőgép magasán-messze karéjban
zuhant lefelé. Alatta északkeleten
géppágyúk szóltak. És kelet felől a
Pingyomtetőn a lőszerraktár, mint nagy
tébolyult csillagszóró szikrázott és
pattogott. Itt az ország északkeleti,
a falu keleti szélén jön a háború és
elsőként a mi házunkat éri el. A németek
még itt vannak; itt lesznek mindjárt az
oroszlak. Később tudtam meg: az ország i-
szonyatos útjain egy költő írja a Razglednicákat.

Megjelent a budapesti Tekintet című folyóirat 2003. 2. számában

PAPÍRSZELETEK

NÉMETH ISTVÁN

Gyurika három és fél éves, Becskerekre látogat az apukájával, innen hívják fel Baját, az anyukát.

- Szia, mama! Itt vagyok a nagymamáéknál.
- Kako si, zlato moje?
- Voltunk a nagytatával a meseutcában!
- I šta ste tamo videli?
- A csúnya cicát, aki megette a galambocskát.
- I šta još?
- Lovacskát!
- Dobar si? Ne grdi te nágytátá?
- Nagytata szép. Megnyiratkozott!

Mire, ahogy a barátom szokta mondani, kitört a röhej. Hogyne tört volna ki, amikor egy kisgyerek olyasmit vesz észre, amire a házbeliek föl se figyelnek. Arra ugyanis, hogy a nagytata megnyiratkozott, s ezáltal az unoka szemében megszépült.

Különben a fönti párbeszéd az anya és a fia között szó szerint így hangzott el. Valószínűleg Gyurika anyukája is jól kacagott azon, hogy a nagytata szép, mert megnyiratkozott. Gyurikának is azt mondták a szülei, amikor nagy nehezen borbélyszékbe kényszerítették és megnyírták, hogy szép. Ennél sokkal fontosabb az, hogy a mama és gyermeke tökéletesen megértik egymást, noha más-más nyelven szólalnak meg. A kicsi az apa nyelvén, a mamája az anyanyelvén. Megszólalhatnak akár mindketten egyazon nyelven is, de Gyurika amikor az apjával és az apai

nagymamáékkal van, kizárólag az anyanyelvét használja, akkor is, ha történetesen telefonon keresztül a mamájával társalog. Ha az apja véletlenül a mama anyanyelvén szól hozzá, figyelmezteti, mégpedig az anyanyelvén, hogy vele magyarul beszéljen. Nem holmiféle nacionalista felbuzdulásból, mert ő még nem tudja, hogy az mi fán terem, csupán a rend kedvéért. S ennek ez is a rendje. Ha Gyurika kettesben van a mamájával, vagy a bákánál vannak, akkor a dolgok rendje pedig az, hogy Gyurika is a mama és a báka anyanyelvén szólaljon meg, vagyis a saját anyanyelvén.

Egyszer, réges-régen, amikor a mára „megszépült” nagypapa még fiatal apa volt, meggondolatlanul szerbül kezdett beszélni egyik kisfiához, talán épp Gyurika későbbi édesapjához. A gyerek akkor még egy kukkot se tudott szerbül, mint ahogy a szülei előtte is és a háta mögött is kizárólag magyarul beszéltek. Hallotta ugyan, hogy körülötte használják egyesek ezt az érthetetlen nyelvet, de azok mind idegenek voltak számára. Most hirtelen elváltozott az arca, s kétségbeesetten sírni kezdett. Hogyne esett volna kétségbe, amikor a szeme láttára vesztette el az édesapját. Aki kicsi szívében hirtelen idegenné változott. Olyanná, mint azok a bácsik, akiknek egy szavát sem értette.

Valami hasonlóféle játszódhatott le benne, mint azokban a gyermeteg lelketű népekben, amelyekre valamely földi katasztrófa folytán rászakad egy számukra minden ízében idegen világ. Megszállás, deportálás, az édesanyától való elszakadás, nyelvi terror, a teljes némaságba való taszítás, édes szavaik érvénytelenítése, amikor e szavakból már csak hangok maradnak, a sírás, a jajgatás, a nyüsztés hangjai. Akik odahaza, százszor megátkozott és megáldott szülőföldjükön is, ha kiléptek féltve őrzött kerítéseik mögül, már csak kézzel-lábbal tudták megértetni magukat szomszédaikkal, mert édesanyjuk fényes szavai elértektelenedtek, holtttá váltak, mint a holt-tengeri tekercsek szavai. Igen, immár csak kézzel-lábbal, mint a kezdetek kezdetén, a történelem előtti őseik.

*

Gondoltam, milyen jó dolga lehet ennek az antracitszínű, fényes szőrű, laskafülű kutyusnak, mert mindig nyitva áll előtte a kiskapu, bármikor kimehet az utcára, ezt a szabadságot ki is használja, kedvére csavaroghat a környéken, ha ezt megunja, letelepszik a ház előtt a fűre, a ház előtt, amelynek az őrzése reá van bízva. Befeküdhetne a saját

kutyaházába is szunyókálni, de úgy látszik, jobban érzi magát az utcán, hiszen ott nem bántja senki, s őt se bántják a járókelők, megszoktuk az állandó jelenlétét, szólunk hozzá, ha találkozunk vele, a környékbeliek ismerősevé vált, az utca kedves színfoltjává, egy jó szó nélkül senki se tud elmenni mellette. Keresnénk a tekintetünkkel, ha egy nap nem látnánk a megszokott helyén. Hiányozna. Szép kutya. De a ritka kivételtől eltekintve melyik kutya nem szép? Ez a szakkönyvek szerint csendes, jóindulatú, nyugodt természetű, városi tartásra kimondottan alkalmas. A bármely vadászkutya színben előforduló fajtája közül ez tiszta fekete. Talán cocker spániel. Sajnos nem vagyok kutyaszakértő, még sajnálatosabb, hogy a legtöbb fajtának a nevét se tudom. Együtt élek a szobanövényeinkkel, gyönyörködök bennük, néha még szólok is hozzájuk, megérintem a levelüket, de a nevüket alig tudom. Tele van a rét, a mező virággal, a pipacsén kívül hánynak a nevét tudjuk? Nem vagyok benne biztos, hogy ezt az egyet is mindenki felismeri. Manapság talán nem is olyan fontos már tudni a kutyafajták, a virágok, a bogarak, a fák neveit, országos szégyen azonban, ha valaki nem tudja, mi az az SMS, e-mail, flopi, fax, CD, internet még akkor se, ha emez utóbbi világháló néven jut el a füléig.

Tehát az én szénfekete, csendes, jóindulatú, nyugodt cocker spániel ismerősom. Az utóbbi időben azonban elveszítette híres nyugalját, mert mintha állandóan valami belső nyugtalanság űzné, hajszo!ná, sietve rója a környék utcáit, orrát a földön túrva maga előtt, állandóan szimatolva egy örökre elvesztett nyom után. Mi történhetett vele? Megkerült? Hiába szólsz hozzá, nem vesz rólad tudomást, nem áll meg még annyi időcskére se, hogy megsimogasd.

Ezért csodálkoztam el, amikor tegnap a gazdája háza előtt találtam. Elnyúlva pihent a fűvön, sütkérezett a december végi napon. Megálltam fölötte, megszólítottam. – Kutyuskám! – mondtam. A régi ismeretség alapján egy kicsit már az enyémnek is éreztem. – Kutyuskám! – szólítottam. Hasztalan, nem emelte föl a fejét, feküdt mozdulatlanul, mint aki se lát, se hall. Így aztán kénytelen voltam én lehajolni hozzá. – Kutyuskám! – szólítom meg újra. – Hát rám se nézel? – hajolok a pofijába, és elszörnyedve látom, hogy mindkét szeme kiszúrva, kifolyva. Ki követhette el? S az, aki ezt a szörnyűséget elkövette, talán a dobhártyáját is átszúrta, mert ez az előttem heverő csendes, jóindulatú,

nyugodt természetű gyönyörű teremtés valóban *se lát, se hall*. Az orra hegyén már csak az a fekete, bársonyos, mindig kedves foltocska maradt meg neki, amivel tájékozódni tud ebben a gonosz világban. Abba a puha bársonyocskába épített szimata. Egyszerre megértettem, mért futkároz oly űzött kétségbeeséssel mostanában: keresi a nyomokat. Talán annak a valakinek a nyomát, aki elvette szeme világát.

*

Tegnap reggel borotválkozás közben a titokzatos Mélységből egy szó ugrott a nyelvemre, egy szó, amit tüstént hangosan ki is mondtam: *kelta*! Ismerjük a kínos helyzetet, amikor a maradék memóriánk is fölmondja a szolgálatot, amikor a kieszerszer használt fogalom vagy a közeli ismerősünk neve egy istenért se jut eszünkbe éppen akkor, amikor beszélgetés közben vagy reá gondolva ki szeretnénk mondani, netán fogalmazás közben le szeretnénk írni. Dühünk lángja már-már az egekig csap fel. Átkozzuk magunkat, a vénségnek ezt az alattomos és megalázó kórját, verjük a fejünket a falba, de minden hiába. Aztán órák vagy napok múlva, amikor már rég elfelejtettük az egészet, hirtelen, a titokzatos Mélységből, felbukkan, jelentkezik az a bizonyos szó, kifejezés, név, amire órákkal, napokkal előbb lett volna oly nagy szükségünk. A *kelta* szó „becsapódásának” nem voltak hasonló előzményei, nem esett ki az emlékezetemből éppen akkor, amikor halaszthatatlan szükségem lett volna rá, nem járt az eszemben a reggeli borotválkozás előtt, utoljára talán akkor gondoltam rá, amikor a NATO-bombázások után egy „helyzetjelentést” írtam Kishegyesről, ugyanis a keltetőállomás egyik csarnokát állítólag ideiglenes lőszerraktárrá üttötte a hősiesen védekező Jugoszláv Katonaság, az a katonaság, amelyik iskolákban, kórházakban stb. álcázta magát, bújt, férközött be, hogy ha ott mégis találat érné őket, világgá kürtölhessük: a NATO kórházakat, hidakat stb. bombáz. A keltetőállomás az úgynevezett nagyhíd közelében volt és a *Kelta* nevet viselte vagy viseli, ha még egyáltalán létezik. Mert maguk a kelták már nemigen léteznek. A tizenkilencedik század vége felé Európában még három és fél millióan beszéltek kelta nyelveket, minthogy „nyelvük közbenső helyet foglal el a román és a germán nyelvek között”. Tehát a kelta nyelv egy olyan nyelvcsalád nyelve valahol a két említett nyelvcsalád között, amelyet a különböző kelta törzsek különbözőképpen használnak. Illetve használtak. Erre mifelénk is, Pannóniában. Amikor

a „mifelénk” még az „őfelénk” volt. Többek között Győr, Szombathely, Óbuda, Eszék, Belgrád őrzi emléküket. Persze a kishegyesi, *Keltának* elnevezett csirkefarm vagy keltető semmiféle kelta emlékeket nem őriz. Akik ezt a nevet adták neki annak idején, nem gondoltak a keltákra, talán nem is tudták, hogy valaha éltek erre felé ilyen népek. Nekem is csak tegnap reggel, borotválkozás közben ugrott be váratlanul a titokzatos Mélységből a *kelta* szó, ezt semmiféle rágondolás nem előzte meg, de először történt meg velem, hogy ne csak a keltetőállomásra gondoljak, ahol annak idején jómagam is megfordultam néhányszor, hanem egy, a föld színéről eltűnt népcsoportra, amely belakta fél Európát, saját államot mégse tudott alapítani, akik az ókori történetírók szerint erősek és magas növésűek voltak, fehér bőrűek, szőke vagy vörös hajúak, kék szemű, élénk villogású, arckifejezésük dacos. „Jellemük verekedő, hiú, dacos, pajkos, könnyen hívó, dicsekvő és harcias. Hajlékony szellemük, eleven eszük szerette a költészetet.” Ugyanakkor viszálykodók, széthúzóak. Akárcsak mi, magyarok, szerbek stb. Kész csoda, hogy eddig fennmaradtunk. S ha egyszer végleg eltűnünk a Kárpát-medencéből, a Balkánról stb., vajon akad-e az ide települt kínaiak, malájok stb. között valaki, aki cégének a titokzatos Mélységből felmerülő *Fuvola* nevet adja, egy kipusztult nép egyetlen fennmaradt szavát.

*

Most hallok először a mikulásvirágról, pedig egy igen elterjedt hibridről van szó, talán a mi lakásunkban is akad belőle, épp csak a nevét nem tudom. Minthogy több olyan szobanövényt gondozunk – elmondtam már százszor –, amikben ugyan gyönyörködünk, de nem tudnánk megszólítani, mert nem ismerjük a nevét. Haragszom ezért magamra, mégse veszek annyi fáradságot se, hogy a virágkönyvekben utánanézzek. Hogy sorban megtanuljam a nevüket. Hiszen ezek a virágok, növények csakugyan hozzánk tartoznak. Meg-megérintem a levelüket. Megállok előttük, lehajolok hozzájuk, figyelem őket, s ahogy említettem, gyönyörködöm bennük. Nem volna üdvösebb inkább megtanulni egy szép virágnevet – talán minden virágnév szép, még a bűdöskée is –, mintsem egy világ szélhámosáét, gyilkosáét, terroristáét vagy milliárdosét? Ezeknek a neve idővel elfelejtődik, a virág neve örök, míg csak él és virágzik, s míg lesz valaki, aki lehajol érte. Hát most úgy vagyok, hogy megtanultam egy virágnevet, a mikulásvirágét, de még nem találkoztam vele,

hogya mégis, nem tudtam róla, hogy ő az. A hír hallatán, hogy létezik egy ilyen nevű virág, sőt már nálunk is annyira elterjedt, hogy művirág formájában is árulják, tehát a hír hallatán érdeklődni kezdtem kivirágzott hölgyismerőseimnél, milyen is tulajdonképpen a mikulásvirág, miről ismerni fel. Elmondták. Leginkább piros leveleiről, apró, sárga virágairól. Talán onnan kapta ezt a számomra nem virághoz illő nevet, mert olyan, mint egy beöltözött Mikulás. Ha találkozom vele és fölismerem, megszólítom, bár a neve ellenérzést vált ki belőlem. Nem ellenszenvet, de valami olyasmit, mint a csinált dolgok. Nem tudnám pontosan leírni, mit értek a csinált dolgokon, valahogy mindazt, ami nem természetes, ami álságos, ami mondvacsinált. Úgy valahogy hat rám ennek a virágnak a neve, mintha valaki egy pulit Frédinek keresztelne el. Rossz ugyan ez a pulihasonlat, mert ez a kutya aligha hibrid, mint a mikulásvirág. Egy hibridnek, egy eddig soha nem voltanak hozzáillő hibrid nevet illő adni, jöllehet a Mikulás név nem éppen mai keletű, virágnévként számomra mégis zavaró, fantáziátlan, hideg, üres, illattalan. Bizonyára nem mi, magyarok adtuk neki ezt a nevet, mert mi még, amiként a kelták, latinok, asszírok, bolgárok és a többiek, gyönyörű virágneveket tudtunk kitalálni, mint például a búzavirág, a piros mécsvirág, a tündérrózsa, a karcsú sisakvirág, a vérehulló fecskefű, a kakukkveronika, csak hogy néhányat említsek a mezei virágok közül, s ezeket a neveket legtöbbször az úgynevezett mezei emberek találták ki, de úgy, hogy az adott virág nevében benne legyen annak a jelleme is. Ki tudná megmondani közülünk, mikulásvirágosok közül, virághatározó nélkül, melyik virág a tinóöröm? S hogy honnan, miről kapta a nevét? Talán onnan, hogy a tinó olyannyira megkedvelte még valahol az ázsiai pusztákon? És a veselke? Nem a veselkedni igénk rejtőzködik benne? Hogy kicsiny volt, észrevétlen, de törekedett, nekiveselkedett, mert ő is meg akarta mutatni magát a többi mezei virágnak. Ám hagyjuk a mezei nyelvészkedést. Abba viszont nehéz beletörődni, hogy a csodálatos, mesés szép nevű őshonos virágok helyére betörnek a különben szemet gyönyörködtető, de sóatlan, illattalan hibridek csinált ízű nevükkel, miközben kihullanak emlékezetünkéből, szótárunkból, lelkünkéből a csillaghurok, a madárhurok, még a vastövű imolák is.

KATONASZÖKEVÉNY VI.

BORDÁS GYÖZÖ

TALÁN TÖRTÉNIK MÁR VELÜNK VALAMI

24.

Régi ismerősök voltunk, minden adatuk megvolt. Még kérdezték is, hol a harmadik? Az a „capo”, azaz vezér nevű. Mondtuk, Svájcban maradt, ha igaz.

– Szóval most már csak ketten vannak?

Másnap katonai terepjáróba ültettek, olyan csukott, rácsos dzsipbe, de összekötözve, s adtak egy feketeinges rendőrt is mellénk, akinek tör volt a kezében. Megfélemlítésünkre, nehogy megszökjünk. De hova, kérdeztem önmagamtól? Agyalágyultak, de mindegy. Se pénzünk, se semmi, enni is csak a csendőröktől vagy a börtönőröktől kaphattunk. S ha eddig nem, talán ezután sem hagynak bennünket éhen pusztulni.

Como–Milano, nem nagy távolság, oda vittek ismét. Ugyan mi kezdődhet még előlről? Két-három nap után, már nem is tudom, jön a fegyőr, hogy raporra. Mind a ketten. Bent az irodán egy uniformisos és egy ugyancsak feketeinges.

– Itt a két ingyenjegy, utazzanak vissza Tarvisióba, s szökjének át a határon úgy, ahogy tudnak. Rendőri kíséretet se kapnak, de tűnjenek el a szemünk elől, ahogy csak tudnak.

A papíron, amit ha kell, fölmutatni: „Albániából szöktek, felelősséget értük nem vállalunk!” Pecsét, aláírás. Mondom magamban, ez már

beszéd. Mert ha kell, hason csúszva is. Még pénzt is adtak, néhány lírát. Egy kenyér ára pontosan egy líra volt. A vonatjegy pedig valóban Tarvisióba szólt.

Már kint vagyunk a milánói állomáson, ahol a piros szalagos várótermes vasutasok bizony nógatják az embereket. Ellenőrzik a jegyeket, utasítanak, ki merre, mikor, melyik vágány felé. A mi jegyünket is tüzetesen megnézte, aztán mutatja, oda, a negyedikre fog megérkezni, nógat, menjünk már, nehogy lekéssük. Közben nézelődünk, őrült nagy a nyüzsgés, cipelik a nehéz koffereket, izzadtan, idegesen, gyerekekkel, aztán telefonálgatnak. Szerintem most a hordárok aratnak, nincs is belőlük elég, mármint ezekből a hosszú nyelű kétkerekesekből, akiknek ezekre a tragacsaikra, megszámolom, nyolc bőrönd is fölfér. És milyen ügyesen cikáznak a tömegben, kiabálva valami ilyesmit, hogy „merce, merce”.

– Tudod mit, Pali, vegyünk egy zsetont, látod, hogyan csinálják mások, és telefonáljunk a magyar konzulátusra.

– És akkor mi lesz? – kérdi.

– Rosszabb, mint hogy a határon előbb-utóbb lelőnek bennünket, nem lehet.

– Hát próbáljuk meg.

Annyi eszem volt, hogy két zsetont vettem, merthogy a telefonkönyvben nem találtam a konzulátust, de ott volt a legelején egy szám, valami ilyen szöveggel: „Informarsi.” Ha az egyik elmegy a tudakozóra, maradjon még egy a konzulátusra. De életemben nem telefonáltam még. Nedves is volt a tenyerem, kagyló is most került először a kezembe.

Bedobom a zsetont, hívom a számot, amit előzőleg le is jegyeztem, pedig nagyon könnyű volt: 22-22, de a biztonság kedvéért leírtam, nehogy zavaromban elfelejtsem. Egy kattanás, majd még egy, semmi hang, visszajelzés.

Elment a zseton, eredmény semmi! Most már nemcsak a tenyerem, a nyakam, a hátam, szinte nyálkás voltam mindenütt. Csakhogy, már megbocsátasz, össze nem szartam magam. Aki még nem volt ilyen idegállapotban, ezt meg sem tudja érteni. Van tehát még egy zsetonom, de ott a várótermi őr, s int, kifelé, mert mások is várakoznak a telefonra, ne pocsékoljam az időt.

– Rend aztán van, hogy durva jelzőt ne használjak, ezeknél az olaszoknál! – mondom magamban, de mit tegyek? Kotródok tovább, majdcsak lesz valahogy. Pali úgy követ, mint kutya a gazdáját. De jön utánunk a piros szalagos, kék sapkás is, s mutatja, oda a negyedikre, hát már az előbb is nem megmondta, de igyekezzünk, mert mindjárt itt lesz az a tarvisiói.

– Tudod mit, Pali, gyérünk le, mert itt már nagyon szem előtt vagyunk. Van még egy zsetonom.

S a lenti pincesorban, ugyanazon a helyen, ahol fönt is, telefon volt.

Félő, hogy kicsúszik a nedves tenyeremből a zseton. Mint egy aranytallér, úgy vigyázok rá.

Be is állok a fürkébe, leellenőrzöm a papírról, 22-22. Bedobom, s csöng. Szabályosan kicseng. Meg is szólal a hang: si serva?

Conzulato di Ungarese?

– Si.

S aztán megint egy kattánás, pedig kezemben a ceruza, papír, hogy följegyezzem.

Oda a második tantusz is, s szinte kótyagosan támoalgok ki a fürkéből, de bepárasodott szemmel is látom, jön a fönti teremőr. Pontosabban nem is őt látom, hanem azt a piros csíkot, ami úgy virít a karján, mint az autók stoplámpája. Hát nem utánunk jött, s szinte parancsolóan mutatja Palinak, most már kapkodjuk a lábunkat meg kotródjunk is föl, mert befutott a vonatunk.

S egyszer csak a piros csíkot elborítja valami feketeség, törlöm is a szemem, hogy az agyam borult-e el, vagy mi történt velem, hát egy ismerős mosoly!

Te szent ég!

Ez don Giovanni!

Valóban ő volt, reverendában, egy barna csuhás, fehér zsineggel átkötött ferencessel.

– Hát te? – kérdezi tőlem, de már ölel is át, s azt a melegséget, ahogyan kissé magához szorította halként csuszamlós, nedves testemet, azóta is magamban hordozom.

Mondom, mi van, Bari, Ancona, Vencacia, Tarvisio... aztán Auszt-ria, Svájc, majd „indietro”. S most itt vagyunk. Megint zavarnak, űznek

bennünket. Sehogyan sem tudunk hazakeveredni. Magyarázom hadarva, mit is szeretnénk tulajdonképpen.

A vasutas-teremőr most már hátrál, két-három lépésnyire visszalép, s csak mondaná, de nem mondja, plébános úr, ezeknek az éhenkórászoknak két perc múlva kifut a vonatuk.

– Tehát a konzulátus?

A csuhás azonnal tárcsázza ugyanazt a számot, amelyet előzőleg én is. Si, si – hallom, s jegyzi a számot.

Ekkor don Giovanni lép be a fülkébe, újabb tárcsázás. Tőle tudom meg, szerencsénk van, a hivatal ilyenkor természetesen már nem dolgozik, de egy tisztviselő még ott volt, holnap reggel itt és itt, utca, házszám, fölírom, jelentkezünk. Ők, mondja, Genovába iparkodnak kongregációra. Sajnos, még arra sincs időnk, hogy elmondjam a karácsonyi nem találkozásunk történetét, mert sietnek, de a piros szalagos most már puhább, a tekintete is barátságosabb, s mutatja, itt a fapadon, a fűtött váróteremben megaludhatunk reggelig. Ja, don Giovanni tíz lírát nyom a kezembe, együnk a restiben, ha éhesek vagyunk. Látom, a teremőr is kapott valami aprót. Ekkor esik le a tantuszom. A zsebemben az az egy szál cigaretta. Azonnal adom neki. Megnézte, megszagolta, megtapogatta: – Gitanes – mondta – jó erős francia –, és máris vette elő benzines öngyújtóját.

– A jó isten kísérjen benneteket! – Valami ilyesmit mondott, s a levegőbe mintha keresztformát rajzolva, szerintem meg is áldott. És a vonatukra sietve eltűntek. Álom volt ez, vagy valóság? Hirtelen nem is tudtam.

Mondjak még valamit: én nem vagyok kimondottan vallásos ember, feltalálóként viszont kötelességem, hogy mindenben kételkedjek, míg nincs megdönthetetlen bizonyíték, de azóta hiszek az isteni gondviselésben!

25.

Úgy dobogott a szívem egész éjjel, hogy el sem tudtam aludni azon a fapadon. Kényelmetlen volt, meg tört. Pedig edzett voltam már nagyon, hiszen a börtönökben sem kaucson aludtunk. Láttam viszont, hogy az a zord ember az ott poroszkáló rendőröknek is szólt, ezeket reggelig hagyjuk békén.

Nehezen akart megvirradni.

Aztán nagy sokára mégis.

Kezemben az utca, házszám: „Piazza di Fiumé 5.” Kóborlunk, kérdezősködünk a koránkelők között, senki sem akarja tudni, hol van. Végre itt vagyunk!

Óránk nincs, csak a templomok harangozásából föltételeztük, hét óra lehet. Majd ha megjönnek, mondja az ügyeletes rendőr, aki persze igazoltat is. Mi mást mutathatnánk, mint a Tarvisióba szóló vasúti jegyünket. Csóválja is a fejét, hogy ez nem lesz jó, hogy ez tényleg nem jó, de forduljunk egyet nyolcig, mert itt csak akkortól fogad a hivatal.

Már nyitva a kovácsolt vaskapu, a rendőr is mutatja, mehetünk a portásig.

– Maguk azok, akik ügyében egy pap telefonált?

– Igen.

– Hát hol aludtak?

– A vasútállomáson.

– No, jöjjenek, mert a konzul úr már tud magukról.

Így a portásfülkében ülő, nem tudom, kicsoda, de magyarul beszél.

No végre, gondolom, csak ha egyszer már nem dadogva tudunk beszélni.

– Te, Pali – mondom –, de most már te is nyisd ki a szád, ha már várnak bennünket, ebből csak jó származhat.

– Várjuk ki a végét! – nyugtat –, mint aki most már semmiben sem hisz.

– Ne viccelj, valami fejes fogad bennünket, láttál te már ilyet?

Emeletes az épület, valami kanyargós díszlépcsőn vezet bennünket a portás, márvány, szőnyeg, parketta, a falon festmények, illatok, a mennyezet mintázott, üveges, amelyen a beáramló reggeli napfény szinte melegít is.

– Itt tessék tisztességesen viselkedni! – utasít bennünket a portás, míg hellyel kínál, kényelmes bőrfotelekben, ő meg kopog az ajtón.

Nem is értem, miről beszél, hát borotvátlanok vagyunk, az tény, toprongyosak is, lerí a külsőnkről, de viselkedni azért csak tudunk, gondolom. Mondanám is, hogy jegyző volt a nagyapám, egyet s mást csak megtanultam, de minderre nincs idő.

– Magukat az erdőből szalajtották?

Ez volt az első kérdése annak a sötét öltönyös, nyakkendős, kicsit zömök úrnak, akinek az irodájába a portás bevezetett bennünket. Nem mertem ellenkezni, inkább mintegy bocsánatkérően mondtam: – Mi már majd egy éve itt sínylődünk, börtönről börtönre visznek bennünket, mert haza szeretnénk jutni, Magyarországra.

– Hova valósiak?

Mondom, én padéi, a Pál meg palicsi.

A nyakkendő erre elővesz egy térképet, nézi, nézi, s a mozdulataiból ítélve, mintha nem értené. Pedig a szeméből olvasom, de mennyire.

– Mit is mondott?

– Padé meg Palics!

– Ilyen helységek ma nincsenek a mi országunkban! Magyarországon!

Így, kicsit parancsolóan. Nem mondom, mindkettőnket szíven ütött ez a földrajzi helyreutasítás, de az alázat már a lelkünkbe is be volt gyökerezve. Megsértődni? Ezt a fogalmat a rab csak a nagyobb gazembernek hitt cellatárs iránt ismerheti.

– Tetszik tudni – veszem én elő a jobbik énemet, merthogy nagyapámról csak ragadt rám is valami a torontáli úri világból –, mi katonaszökevények vagyunk – dadogom, s veszem észre anyanyelvemen is –, hónapok óta dobálódunk ide-oda, börtönből börtönbe, megjártuk már Ausztria és Svájc fegyházait is, kérem, segítsen, mi haza, Magyarországra szeretnénk jutni.

– Nem úgy megy az, kérem! Hogy maguk valamit szeretnének. Várjanak!

Rugós ezüst tálcájából cigarettával kínál, megköszönjük, nem élünk vele.

– Éhesek?

– Köszönjük nem, reggeliztünk már. S most valóban az az érzésem, egy falat se menne le a torkomon.

– Akkor itt lent, az udvaron várjanak, amíg nem szólítom magukat.

– Egyébként ki maguknak az a, hogy is hívják, don, don...?

– Don Giovanni? – kérdezem, mert most már jobban fog az agyam, mire ő bólint, s erre én nyugodtabban: – Rabtársunk volt Tiranában! Telefonált talán?

Nincs rá válasz.

Míg várakoztunk az ismét hűvössé váló udvarban, langyos tejet meg zsömlét kaptunk, s aki hozza, olaszul kérdi: Mik vagyunk?

– Ungarese.

Nem úgy érdekelte, milyen vallásúak?

– Christiano – mondom. – Akkor minden rendben, nyugtat meg bennünket. Csak várakozzunk.

– Tanto gracia – mondom, várakozunk mi, ameddig csak kell.

Bólint az olasz muki, mintha csak azt mondaná, itt aztán biztonságban vannak. Honnan tudtam, tudtuk volna, hogy most ezen a kerítésen belül, szökésünk óta először, valóban biztonságban lehetünk. Honnan tudhatam, hogy várakozásunk óráiban Magyarország földjén voltunk? Én, a hentes-mészáros, meg Pali, a cukrász! Árpádunkkal mi lehet? Hova vihették azzal a leventével? Volt egy gyanúm, hogy mivel ő tényleg gagyogott németül, hazakerült már, vagy Amerika felé irányították az osztrákok.

Egy órán belül jött egy magyarul tudó öreg pap. Kérdi, hajlandóak vagyunk-e gyónni? Összenéztünk, már miért ne. Akkor fehér kötényt szobalányszerű nő kíséretében bevezetett bennünket az épület egy csendes kis szobájába, és stólát akasztott a nyakába. Pali volt az első, nekem kint kellett várakoznom. Eltelt vagy húsz perc. Jön ki Pali, mosolyog. – Most te vagy a soron.

– Tudod a gyónó imát?

– Tudom.

– Akkor mondd el.

Már a második mondatnál együtt mondtuk. Ő is magyarul, de érezhetően olaszos hangszíjjal.

A pap, amikor elértem addig, hogy elmeséltem a svájci rendőrnek is, nem értem, hogy én, aki nem vétettem a tízparancsolatnak... mégis! Félbeszakított.

– Most elmondasz három miatyánkot, három üdvözlégyet és három hiszekegyet, és én föloldozlak téged minden bűnödtől! Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében! Ámen.

Keresztet vetett. Kis, kézi szenteltvíztartójából egy csöpp még az arcomra is csapódott. Aztán kívárta, míg én elmondom a háromszor három imát, úgy magamban motyogva. Áldoztatásra a Palit is behívta.

– Lelketek immár megtisztulva. Isten veletek!

Meg voltam győződve, ez is don Giovanni műve. Hogy az egyház véleménye is mindenben számít, honnan gondolhattam volna?

– Szóval nem bírták tovább a szerb igát? – ez volt, most már megtudtam, személyesen a konzul – második kihallgatásának – első kérdése.

– Azt hallottuk, Géraldine felséges asszony . . .

– Felejtsék el! – vágott közbe. – Hanem, kijük van Magyarországon?

Mondom, a nagyapám, a volt padéi jegyző, de a címét nem tudom, mert vagonok, barakkok . . ., de a nagynéném.

– Neve, címe?

– Édesapám húga, leveleztünk is vele, Tóthné Heinrich Mária, Budapest, Hungária körút 18.

– És magának, Pál? Ha jól mondom a nevét.

– Senkim. Én a Pistával jöttem.

– Értem.

– Fáradjanak le ismét, majd hívatom magukat!

26.

Mennyit várakoztunk, nem tudom, de dél lehetett, mert harangoztak minden templomban, és jön megint az olasz muki, integet, jöjjünk be. Sűrű bablevest kaptunk savanyú káposztával. Utána fánk szilvalekvárral. Megettük. – Kérünk még? Kértünk, kaptunk. Itt kéne maradni, gondoltam, ítélet napjáig, de e gondolatom azonnal vissza is szívtam, mert ezt gondoltuk Luganóban is.

Sajnos, nem maradhattunk.

– A beutazási vízumig . . . az osztrákokon keresztül . . . hát . . . háború is van . . . Ez, bizony, egy hónapnál hamarabb nem mehet –, mondja késő délután, maga is őszintén töprengve, a konzul. – De, és szinte fölcsillanó szemmel –, itt van a magyar kultúregyesület . . . Adalberto Langen építésmérnök az elnöke, tőle munkát is kapnak, amíg itt vannak. Átadják neki a névjegyemet, aláírják, hogy a segínyt fölvevük, és várakozzanak, míg nem jelentkezünk. Stendhal tér 5. Tehát: Adalberto Langen.

Szívélyesen fogad, mondja, van is munka, kapunk, de előbb ezt az elismervényt kell aláírunk. Ezen ne múljon, gondolom, s írom is a nevem, de csak nem tudom kivenni, hogy az a papíron 400 vagy „csak”

100. Ez utóbbi jár, előlegként, ha becsületesen dolgozunk. Havonként, segélyként!

A következő hónapban ismét négyszáz az aláírandó számlán, száz a zsebünkben. Mondom Palinak, ne búsulj, hát ilyen gazdagok életünkben nem voltunk. S mit kellett csinálnunk? Valami nemzetközi kiállítást szerveztek, és a magyar csarnokot kellett berendezni. Fűrészelni a deszkát, hogy pászoljon a foglalatba a felirat, többször átmeszelni a falakat, hogy szép fehérek legyenek, állványokat csinálni, hetvenszer hetvencentiseket, rövidebbeket, hosszabbakat, rövidebbeket, amire majd jön valami, zsírszódás oldattal futószőnyeget mosni, s napon szárítani . . .

Valami népi szállóban aludtunk, negyvenen egy szobában. Mindannyiunknak volt ágya, de figyelmeztettek bennünket, a pénzét mindenki tegye a feje alá, vagy spárgával kösse a csuklójára, mert azért felelősséget nem vállalnak.

Mind csirkefogó, bitang volt, s neked most elárulom: én a pénzemet nem a csuklómra kötöttem, mert onnan is, míg horkolok, ellophatják, hanem a – hogy is mondjam –, férfiak vagyunk, a herémre. Foszladozóval, a még Albániából magammal hozott kenyértarisznya aljában mindeddig meglapulóval. A tarisznya pedig jókora kostökből volt, s nagyobb sem egy zacskónál. Otthon úgy mondták volna, komoly dohányostarisznya.

Lazábbra engedtem a spárgát, mert Teruska, ha másra még nem is, de arra már megtanított: értékes szerszám rejlik minden férfi gatyájában. Arra is vigyázni kellett. Láttam én éppen elég vesegyulladásost a börtönökben.

Pénzt tőlem el nem loptak. Palitól sem, mert ő is az én receptem követte. De elmúlt két, majd három hónap, semmi. A négyszáz fejében mindig aláírtuk a százat, amit becsületesen meg is kaptunk. Mások is így jártak.

Volt velünk két romániai magyar gyerek is, akiket a románok kitoloncoltak. Mindkettő apja az első világháborúban olasz katonaként esett ott fogságba, de a gyerekeknek még állampolgárságot sem adtak. Ezért szöktek meg. Itt sínylődtek velünk, mert az olaszok se tudtak mit kezdeni velük. Két héten át a temetőből hordtuk ki a havat együtt, aztán szennygödöröket tisztítottunk, árkot ástunk a külváros sáros utcáiban, ganét lapátoltunk egy nagy disznófarmon a muralovas stráfkocsikra. Ez

földolgozóüzem is volt, s miután megtudták, hentes vagyok, és a Korhecékél is dolgoztam, ott akartak tartani. Ekkor döbbsentem rá, név ez az én volt cégem, nem is akármilyen. De Langen úr ezt nem engedélyezte.

– Majd ha a papírok elintéződnek, akkor esetleg, addig szó sem lehet róla.

Milánót úgy megismertem, mint a tenyeremet. S mert csak este mentem az utálatos szálláshelyemre, elkezdtem rendszeresen újságot olvasni. Nem is annyira a tartalmuk miatt, hanem mert született egy elképzelésem: ha Pestre érek, először olasz étterembe megyek, mondjuk szakácsnak, hogy ne éhezsek, így a nyelvet most már szinte tökéletesítve, a vendégek ízlése szerint készíteném az ételeiket.

Elmúlt vagy három hónap, amikor egy futár közli Langen úr üzenetét. Holnap reggel fél kilenckor jelentkezzek a konzulátuson.

Már reggel hétkor ott sétáltam körbe-körbe. S nem múlt az idő. Rendőr, portás, konzul, szakasztott ugyanazok.

– A maga nagyapja neve? Mondta már, de . . .

– Heinrich János.

– Tudomásunk szerint meghalt. Ha még nem értesült volna, fogadja részvétem.

Szegény nagyapa, de még csak egy pillanatnyi időt sem adott lelkem mélyén történő elsiratására, máris tovább kérdezett.

– A másik megnevezett?

– Tóthné, Heinrich Mária, Budapest, Hungária körút 18.

– Stimmel!

– Még egyszer, fogadja részvétem – és ehhez, fölállva, egy kicsit ki is húzva magát, az öltönye zakóját begombolva, irataiba nézve közli:

– A múlt év december 21-én temették. Tudjuk, kiváló emberünk volt, padéi jegyző. Isten nyugosztalja! Ha ma megkapja az osztrák átutazó vízumot, holnap indulhat haza. Útközben Bécsig ki nem száll, de bármi is történjék, Ausztriában az első szava ez legyen: „Heil, Hitler!” Ne magyarázzam, miért. Bécsben átszáll a pesti gyorsra. Megértette? Itt a vonatjegy, 120 pengő, de ezt majd otthon téríti meg a magyar államnak.

– És a Berényi Pali?

– Az ő ügye kissé bonyolultabb, a mai állás szerint még függőben . . . Ne is kérdezzen többet. Majd az is rendeződni fog! Csak ki kell várni.

Jut eszembe, ama bizonyos százhusz pengővel a mai napig adós maradtam.

27.

– Akkor, Pali, most elbúcsúzunk. Úgy áll a dolog, hogy én már mehetek, te még nem. Isten megáldjon!

Könnyezett.

Valami ilyesmit mondott: – A hősök megfutamodnak, a gyávák odavesznek, átkozom azt a napot, amikor találkoztunk!

– Te, Pali, ne!

Szíven szúrt, s mert azóta se találkoztunk, ő valahol mégis odaveszhetett, azóta is furdal a lelkiismeretem.

Másnap hajnalban mi mást tehattunk, összeöleleztünk, szívből kívántunk egymásnak szerencsét. Elvégre katona- és rabtársak voltunk több mint egy éven át.

Kezemben a vasúti jegy, írja rajta szépen Milano–Budapest, via Venezia–Tarvisio–Graz–Wienna. Hát, nem tagadom, Tarvisióban dobogott leginkább a szívem. Kockás kabátommal még az arcomat is eltakartam, hogy azt az utálatos állomást se lássam, most már negyedszer életemben. S majdnem ez lett a vesztem, mert a carrabinierik majdnem le is szállítottak. Gyanús voltam nekik, azt mondták, mintha már láttak volna erre felé. Ami azt illeti, lehetett rá alkalmuk, de mivel szabályos jegyem volt, meg konzulátusi papírom Heinrich-Masa névre kiállítva, átutazó vízumom, némi habozás meg fejcsóválás után odébbálltak.

Mire emlékszem? Csak arra. Egész Ausztria fehér volt, mint az anyám mosta lepedő odahaza. Pontosabban zöld és fehér, sárga préselt téglás állomásokkal. Sok füst és párakeverék a levegőben. Kapaszkodók. Mikor azt gondolom, a mozdony ezt már ki sem bírja, aztán lejtők, amikor úgy siklik, mint a szánkó, a pihent padéi lovakkal. S a szélre, aminek a roppant energiáját még itt sem tudják fölfogni. Tökkelütöttek. De kilőtt házak, a sínekről kibukott vagonok, néhol szerelvények; sisak vagy sapka nélküli katonák.

Azt még nem meséltem, hogy volt nekem egy könyvem, megboldogult nagyapám szerezte. A szerzője valami Verancsics volt, aki még, legalábbis így írta, 1610-ben megálmodta a szél kihasználásának a módját, de amit azóta se tudnak megvalósítani. Ebből a könyvből jött az ötletem,

hogy ha akkor még nem is, most miért ne lehetne. A vonatban, ebben a kellemes melegben erről fantazáltam, aztán elbóbiskoltam, majd amikor egy-egy zöttyenésre fölébredtem, újból csak ez jött elő. Mennyivel más volt már ez az utazás, mint mikor a rabszállítóval odaláncolva vittek! És ennivalóm is volt, mert a megtakarított pénzemből és a konzultól kapott ötven lírából még Milánóban megvettem két kenyeret, füstölt halszeleteket, sajtot és egy kiló fügét. Ennyi ki kell hogy tartson.

Már Bécs körül jártunk, amikor látom, a WC-ben még borotvaszáppan is van. Amit valaki ott hagyott. Pamacs hiányában az ujjammal kentem szét a pofámon. Megborotválkoztam kényelmesen, meg is fészülködtem, de amikor visszamentem a fülkébe, ahol eddig egy némettel csak ketten voltunk, látom, még két utas érkezett. Visszaülök a helyemre, hát erre a két új jövevény összenéz, és kimennek. Rájövök szégyenkezve, már napok óta nem mosakodtam. Mentségemre alig, de mégis: az emberi faggyúszagra az én orrom már régen nem reagált.

Bécs előtt még járőrökkel megerősített jegyvizsgálat.

– Maga nem Bécsben, hanem a megelőző állomáson száll le – tudatja velem előbb németül, majd, mivel nem értem, a rendőr olaszul is.

– Miért?

S mintha csak ismét valami őrült, nem is turpisságot, hanem összeküvést sejteneék ellenem. Létezhet, ha van Isten, hogy ismét visszadobnak, vagy ide-oda sétáltatnak?

– Szólunk, hol kell leszállnia!

S tényleg, kezd lassítani a vonat, sípól is az átjárók előtt, de már ott a rendőr, int, itt kell majd leszállnom. Mivel némi ellenkezést érez, megfogja a karomat, int, fogjam a motyómat, gyerünk!

Nem is állomás, bakterház. Pontosan öten vagyunk. Hasonszőrűek.

A bakter szalutál, valamit följegyez hivatali naplójába, a jegykezelők sapkájukkal integetnek a mozdonyvezetőnek, mehetünk! A rendőrök is a lépcsőkön. Búcsúpillantás a távolodó vonatra. Búcsú, Pista, Budapest – mondom magamban. Kezdődik minden előről.

A bakter a feleségével szemügre vesz bennünket. – Fünf! – konstatálják.

– Éhesek vagyunk-e? – kérdezik.

Ki igen, ki nem, én sem, elegendem van ebből a játékból.

Aki enni akar, az egyen, a többieknek itt az ásó. Mert értünk csak délután jön majd egy vagon, és a teherpályaudvaron szállhatunk föl a pesti gyorsra. Mindezt egy németül tökéletesen beszélő hasonszórútól tudom meg. A bakter negyed kertjét fölástuk, laza a talaj, gyorsan is megy, a gilisztákat a tyúkok szedik össze. Húsosak, állapítom meg.

Aztán szürkület előtt „genug!”, aki enni, inni akar, itt van kenyér, kolbász, sajt, savanyú káposzta, aztán kézmosás a lavórban, mert hamarosan indulás.

S tényleg, pöfög a mozdony. Egy fapados vagon. Jegykezelő, rendőr. – Fünf?

– Annyi – mondja a bakter, s máris indulunk. A váltókon majd eldőlünk, de ez a németül beszélő nyugtat, mindjárt ott leszünk. A vagonok labirintusában vezetnek bennünket, fogalmam sincs, merre. De világít már valami, mint a szentjánosbogár. A mi vonatunk. A határon semmi probléma, úgy látom, a rendőr kezkesedik értünk. Megérkezünk, s irány Budapest.

Tehát mégis eljött az a boldogságos perc!

28.

Nem részletezem, fölösleges is volna. Megyek a Hungária körút 18-ba Mária nénihez, a nagynénémhez, apám idősebb testvéréhez. Nem akarnak tudni rólam, mondják, hagyjam őket békén, a rendőrség az elmúlt hónapban éppen elégszer járt a nyakukon valami Masa-Heinrich István miatt. Hiába magyarázom, ki vagyok, a padéi János unokája, a Jenő fia, emlékeznek, amikor nálunk jártak... Mentünk le a Tiszára...

– Még csak az kell, hogy bennünket is elvigyenek – így az asszony, s becsapták az orrom előtt az ajtót.

Anyámnak is volt egy testvére, az Aranka néni, akivel viszont, nem tudom miért, nemigen tartottuk a kapcsolatot.

– Annyi becsület azért volt Mária néniékben, hogy újbóli csöngetésemre megadták az anyai nagynéni pestlőrinci címét.

Ő meg a férje, a Jóska bácsi élelmezett egy kis ideig. De mondták, jelentkezzen a rendőrségen mihamarabb, mert nem akarnak a dologból kellemetlenséget. Jelentkeztem is. Beírtak. És mondták, ha munkát akarok vállalni, tegyek közzé hirdetést. Mentem a Pesti Napló szerkesztőségébe, meg is fogalmaztam nagyképpően: „Olasz nyelvet beszélő kony-

halegény munkát keres!” Cím a pestlőrinci. Azt hiszed, jelentkezett bárki is?

Elkezdtem járni a hentesüzleteket. Hátha valahol kellek, mert nagybátyám azt mondta:

– Itt a zsidókat még nem viszik ugyan, de hurcolják őket, készek mindenre. Én úgy érzem, rád valahol a henteseknél szükség lehet.

Igaza volt, már a harmadik kísérletem sikerrel járt. Egy Hoffmann nevű hentesnél. Az asszony siránkozva mondta: – Az uramat már el is vitték kényszersermunkára. Őt hentesüzletünk van, és csak két segéd.

Nem hiszed el, hárman tíz disznót dolgoztunk föl naponta. Ment a munka is meg a boltok, öröm volt látni, amit produkáltunk. Igen ám, de egy nap megjelentek a felügyelőség emberei, mindenkit igazoltattak. Engem is. Mím volt? A milánói papírom, hogy jelentkeztem a hatóságoknál. Meg a százhusz pengő. Másnap visszajöttek, és nagyon, de nagyon hivatalosan közölték velem: – Kérjük – így magázva, de ez egy tegezői paranccsal ért föl – holnap jelentkezzen a külföldieket ellenőrző központban, pontban itt, ekkor és ekkor!

Mi mást tehettem, jelentkeztem.

Nem lényeges, hogy hívják, hova való, hogy került ide. Ebből a szempontból már annyira edzett voltam, hogy szinte félvállról adtam a válaszokat. Szokványos dolgok, untam is, olyannyira, hogy míg kérdezett, azt is megfigyeltem, az uniformisa zakójának kihajtóján ott a neve: Zakariás Dénes, százados. És amikor mindent bediktáltam, fölugrik a székéről, s a pofámba vágja:

– Maga egy zsidókat, szerbeket kiszolgáló csetnik disznó!

Budapest hatalmas, nagy ege szakad rám ebben a pillanatban. Szégyen, nem szégyen, azonnal összevizelem magam, folyt a combomon, a térdemen, a bokámon lefelé a cipőmbé. Lehet, hogy onnan meg kifelé, de ezt már csak az tudná megmondani, aki látott.

S e pillanatot magamban már annyiszor elemeztem, hogy tudom, ondó és vizelet jött egyszerre, lüktetve, mint a mozdony szivattyúja, ha kapaszkodik, és nehezen megy.

– No, menjen, és holnap ismét jelentkezzen! Pontban kilenckor! Megértette?

– Meg, százados úr! Ahogy parancsolta!

S már majdnem emeltem is a kezem: „Heil Hitler!”

Ma sem tudom, jól cselekedtem volna-e? Mindenesetre a lelkem legmélyéig leforrázva, így szemérmemtől lefelé nedvesen, lucskosan, szennyesen csak kikotródtam, és a váróteremben ültem egyórányit, hogy úgy-ahogy fölszáradjak.

Másnap fölkészültebben érkeztem De nem is volt alkalmam megszólalni. Zakariás százados közölte velem:

– Huszonnégy órán belül hagyja el Budapestet, mert ha nem, a csendőrség által kitoloncoltatom!

– Miért, könyörgöm? – kezdtem – én itt már dolgozom . . .

– Nem érdekel! Vegye tudomásul! Itt egy ingyenjegy a Bakonyba, Veszprémvarsányig, s ott jelentkezni fog a bakonyoszlopi menekülttáborban. Értette? Értette, maga csetnik?

Mi mászt tehettem, – én, aki mi is vagyok? –, ismét az isteni gondviselésre bíztam magam. Jó istenem, kérlek, ha tudsz, segíts rajtam Mert, mi az, hogy csetnik? E szónak csak valamiféle rosszalló értelmét véltem fölfedezni a százados szájából, a valódit nem. Nem értettem, mi vagyok, vagy lehetek? De az értelme csakis az lehetett, mint amikor lekurváznak egy még ártatlan lányt.

(Folytatjuk)

AZ ELHALLGATTATÁS SZAKASZAI (VI.)

HUSZÁR ZOLTÁN

Nyolcadmagammal egy kisbusszerű járművön, melynek két magas és tenyérszerű vasrácsos ablaka volt, nagy nehezen elindultunk: öten itteniek és három zombori. A jármű tehát Zomborból jöhetett. A kézen bilincs. Elöl az elkülönített fülkében a vezető és két fegyveres őr. Akadozva indult a szó is. Leginkább a zomboriak beszéltek, főként az ottani börtönéletről, mely úgy tetszett, jobb a mienknél. Alig tehattünk meg félórányi utat, amikor arra lettem figyelmes, hogy egyre sűrűbb kopogás, pattogás hallatszik a jármű tetején és azon az oldalon, ahol ültem. Mintha távoli golyózápör lett volna. Szerencsére csak jeges hózápor volt, mely elfogott bennünket, de olyannyira, hogy tovább már csak lassítva haladhattunk előre. Emiatt az újvidéki börtönudvaron, ahol rövid pihenőt tartottunk, hólánccal látták el a kerekeket. Hosszú, döcögő út után, melyet további szakadó hóesésben tettünk meg, végre Mitrovica! A buszból kiszállván, alig lehetett valamit látni: mintha csupa fehér ködből állna a világ. Hideg ugyan nem volt, de a meleg helyiség vagy inkább előtér, ahol már bilincs nélkül magunkra hagytak bennünket, senkitől se fogadván, sem háborgatván, a megérkezés, az új otthon ígéretével kecsegtetett, vagy legalábbis megkönnyebbült pihenéssel. Az is megnyugtató volt, hogy az itt már bennlakónak számító fegyencek rabruhában ugyan, de szabadon járhattak-kelhettek, mehettek, ahová akartak, mégpedig felügyelet nélkül, csak ki az udvarba nem, és ennek a fegyháznak abba a részébe sem, ahol az állandó fegyencek szálláshelye volt. Ezt a részleget ugyanis vasrácsos ajtó védte, zárta el attól a rész-

legtől, ahol mi tartózkodtunk. Az előtér, illetve előcsarnok két irányban folyosóval volt összekötve, s a folyosók mindkét oldalán sarokra tárt cellaajtók sorakoztak. Barátságos, nyugodt környezet, kellemes séták a behavazott park keskeny és kanyargós, de járható útjain, viszonylagos szabadság: ez lehetne a mintegy két hétig tartó vesztezár rövid története. De közben azért más is történt. Nem éppen kellemes dolog. Most már igazi fegyencekké váltunk, ugyanis az otthoni öltözetet csupa szürke színűvel kellett fölváltani. Még jó, hogy nem csíkossal. Nekem bő köpönyeg, lötyögő nadrág és nagy gumitalpú cipő jutott. A köpönyeget, mely elnyúlt katonaköpenyhez hasonlított, még csak elcserélhettem valahogy kisebbért, de mást már nem, úgyhogy félig beillettem volna bohócnak. Kisebb használati tárgyakat is kaptunk, és végre rendes fürdő! Fényképezés előlről, oldalról, ahogy ez már ilyenkor szokás, s ujjlenyomatot vesznek tőlünk. A cellában rajtam kívül még ketten alszanak. Mindkettő szerb, illetve az egyik, az alacsonyabb termetű, csak félig szerb, ugyanis elmondása szerint anyja német, így hát tud németül. Ő a beszédebb. Hosszú időre ítélték. Elborzadva hallgatom, hogy húsz évet kapott, mert valakit egy kisebb nézeteltérés miatt, hirtelen támadt indulatában fejbe lőtt a pisztolyával. Félelmetes, ha igaz. Itt azért elég szelídnek mutatkozik, csak éjszakánként van vele baj. Álmában ugyanis rendre fölordít, s ilyenkor az is megtörténik, hogy leveti magát az ágyról a padlóra. Csoda, hogy nem tört még csontja. A másik cellatársról csak annyit tudtunk meg, hogy földműves. Neki jobb sora lett, mint nekünk, mert olyan ágyon alhatott, melynek nem volt emelete. Éjszaka elég hideg van, hiába fűtenek, mert az ablak magas ugyan, de csak együvegű, mely jócskán szelel is, így a hideget beengedi, a meleget meg ki. Összegyűrt papírrongyokkal igyekszem betömködni a réseket, már amit az ágyamról elérhetek. Rajtam kívül még két magyar jött az előzetesből, akik egy magas, atlétatermetű némettel kerültek össze. Érdekes, hogy mindkét magyar, mintha összebeszéltek volna, mennyire kedvében akart járni ennek a fegyenc társnak, aki egy szót sem tudott sem magyarul, sem szerbül. Sétálni azért a mi félnémet cellatársunkkal szokott. Furcsán hatottak így együtt: egy szálfatermetű és egy két fejjel alacsonyabb kis ember, ahogy szemlátomást összezelelve beszélgetnek. Sokan megbámulták őket nem csekély rosszallással, az emberi természetből adódóan. Ugyanis ha fiú, lány; férj, feleség alkot ilyen párt, az nem kelt

nagyobb föltűnést; szülőnél, gyereknél valósággal szemet gyönyörködtető látvány a kicsi és a nagy egymás mellett; még másféle rokonok közt is lehetséges az ilyenfajta együttlét, a rokonszenv megnyilvánulása egymás iránt, de már idegenek közt aligha, barátok vagy akár csak alkalmi társak, beszélgetőtársak sem igen lehetnek az ilyenek, mert viszolygást kelt az emberekben, akik ezt nem tűrik el. Megeshet ugyan, hogy egy magasabb és erősebb természetűnek alacsonyabb vagy gyengébb társa legyen, ha az előbbi mafla, az utóbbi meg okos és ügyes (Steinbeck: *Egerek és emberek*), de ez igen ritka eset. A népi bölcsesség ezt így nyugtázza: „Madarat tolláról, embert barátjáról ismerni meg”, „Ha ló nincs, jó a számár is”. Talán ez az eredendő oka, alapja a kasztrendszernek, mely sajnos nemcsak indiai jelenség, hanem úgy rémlik, egyetemes, annak a valószínűleg ösztönszerű valaminek a természetes velejárója, ami arra készteti az embert, hogy különb legyen a másiknál, és görcsösen ragaszkodik a különbség megtartásához, de nemcsak különb, hanem ugyanakkor arra is készteti, hogy lenézze azt, aki nem hasonszórú vele: céhbeli, nem céhbeli, azaz kontár; nyilván ez az oka a felsőbbrendű (és alacsonyabbrendű) érzésnek, a mélységes megvetéssel párosuló parasztellenességnek („Hogy jön a csizma az asztalra?” „Aki korpá közé keveredik, megeszik a disznók”), és egyéb magyar-magyar ellentétnek, viszálykodásnak, a „Népért síró, bús, bocskoros nemes”-ek folyamatos elszigeteltségének, mely bizonyosan bekövetkezik, ha valaki a lelkében, testében nyomorgatott, sőt agyonnyomorított és végül megbetegített „bennszülöttek” segítője, pártfogója merészel lenni. „Harcunk a magyar Pokollal van” – írta Ady Endre a múlt század elején, amikor még ugyancsak más volt a mezőny. Tudjuk, hogy ez a harc mire vezetett. Ma talán úgy módosíthatnánk a híres és ma is sokaknak útmutatóul szolgáló verssort: Küzdelmünk, vagy még inkább, apró-cseprő, ügyes-bajos dolgunk a magyar Pokollal van, és nemcsak azzal, ez a Pokol, mely helyénvaló elnevezés ma is, ugyanis a történelem jóvoltából azóta jócskán kibővült és elmélyedt nemcsak magyar, hanem másféle Pokollal is. „Egy rossz karddal száz csatában” vajon mit érhetünk el? Tudjuk. Az elmúlt száz év válaszol a kérdésre. A költő írta le ezt is: „vágyaimba ki látott? Óh vak szívű, hideg szemű barátok!” Hétköznapi nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy a költő az adott pillanatban nem jó társaságba keveredett, nem jól választotta meg a környezetét, a barátait, akik jóhiszeműek

ugyan, de tájékozatlan, tehát rossz „súgóí” lehettek; Az olyan magatartás helyett, mely eleve a kiválasztottság, magasabbrendűség érzetén alapszik, egy másik költő: József Attila ezt a helyesebbnek látszó utat jelölte meg: „a helyemet megálltam – születtem, elvegyültem és kiváltam”. Ez nemcsak a helyesebb út, hanem a helyesebb sorrend is: előbb elvegyülni, és csak azután kiválni, vagyis csak az lehet igazán kiváló, aki előbb elvegyült. Ez az elvegyülés és kiválás, úgy tetszik, vagy rövid távú, azaz gyors, vagy hosszú távú, hosszan tartó folyamat. Az idő azt igazolja, hogy az utóbbi, mely olykor egymást követő több nemzedék gondos előkészítését, „útegyengetését”, szívós munkáját, összehangolt erőfeszítését igényli, a célravezetőbb, a szerencsésebb, a tartósabb; míg az előbbi több buktatóval, megrázkódtatással járhat, mint azt a költő sorsa is igazolja, és sokszor csak szalmalángszerű, egy-két kivételtől eltekintve, a gyors föllobbanást hirtelen lelohadás követ. Rosszmájúan úgy is mondhatnánk: „Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka”, ha nem tudnánk, hogy gyakran megrázó tragédiával jár a gyors kiválás: szembefordulás a családdal és elszakadás tőle, az arányérzék hiánya vagy elvesztése, a szerénység lebecsülése, a fokozatosság elvének be nem tartása stb. („szerény, akár a kórság”, „a mindenséggel mérd magad”, „éveire mester”).

Jó, ha tudjuk, hogy az elszigeteltséget rendre a kiszorítás követi, legyünk nyugodtak: a mindenünnen való kiszorítás; harmadik szakaszként pedig bekövetkezik az olyan gyakran emlegetett megsemmisülés. Bizony az, nem a megsemmisítés, mert akkor erre már nincs szükség, ugyanis a mindenhonnan kiszorított ember végül önmaga ellen fordul, más választása nincs, s önmagát semmisíti meg. E folyamat elindítói örülhetnek, s moshatják a kezüket, hiszen ők (látszólag) nem tehetnek semmiről, nem tehetnek arról, ha valaki nem vigyáz magára, megbetegszik, félrehúzódik, s aztán eltűnik. Micsoda kajánság! Ettől gonoszabb már csak az lehet, aki még azt is hozzáteszi, hogy az illető maga tehet a pusztulásáról, csakis önmaga a felelős a saját pusztulásáért. Úgy rémlik, ez a sors nemcsak az egyént, hanem egy egész népet is elérheti, ha nincsen résen, s nem tud védekezni, mindenekeelőtt az elszigeteltség megszüntetésével. Viszont az elszigetelődés más, mint az elszigeteltség, az előbbit ugyanis az ember vagy egy nép saját maga választja, önként („arany izoláció”), ha nagyon erősnek érzi magát, vagy minden oldalról védett, tehát támadhatatlan. Ilyenkor még akár tovább is erősödhet (egy-két

népmesehős, neves művész és tudós, Mózes és népe a pusztában, Illés próféta, a balkáni népek, Svájc, USA stb.).

Az csak természetes, hogy az előbb említett egyszerűnek látszó emberi kapcsolat áttegyed az országok, népek közötti viszonyra is, azaz erős, gazdag, nagy ország és nép kapcsolata a szegényebb és kisebb országgal és néppel aligha lehet baráti, csak abban az esetben lehet az, ha rokoni ez a kapcsolat, de még így is megfigyelhető némi atyáskodásra való hajlam. Úgy rémlik, hogy aki ezt a természetből táplálkozó, és szinte szabálynak mondható ténnyt nem tartja szem előtt, amikor társas viszonyra lép, szövetséget köt, aligha kerülheti el, hogy ne csalódjon, és még jó, ha nem válik nevetségessé.

Egyre szaporodtunk, mert újabb rabok érkeztek, köztük Balog is, egy dél-bácskai magyar, aki hízásra való hajlama és kora ellenére, ugyanis jócskán túl lehetett az ötvenen, igen mozgékony ember volt, s mindjárt otthonosan érezte itt magát. Ő lett ennek a csapatnak a vezetője. De négerek és arabok is jöttek. Kérésemre az egyik szemüveges és barátságos tekintetű arab némi angol nyelvtudással, készségesnek mutatkozott arra, hogy papírra vesse az arab ábécét és az alapszámokat, s szívesen írt összefüggő szöveget is hozzá. Élvezettel tanulmányoztam ezt az írásmódot, mely jobbról bal felé olvasandó, mint a mi rovásírásunk, s az arab betűk kiejtését megpróbáltam magyar betűkkel rögzíteni. A kétheti vesztegzár és előkészület után orvosi vizsgálaton esünk át, s gyakoroljuk, hogyan kell jelentést tenni, mielőtt a börtönigazgató elé járulhatnánk kihallgatásra . . . Egyszerre csak hármunkat fogad az igazgató, aki igen nagy úr lehet a maga portáján, mert kastélyszerű épületben lakik, és csak soklépcsős följárón át juthatunk be hozzá. Fegyőr vezet bennünket, három magyart. Úgy látszik, terv szerint történik a csoportosítás. Bent hatalmas előcsarnokban találjuk magunkat. Itt ül az igazgató egy tömör íróasztal mögött. A távolság közte és köztünk vagy húszlépcsényi. Egyenként jelentjük, kik vagyunk, mit vétettünk. Az igazgató mereven, szigorúan néz, majd az előtte levő iratokat rendezgeti. Talán ír is valamit, aztán föltekint. – Legyetek jók – mondja – és jó munkások! Int a kezével, s máris mehetünk. Hármunk közül az egyik a vesztegzáras épületben maradhat, ahol aránylag a legelviselhetőbb az élet, az egyes számú. Mi hárman magyarok, Balogot is beleértve, és még négyen-öten mások, jó messzire gyalogolhatunk cipelvén nehéz batyunkat, mire a hármas számú

épülethez érünk, mely a kettes számú épület tőszomszédságában van. Mindkét épület szigorúan őrzött ugyan, de az utóbbi a munkára nem fogott, és hosszabb időre ítélt gyér számú kivételezett rabé. A fegyőr, aki az elosztást végzi, miután itt is jelentenünk kellett, ugyancsak nyersen, gorombán beszél. – Prvi sprat (első emelet), mondja nekünk, a két magyarnak. Mehetünk tehát oda, ahol a legrovottabb múltú rabok tanyáznak. Ez az emelet egyetlen hosszú teremből áll a hozzá tartozó mosdó- és vécéhelyiséggel. Délelőtt tíz óra felé járhat az idő. Az ablak mindenütt tárva-nyitva. Emeletes vaságyak. Fénycsőes világítás. Matrac, pokrócok, katonás rend. Egy alacsony termetű és kissé görbe hátú, de erős testalkatú idősebb cigány jön elébünk. Balog kezét nyújt neki. A terem hátsó részében kapunk helyet, ott, ahol van üres ágy. Az ágy mellett vasszekrény két különálló fülkével és zárható vasajtóval. Bepakolunk. – Hol akar feküdni? – kérdezi Balog. – Fönt, mondom. Baloggal igen jól jártam, ugyanis kioktatott az itteni viszonyokról. Tőle tudtam meg, hogy az igazgatót még negyvenötben helyezték ide harcos érdemeiért. Akkoriban az élelmezés gyatra volt, a rabok éppen csak annyit kaptak, az is moslékszerű lötyty volt, hogy éhen ne haljanak, ugyanakkor agyondolgoztatták őket. Emiatt lázadás tört ki. A rabok fölmásztak a börtönépület tetejére, s nem voltak hajlandóak semmilyen parancsra sem kérésre, sem ígéretésre lejönni onnan. Lövés is eldőrdült, s hogy még komolyabbra nem fordult a dolog, az csak az igazgató feleségének köszönhető, aki úgy látszik, megsajnálta a rabokat, mert szólt az érdekében. Azóta emberségesebb itt a bánásmód, az élelmezés is javult, a munkát pedig csökkentették. – Hogy másztak föl a rabok a padlásra?, kérdezem hitetlenkedve. – Úgy, hogy akkoriban az alsó ágyra még kettőt raktak föl, így majdnem a mennyezetig ért, és az emberek kimászhattak az ablakon, az ablakpárkányról meg nem volt nehéz följutni a tetőre. Akkoriban sokan megbetegedtek, páran elhullottak. Balog ennél kényesebb, szörnyűbb dolgokról is mesélt, de hátat fordítottam neki. – Engem az ilyenfajta beszédért hoztak ide, mondtam, nem akarok még nagyobb bajt. – Tudom, mondta Balog, a karantén utolsó napján nyitva maradt az iroda ajtaja, bárki bemehetett és elolvashatta az iratokat. – Magát nem úgy küldték hozzám? Balog egy ideig hallgatott. – Adja ide a bicskáját, mondta, majd megélesítem a műhelyben, látom, elég életlen. Ő ugyanis elmondása szerint asztalosműhelyben dolgozott, ahol köszörű

és esztergapad is volt. Odaadtam neki a bicskát. Másnap visszahozta, könnyedén szeletelve vele egy papírlapot. – Olyan, mint a borotva, mondtam elismerően. Balog ekkor azt ígérte, hogy összeállít egy sakkkészletet is, de abból már nem lett semmi, mert nemsokára szedte a motyóját, s elment innen. Sajnáltam, hogy elment. Gyanúm valószínűleg alaptalan volt. Ezt az alkalmat kihasználva, gyorsan leköltöztem a helyére. Jó érzés volt, hogy most már nem kell fölmásznom az emeletre, sem lekecmeregnyem onnan, s a mindig nyitott ablakon bejövő hideg sem ért el annyira ott lent. Még a nyolcvan ember lélegzése sem tudta úgy befűjni ezt a hatalmas termet, hogy ne lett volna állandóan hideg. Reggel, délben és este fűtöttek ugyan egy-egy órányit, de ez nem sokat ért. Ilyenkor, mármint a fűtéskor odaálltam a fűtőtest mellé, ahol egész sor zokni száradt rendszeresen, s melengettem a kezem, lábam. A két ágy sor közt a hosszú asztalokon egypár sakktábla. Elöl tévé. Itt a rabélet hasonló, mint az előzetesben volt, csak mégis más. Szabályozott, szigorú rend, katonás fegyelem uralkodik itt is, de a mozgástér nagyobb. Már maga az a tény, hogy étkezni egy másik épületbe járunk, változást jelent az egyhangúságban. De mindenkinek van munkahelye is, mely szintén elég távoli, úgyhogy némelyikhez száz-kétszáz métert kell gyalogolni, mire az ember odaér. Itt ugyanis mindenkinek dolgoznia kell valahol, kivéve a hatvan éven felülieket és a betegeket. Korán kelés, reggeli, munka fél háromig, közben ebéd. A délután szabad. Lehet választani: vagy másfél órányi pihenés az ágyon, vagy kimenő a parkba, a sportpályára. Maga a börtön valójában fegyintézet, mely nevében a fenytést és az ún. átnevelést is hivatott végezni, saját kórházzal és víztoronnyal rendelkezik. A munkahelyek többfélék: műhelyek, hatalmas és huzatos szerelőcsarnok, nyomda és egyéb üzem. Ez a több száz hektárnyi terület olyan, mint egy ókori város, magas kőfallal van bekerítve, melynek a négy sarkán egy-egy őrtorony áll. A géppisztolyos őr a fal közelébe sem enged senkit a rabok közül. Itt csak megszokni lehet, megszokni innen csak úgy, ha madárrá válik az ember. De ezt a hírhedt börtönt akár fegyencleplenek is nevezhetnénk, ugyanis jobbadán önellátásra rendezkedett be. Nemcsak kórháza, víztornya van, hanem saját áramfejlesztője és péksége is, a falakon kívül pedig konyhakertészete, szántóföldje és tanyája, melyhez több istálló, ól tartozik, ahol leginkább falusi rabok dolgoznak. Ők az ittenieknél jóval nagyobb szabadságot élveznek. Úgy

is mondhatnánk, úgy élnek ott, mint a valamikori béresek, sommások, cselédek, s ami itt lehetetlen, ott még italozhatnak is, esetenként az asszonyukat is fogadhatják felügyelet nélkül. Az élelmet: a tejet, a húst és mást jószerivel onnan kapjuk.

Egy ideig nyomdában dolgoztam, mely több helyiségből állt, egy alacsony termetű, igen fürge portugál segédjeként. Érdekes, hogy milyen vegyes társaság gyűlt itt össze: két magyar, németek, egy angol, az előbb említett portugál, egy néger és a két takarító: egy török és egy bosnyák. A nyomdagépek mellett állandó a sürgés-forgás. Reggel első dolgom az volt, hogy megolajozzam a mi kis nyomdagépünk csapágait. Aztán azt az utasítást kaptam, hogy ilyen és ilyen ólombetűket szedjek össze a polcról, s vigyem át a nyomtatandó szöveggel a másik terembe. Ott a németek szó nélkül átvették az anyagot, s miközben az ólomöntvény nehéz szaga terjengett, s zakatoltak a gépek, rávettem az angolt, aki szabadabbnak látszott a többenél, hogy egy angol szöveget olvasson föl, ugyanis kíváncsi voltam az eredeti angol kiejtésre. Egyhangú, hadaró olvasás következett, melyből nem sokat tanulhattam. A portugál elég jól tudott szerbül és angolul is. Vele gyakran váltottam néhány szót zenéről, irodalomról. – A legnagyobb zeneszerző Bach és Beethoven, mondtam egyszer. Az olaszok eredetibbek, mondott ellent a portugál, azt pedig, hogy ki a jobb, ki a nagyobb, nehéz eldönteni, mert csak az számít, hogy kinek mi tetszik. A Csajkovszkij-zene pl. igen szép. Legszívesebben azt hallgatom. – Igen, mondtam, csak elemzéssel mégis eldönthető, hogy ki alkotott újat, azaz ki volt újíto, s ki fejlesztette tovább a régit. Ilyen szempontból Bach, Beethoven és a magyar Bartók járnak az élen, mondtam határozottan, tekintélyekre támaszkodva. – Az újabbak közül inkább Sztravinszkij. – Nem, hanem Bartók. A portugál összeszorított szájjal hallgatott, majd elkezdte dúdolni a *IX. szimfónia* híres motívumát, mely Örömodaként, az Ember himnuszaként is ismeretes. A dúdolás egyre hangosabb lett. Erre a németek odasereglettek az ajtóba. Még az angol is odajött. Ez a portugál szeretett olvasni, mindig volt nála könyv, leginkább angol. Egyszer láttam, hogy E. A. Poe *The gold bug* című elbeszélését olvassa, mely állítólag a kalandregények őse. – Ezt olvastam én is, de magyarul, Az aranybogár címmel. – Bogár?, kérdezte csodálkozva a portugál, ez hasonlít a bug szóhoz. – Több angol szó is van, mely hasonlít a magyarhoz. Az arany meg a latin aurumra.

A portugál éles arcvonásai egyszerre kisimultak, s még beszédesebbé vált. Bizonygatta, hogy a portugál mint újlatin nyelv valójában csak a spanyolnak egyik nyelvjárása. Elhittem neki. Elmondta még, hogy világot látott ember, ugyanis hosszabb időt töltött Angliában gitározva, énekelve, de járt a volt portugál gyarmatokon és az arab Közel-Keleten, sőt Törökországban is. Engem ez az utóbbi utazása érdekelt jobban. – A törökök – mondta némi megvetéssel a hangjában – olyanok, mint a cigányok: barna bőrűek, mind alacsony termetű, s nem szeretnek dolgozni. – Ő török, mutattam ekkor a közelben levő egyik takarítóra, nem barnább bőrű mint mi, és szorgalmasan dolgozik. A portugál ámulva nézett a törökre, aki vagy fél fejjel magasabb volt nála, s bólintott. Egy másik alkalommal megemlítettem neki, hogy Mitrovica régebbi neve Szávaszentdemeter volt, mely magyar elnevezés, de ez őt láthatóan nem érdekelte. Elfordult tőlem, s inkább a négerrel társalgott. Ez a beszélgetés valójában csak egy-két szóból állt. A négert teherhordónak használták a nyomdában, ő szállította ugyanis egy kordén a nehéz papírgöngyölegeket, ha szükség volt rájuk. Rajtam kívül még két magyar is dolgozott itt. Mindkettő igen ügyesen: az egyik könyvkötőként, a másik meg egy olyan gépnél, mely a kívánt méretre szabta a papírt. Egy reggel hiába vártam a portugálra. Megbetegedett. Az utasítás szerint odaálltam a nyomdagéphez, mely jó nagy betűkkel hirdette vasba öntve: Arbeit macht frei, s elindítottam, de megállt, s aztán már sehogy sem akart megmozdulni. No, gondoltam, ez a munka, amit evvel a géppel végzek, bajosan fog engem szabaddá tenni. A nyomdafőnök, egy sötétbarna, nehézsúlyú bunyevác fiatalember, hamarosan ott termett, átvette tőlem a gépet, széles mozdulatokkal, fölényesen kezelni kezdte, de a gép erre sem akart mozdulni. Sokáig próbálgatta, hiába. Ennek az esetnek az lett a következménye, hogy új munkahelyre irányítottak. Egy kicsit sem bántam, sőt örültem neki, mert így legalább megszabadultam az ólomöntvények nehéz szagától, az állandó zajtól és a huzatos helyiségtől.

Az új munkahelyemen, ahol leginkább borítékokat hajtogattunk és ragasztgattunk össze, elég jó volt a hangulat. Kovács, a mindig mosolygós arcú, tömzsi magyar, az előmunkás, aki mindenkin segít, ha rászorul a segítségre. Engem jó helyre ültetett, s csak úgy kedvtelésből a padlás galambjait is eteti. Először azt hittem, hogy ő ennek a részlegnek a főnöke, de Nue, egy idősebb albán munkatárs kioktatott, hogy nem úgy

van. – Lazo a főnök, bizonygatta hitetlenkedésemre . . . Ezt a Lazót sohasem látni itt a „dolgozószobában”. Csak ül az irodájában, s mint ahogy ez a szigorú munkafelügyelőhöz, a étatóhoz illik, komoran várja munkánk eredményét, a kész borítékcsomagot, noha ő is ugyanolyan fegyenc, mint mi többiek. Lejegyzí, ki mennyit hozott. Nála csak a mennyiség számít, a minőséggel nem törődik. Az így összegyűlt boríték-halmazra, mely salátának is beillenék, rossz ránézni. Azért akad más munkája is: anyagbeszerzés, piackutatás, egyéb írnivaló. Közelegvén rabságának a vége, azon fáradozik, hogy minél többünket rávegyen a túlórázásra, a szabad szombaton való munkára. Ezzel ugyanis jó pontokat akar szerezni a fegyintézet följobbvalóinál, hátha elengednek egy kis időt a rabságából. Csaknem mindenki jelentkezett rajtam kívül. Lazo jól számított: egypár hónappal előbb szabadult mint kellett volna. Viszolyogva néztem, hogy Lazo és Nue milyen hosszan és érzékenyen búcsúzkodnak, mint akik nehezen szakadnak el egymástól. Fogtam magam, s szótlantul elhagytam a helyszínt, mint akinek sürgős dolga van. Lazo után nemsokára Kovács is elment, csak ő nem haza, hanem egy másik munkahelyre. Nem nehéz kitalálni, miért. Az új főnök, akit állítólagos sikkasztás miatt hosszabb időre ítéltek, idősebb magyar volt, de túlságosan jó volt ahhoz, hogy hosszabb ideig a helyén maradhasson. Helyét egy nála jóval fiatalabb ugyan, de igen erélyes és határozott föllépésű szerb foglalta el.

Itt ugyan dolgozni kell, amiért némi zsebpénz jár, de az élelmezés valóban jobb, mint az előzetesben volt. Munkanapokon a reggeli negyedkilónyi friss barna kenyér, félliternyi tejeskávé, hozzá váltakozva jó adag szalámit, hús- vagy kenőmájas konzervet, ritkábban tengeri halat, töpörtyűt, túrót, sajtot vagy öt-hat deka margarint kapunk. Naponta változik az ebéd is, gondosan ügyelve a változatosságra. Hetenként kétszer egész tányér sűrű bableves kolbásszal vagy húsos szalonnával (lehet választani), körítésnek savanyú káposzta vagy cékla; a másik három napon valamilyen főzelékféle hússal, lecsó, musaka, pörkölt vagy húsos metélt paprikával, kompóttal vagy almával kiegészítve. Vacsorára szintén váltakozva tejberizst, tejbedarát vagy puliszkát kapunk egy pohár tejjel, túrós csuszát vagy sűrű zöldséglevest. (Érdekes, hogy a szerbek a híg levest nem kedvelik.) A szombati ebéd és vacsora is ilyen. Szombaton és vasárnap a reggeli félliternyi tea szintén negyedkilónyi, de fehér

kenyér és jó adag gyümölcsíz. Ünnepnapokon az ebédhez, mely rendszerint borsófőzelék baromfiaprólékkal, még egy csésze puding is jár. A vacsora ilyenkor is olyan, mint hétköznap. Jó megoldásnak látszik, és a táplálkozás fontosságára hívja föl a figyelmet, hogy már vasárnap olvashatjuk a jövő heti étrendet egy falra tűzött étlapon, melyet dr. N. N., tehát orvos írt alá. Sokan olvassák figyelmesen, már aki tud szerbül. Elcsodálkoztam azon, hogy ezek a marha nagy, jó erőben levő, csontos és makkegészséges emberek, hogyan habzsolják a tejet, a tejeskávét, hogyan nyakalják a tejberizst, a tejbedarát, a főzeléket, vagyis az olyan ételt, mely magyar vélemény szerint inkább gyerekeknek vagy betegnek való. Megfigyeltem, hogy a hiedelem ellenére a nagy testű emberek ugyancsak nagyétkűek: kétszer, háromszor is odaállnak az elosztóasztalhoz újabb adagért. De megdölni látszik az a hiedelem is, hogy a nagy testű és magas emberek általában jóságosak, míg a közepesek és kivált a kis termetűek komiszak. Itt ez kevés kivételtől eltekintve, éppen fordítva igaz. Ebéd után lassabban halad a munka mint délelőtt, s vigyázni kell, nehogy elaludjon az ember. Ez egyszer megtörtént három albánnal, akik az asztalra borulva elaludtak. Berontott két ügyeletes fegyőr, nyilván előbb benézhettek az ablakon, s láttam, hogy a gumibottal agyba-főbe verik az alvókat. Néha anyaghiány miatt szünetel a munka. Ilyenkor több a jövés-menés, több a beszéd. Nue, az idős albán, szereti hangoztatni, hogy ő is keresztény, sőt katolikus. Minden albán egy kissé albános kiejtéssel ugyan, de elég jól beszél szerbül. Legtöbbször politikai síkra terelődik a szó, mintha az embereket még itt is ez foglalkoztatná a legjobban. Mivel a szerbek és az albánok vannak többségben, elkerülhetetlen a vita Kosovóról. Érdekes, hogy míg a szerbek szószólója egy százegynéhány kilós pincér, az albán, aki vitába mer szállni vele, feleannyi súlyú, és jóval fiatalabbnak látszik nála. – Kosovo mindig szerb volt, mert Kosovo és lakói szerbek voltak, hangzik egyfelől a kinyilatkoztatás. – Ugyan már – jön a válasz a másik oldalról – az bizonyos, hogy ott mindig éltek albánok. – Köztetek van-e egyáltalán ilyen erős ember, mint én? – Van, már hogyne volna, még erősebb is van. Nem tudod, hogy az országos nehézsúlyú ökölvívóbajnok kicsoda, hogy albán? És a többi albán sportolóról sem hallottál? Nekem Kosovóban szerb lány volt a szeretőm. A pincér szeme kezdett vérbe borulni. Hej, haj, darázfészek! Jó lenne innen odébbállni! Jó darabig csend volt. Akkor

egyszer csak benyitott hozzánk egy ismeretlen fegyencárs, aki oldalról nézvést eléggé laposnak mutatkozott, s rövid szóváltást követően már csak azt láttam, hogy pincérünk hirtelen megragadja ezt a váratlan vendéget, a földre teperi, és irgalmatlanul megtapossa, ahol éri. Az áldozatnak majd kifordult a szeme, de még csak föl sem jaidult, némán tűrte, s amikor a taposásnak vége lett, mert a pincér elfáradt, nagy nehezen föltápászkodva eloldalgott a helyszínről. – Ez a horvát, mondta a pincér, olyasmit állított rólam, amiért meg kellett volna ölnöm. S felém fordulva még hozzátette: – Senki sem szereti az erős embereket. Kénytelen voltam szólni valamit, nehogy rám kerüljön a sor. – Hát nem éppen, mert általában az erős embereket mindenki kedveli. Csak akkor nem kedvelik őket, ha igazságtalanok. Ekkor valaki bekiabált a nyitott ablakon: – Gyilkos! Így magyarul, hosszú í-vel, azaz szerbes kiejtéssel és gúnyosan: – Gyilkos! Honnan, kitől hallotta ezt a szót a bekiabáló, hogy nem felejtette el máig sem, hiszen itt a börtönben aligha hallhatta. A pincér még mindig felém volt fordulva, neki a bekiabálás nem jelentett semmit. Ekkor egy másik szerb, a tanító vette át a szót, aki mindenre figyelt ugyan, de eddig hallgatott. – Igazság, mondta lekicsinylően. Ahány ember, annyi igazság. Az oroszokat sem kedvelik. Nyilván azért nem, mert erősek, őket még háborúban sohasem győzték le. – Hát a mongolok, japánok? – Á, dehogy! Jónak láttam békésebb vizekre evezni: – Tolsztoj talán a világirodalom legnagyobb regényírója. Erre a kijelentésemre a tanító ugyan barátságosabban nézett rám, de nem mulasztotta el, hogy állítását újabb érveléssel igazolja: – Tolsztoj csak egy volt, orosz pedig sok van. Az albánok érdeklődve figyeltek a vitára, de nem szóltak közbe. – A magyarok csak a szlávok után jöttek errefelé, mondta még a tanító. Így van? – Így, mondtam kényszeredetten. Az albánok láthatóan elégedettek voltak ezzel az újabb fordulattal. – Habár a régészek mostanában olyan leletekre bukkantak, melyek kétségesse teszik ezt az állítást. – Hallottam róla, mondta békülékenyen a tanító. Dél felé járhatott az idő, mehattunk ebédelni. Ebéd után akkor sincs kedvünk beszélgetni, ha további tétlenségre vagyunk utalva. A három iráni közül a legtekintélyesebb maga mellé ülteti a másik kettőt, és hangosan olvastat velük. Természetesen iráni kiadványból. Megható jelenet. Két törökünk is van. Mindkettő hallgatag, csaknem búskomor, jöllehet tömzsi alkatúak, mint általában a magyarok. Az egyiket Cengiznek (Csengiz)

hívják, s nevét meghazudtolva, beteg a szíve. – Dzsingisz kán, mondtam, nagyobb hadvezér volt Nagy Sándornál és Napóleonnál is. A törökök búskomorsága egy kissé fölengedett. Szavaimból nyilván megértettek valamit.

Kongatnak. Sorakozó. Indulás a lakóhelyünkre.

Egy-két órát szombat délelőtt és délutánonként mindig sportolhat, aki akar. De itt is, mint valószínűleg mindenütt, elsősorban a szellemi foglalkozásúak, akiknek nincs egyéb mozgáslehetőségük, némely túlbuzgó fiatal és a négerek szoktak. A többiek, a nagy többség inkább pihen a puha fűvön heverészve, az ő mozgásigényüket tökéletesen kielégítette az elvégzett kétkezi munka; esetleg nézi az ugrabugrálást, versengést és haszontalan erőfitogtatást. Egy ilyen alkalommal arra lettem figyelmes, hogy a nyomdabeli angol elszédül a napon, s a földre rogy, pedig erőteljes testalkatú, sportos külsejű fiatalember volt. A hatalmas termetű pincér tüstént odarohant, fölemelte az angolt, aki nyomhatott vagy nyolcvan kilót, s úgy vitte nyalábjában egy fa árnyékába, mintha a saját gyereke lett volna. Szép teljesítmény! Lám, ennyit ér a sportolás. Nyilván már az ókorban is elsősorban hadicélokot szolgált a sport, nem pedig a békesség, a barátság megteremtését, mint ahogy tanultuk volt. A jelenkori sportolás sem egyéb, ugyanis állandó erőki-fejtés és versenyzés aligha lehetséges súlyos következmények nélkül. Nem véletlenül hal meg aránylag korán több ún. élsportoló és testnevelő tanár. De ha a sportolás, a mérkőzés meg a különféle testgyakorlat csupán játékként kezelt foglalatosság, szabad, önfeledtető játékként, mely örömet okoz, s nem másként, akkor a sport jelentős helyet foglalhat el nemcsak a gyerekek és a fiatalok, hanem a felnőtt világában is. Másként ugyanis nem egyéb közönséges kábítószernél a szerencsejátékokkal együtt; vagy a „jobbik esetben” a küzdelemre fölment daliák csalóka eszköze, ajzószer a sport. Dávid és Góliát példázata örök érvényűnek látszik. Dávid egyszerű juhászbojtár volt, míg Góliát nyilván harcedzett katona, mégis az előbbi győzött. De elgondolkodtató példázat a hozzánk közelebb álló Arany *Toldija* is. Igen, Toldi Miklós, aki paraszti sorban nevelkedett ugyan, mégis legyőzte a cseh bajnokot. Nem valószínű, hogy testi erejét és rátermettségét testnevelőórán, úszó- és vívóleckére járva vagy egyéb szorgalmas edzésen szerezte, általában versenyezni egymással főként a gyerekek, a fiúk szoktak részint játszva,

részint komolykodva. Valódi fölnőttek ilyesmire aligha kaphatóak, csak ha az általános hangulat, a divat nem készíti őket erre. Úgy versenyezni és versenyeztetni másokat viszont, hogy a föltételek és az adottságok különbözőek, valóságos büntény, melyet nem támogatni kellene, hanem inkább büntetni. Az csak természetes, hogy a testi erőnek, noha nem a legfontosabb dolog a világon, meg általában a testi adottságoknak mindenkor és mindenütt nagy jelentősége volt és van ma is az élet úgyszólván minden területén, kivált a szerelemben, hiszen a világirodalom, beleértve a népköltészetet is, jobbadán erről szól, és nem az egymástól elválaszthatatlan lelki és testi egészségről, mely mindennél előbbre való. Régi igazság ez, csak kevesen igazodnak hozzá, inkább föláldozzák a rövid távú, tehát pillanatnyi sikerekért a hosszú távú, azaz tartós sikert. A készítés folyamatos és igen hatékony, s mi gyarló emberek sok mindenre képesek vagyunk, hogy a kívánt szintet elérhessük. Nosza, legyünk mi is magasak és erősek! Pedig a természetben éppen az ellenkező irányzat érvényesül (a fák nem nőnek az égig), ugyanis a nagy testű élőlények kiveszőben vannak. A jövő, úgy tetszik, a közepes és a kisebb termetűeké. Az alacsony törzsű gyümölcsfák, sőt törpefák elterjedése, a rövid szárú gabonafajták, a középtermetű jószágok térhódítása, a családias kiskertek népszerűsége is ezt igazolja. A természet fintora vagy csodája, hogy a törpe almafák vézna ágain hatalmas almák piroslanak, míg a hatalmas almafák vastag ága apró almát terem, vagy semmit.

Érdekes, hogy a pincér milyen jó viszonyban volt a fegyőrökkel. Többször láthattuk, hogy kedélyesen társalognak egymással. A megtaposott és derekasan viselkedő horvát azóta nem bukkant föl. A vesztegár szálfatermetű németje azonban igen, de most már a nyomdászok közt. Régebbi kis termetű beszélgetőtársa is megjelent a fegyrintézet hatalmas parkjában, magányosan tétferegve. Úgy látszik, kertészt akarnak faragni belőle. A délutáni rövid szundikálás igen jólesik. Fél ötkor berreg a csengő. Ajánlatos azonnal fölkelni, mert ha ezt elmulasztja az ember, könnyen álomba merülhet ismét, s ebből baj származhat, az ügyeletes fegyőr ugyanis valami hatodik érzékénél fogva erről tudomást szerez, vagy megsúgják neki, s beront a terembe kivont gumibottal. A társas élet ilyenkor zajlik. Minden táblán sakkcsata dül a szurkolók heves közbekiáltásával tarkítva. Jellemző, ahogy a szerbek az egyetlen bunyevácot biztatják, ha más nemzetiségűvel játszik. Sokan a tévé elé

ülnek, s áhítatosan nézik a bemondónőt, aki rendszerint bájos arcú és kellemes hangú is. Maga az adás: az, hogy mit mond, kevésbé érdekes, hiszen sokan nem is értik, a szerbeken kívül ugyanis, akik természetesen a legtöbben vannak, megtalálható itt mindenféle kisebbségi: albán, magyar, cigány, román, szlovák és egypár külföldi is: német, török, arab. A két hasonló termetű német mindig együtt látható, habár az egyik keleti, a másik meg nyugati. A törökök szintén összetartanak, még a mosdóba is együtt vonulnak be, s a padon egymás mellett üldögélve beszélgetnek, közben fújják a füstöt. Az egyetlen arabunk csak ír, ír, állandóan rója azokat a fura betűket jobbról balra, jobbról balra. Ez úgy hat, mintha visszakézből tenné. Megmutattam neki a vesztégzárban kapott arab szövegemet. Érdeklődéssel forgatta, nézgette. Mindennek az lett a következménye, hogy cseréltünk: almáért olajbogyót. Hát őszintén szólva nem jó üzletet kötöttem, az olajbogyó ugyanis ehetetlen volt. Az arab ezt, aki szíriainak vallotta magát, s beteges arcú, alacsony termetű fiatalember volt, valószínűleg orvosságként használta. – La Illah il Allah, mondom neki ezt az arabnak vélt egyetlen mondatot, amire még emlékeztem az *Egri csillagokból*. A szíriai értetlenül nézett rám, és kissé rosszallóan, elutasítóan is. Hiába: aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul!

Még jóval a vacsora előtt a tévénezők közt szokatlan dolog történt. Sokan ültek ott mozdulatlanul, mint a moziban szokás, csak egyvalaki állt, Vukelić, a dörgő hangú, magas termetű és inas rabtársunk. Most is dörgött a hangja, ahogy szitkozódva csépelte a mellette ülő Brindzát, akinek a másik szomszédja Francuski volt. Brindza és Francuski gyakran sakkozott és asztaliteniszezett egymással. Csak ők ketten viseltek könyökvédőt és keményített fehér inggallért a teremben, ugyanis könyvelőként dolgoztak a fegyintézet irodájában. De most Francuski a füle botját sem mozdította. Más sem avatkozott közbe, még Nyári sem, aki most hátrább ült ugyan, de sorakozáskor Brindza társa szokott lenni. Ennek az lett a következménye, hogy összevesztek, s Brindza átköltözött egy másik ágyra, távol Nyáritól, aki talán a legmagasabb volt az egész teremben. Vukelić nevezetes rab lehetett, ugyanis ő volt az egyedüli az állandó takarítón kívül, aki ebben a teremben dolgozhatott. Mesterien, boszorkányos kézzel hajtogatta és ragasztotta össze a borítékokat, s ezt a munkát sokszor még a délutáni pihenőidőben és vasárnap is folytatta,

így aránylag elég sokat kereshetett. Egyszer valamin összeszólalkozott a szobafőnökkel, s ezután már csak azt láttuk, hogy kabátja béléséből egy hosszú csavarhúzóat ránt elő, a szobafőnök pedig, aki vastag nyakú, bivalyerős fiatalember volt (állítólag agyonütött valakit a kocsmában), hirtelen elkapja és hátracsavarja Vukelić karját, a csavarhúzó pedig leesik a földre. – Snažan čovek, nema šta (Ez aztán erős ember), mondta elismerően Vukelić, s ezzel a kettejük dolga befejeződött. Megkérdeztem Brindzát, aki lelkes versenyző és sportrajongó volt, s szeretett általában nyüzsögni, miért kapta a pofonokat. – Nem tudom, hangzott a keserű válasz, ez nem az első eset már, hogy így jártam vele. – Föl kellene jelenteni a pszichológusnál. – Följelentettem, de semmi sem történt. Vukelić itt maradt, én is. Az csak természetes, hogy Brindza igyekezett Francuskival barátságban maradni. Jellegzetes kisebbségi magatartás ez.

Magyarok vagyunk többen is, de egymástól távol, tehát szórványban élünk. Egymásra nem számíthatunk. Valakitől hallottam, hogy a kantinos magyar. Elmentem megnézni. Jellegzetes jász arcú ember volt. Magyarul szóltam hozzá, de úgy tett, mintha nem hallaná, vagy nem értené, mit mondok. Kénytelen voltam szerbre fordítani a szót. Így már megértett.

A vacsora valami miatt késett. Közeledik az ősz, de még elég világos van ahhoz, hogy láthassuk egymást, sőt a másik csapatot is, mely az udvaron várakozott. Nem messze tőlünk egy, a közepesnél magasabb, hosszú nyakú, szőke fiatalember, a hideg szél ellenére kigombolt ingnyakkal taszigálni kezdi az előtte álló Cengizt, a beteg szívú törököt. – Ki az a verekedős?, kérdezem. – Magyar – mondja valaki. – Miért? Csak megvető tekintet a válasz. A fegyőrök ott álldogáltak a közelben, de meg sem mozdultak. A hosszú nyakú, pökhendi magyar viszont, akit inkább szlováknak nézne az ember, elismerő pillantásokat kapott tőlük, s ettől még jobban kihúzta magát, s még hetykébben, pöckösebben állt ott. Ez aztán a legény!

Egy másik alkalommal odajön hozzám Skultéti, miután már többeknél járt előttem, kezében egy papírlappal és golyóstollal. Fontoskodva mondja: – Lehet masnoćát rendelni. – Masnoćát – mondom értetlenül –, mi az? – Hát zsírosság: szalonna, kolbász, szalámi. Itt van mindegyiknek az ára is. Olvasom a szerb fölsorolást, nézem az árjegyzéket. – Most

nem íratok semmit, majd máskor. Hanem a masnoća nem zsírosság magyarul, hanem fölágott. – Nem, mondja Skultéti magabiztosan – a masnoća az zsírosság. – Úgy van, ha szó szerint fordítjuk, de nem mindig helyes szó szerint fordítani. A slepi miš nem vak egér magyarul, hanem denevér vagy bőregér, a beli luk sem fehér hagyma, hanem fokhagyma, a bela kafa pedig tejeskávé, és nem fehér kávé. – Tényleg, mondta Skultéti hűvösen, s ment tovább egy másik fegyenctárshoz, de az sem íratott semmit. Még hallottam, hogy Brindzának ismét csak masnoćát mond meg zsírosságot. Egykedvűen néztem rájuk, mint aki tudván tudja, hogy nem ők az egyedüliek, akik felemás nyelven beszélnek magyarul. Ennyit ér itt a nyelv! Nem sokat. Így a szórványban élő magyarokat ez sem fogja össze. Olyan sokan és annyszor becsapták eddig a magyart, hogy még az is megtörténhet: annak sem hisz, aki igazat mond, aki valóban a javát akarja, sőt annak hisz a legkevésbé. Nyilvánvalóan ezzel is önmagának árt, mintegy önmagát téve lóvá, vagyis akármit tesz, ő húzza a rövidebbet, őt állítják falhoz, mindennek ő issza meg a levét. Minden jó szándék visszájára fordul, s mások húznak hasznót belőle. Jellegzetes bennszülött sors! Innen ered, ebből a nyavalyából az is, hogy a magyar nem tanul. De nem is tanulhat, hiszen tanulni csak tiszta fejfel lehetséges, zavartan, félrevezetve aligha. Már csak ezért is szükség van az elvegyülésre; hogy hitele legyen annak, amit az ember mond, másképp ugyanis a külsőségek alakítják a közvéleményt. „Betyár urai így nevelték”, s jöttment betyár urai jóvoltából végül őbelőle lesz jöttment, földönfutó betyár a saját szülőföldjén. „Én Istenem, mit csináljak. Szaladjak-e vagy megálljak? Ha szaladok, főbe lőnek, Ha megálllok, megkötnének.” Vagy úgy viselkedik, ahogy Brindza; a kantinos; Skultéti vagy a hosszú nyakú, ha élni akar; vagy fölakasztja magát, mint az egyik magyar fegyencársunk is szegény, a végében. Ez volt az egyedüli öngyilkosság raboskodásom egész ideje alatt. „Magyarnak lenni nehéz”, valóban nehéz; nehéz volna még akkor is, ha néha nem hallaná a háta mögött: – Udri ga, udri Madara! (Üsd a magyart!), s még akkor is, ha ez az ütés elmarad, mert akit erre biztattak, nem fogad szót. Az emberi alkalmazkodás ellenszenvet vált ki, pedig alkalmazkodni sem könnyű. Kovács-féle, Balog-féle ember nagyon kevés van.

Érdekes, hogy a fegyencek közt alig lehet megkülönböztetni a közönséges csirkefogót a gyilkostól. Megesik, hogy az utóbbi barátságosabb

az előbbinél. Egy ideig olyan cigánynak volt a fekhelye ágyam emeletén, akiről senki sem gondolhatta volna, hogy embert ölt, pedig saját bevalása szerint agyonütötte a szomszédját. – Tudja – mondta az ugyancsak kopaszodó ember – ez a szomszéd állandóan zaklatta a feleségemet, hiába kértem, hogy hagyjon békét neki. Fogtam a baltát, és néhányszor fejbe vágtam vele. Jellemző a börtönviszonyokra, hogy ez az ember most kórházban dolgozik ápolóként; tekintetéből és beszédéből ítélve, nagy odaadással. Barátságos viselkedése ellenére azért örültem, amikor más-hová helyezték, mert volt egy rossz szokása: éjszakánként éktelenül horkolt, néha fölhorkant, aztán egy kis szünet, majd ismét a folyamatos horkolás. Akármilyen jó alvó vagyok, ez zavart.

A terem mindenese, takarítója szintén cigány volt, rettenetes kaján-sággal megáldva. Ahol csak lehetett, borsot tört az emberek orra alá. Egy délután megérkezve a munkából, furcsa szag ütötte meg az orromat: az egész hálótermünk padlója, mely leginkább az utak aszfaltburkolatához hasonlított, be volt kenve fáradt olajjal, némelyik ágy alatt ujjnyi vastagon, mint nálam is. Sötéten csillogott ez az olaj, mint a gunyoros ember arcán a vigyor. Sebtében összeszedtem minden papirost, ami csak volt a mosdóhelyiség hulladékgyűjtőjében, s ágyam alól az összegyűrt papírrongyokkal fölitattam az olajat, majd az egészet beraktam a hulladékgyűjtőbe. Nagy munka volt és émelyítő, de megérte. Mások nem követték ugyan a példámat, mert papír sem volt már, de másnap este elpanaszolták ezt az olajügyet a szobaparancsnok fegyőrnek. S a következő nap délutánjára aztán az egész terem tiszta lett a fáradt olajtól. A takarítónak nem kis fáradságába kerülhetett ez a dolog. Még Balogtól hallottam, hogy ez a cigány csókai, s igen súlyos bűncselekményt követett el. Mások előtt a magyarokat leginkább Gembešnek (Gömbös?) nevezte. A többi cigány jóval barátságosabb és csöndesebb nála, és arra törekszik, hogy mindenki velük jó viszonyban legyen. Nekik a börtön szinte összkomfortos ugyan, de a családjuk és a rokonságuk nagyon hiányzik, és az ital is némelyiknek. A cigányság, mely egy-egy folyamatosan betelepülő és szétrajzó népcsoportból áll, sajátos helyet foglal el a kisebbségek közt. Albánnak lenni sem könnyű. Ők itt csak siptárok. Az pedig, hogy a fegyőrök közt van egy albán is, csak nehezíti a helyzetüket. Ez az albán fegyőr ugyanis kivált velük bánik gorombán, a gumibotot sem kímélve.

Egy hithű idősebb albán esténként imádkozni szokott az ágyán üldögélve és felső testével hajlongva, kezében egy kis könyvvel, mely valószínűleg a *Korán* rövidített változata volt. Ilyenkor akadt olyan fegyenc társ, aki odaállt elébe, és vigyorogva számárfülekét mutogatott neki. Ugyanez az öreg, aki igen rossz bőrben volt, csak úgy mehetett a közös fürdőbe, ha társai körbeállták, mintegy védőfalként, máskülönben ütlegetés lett volna a része. Nue, a keresztény albán mondta egyszer, amikor sorban álltunk, hogy én is halljam: – Minden rendes, jó embert egyszer börtönbe zárnak, de aki másodszor is ide kerül, az már nem rendes ember.

Kezdetől fogva rokonszenvvel néztem a törökökre, mert ők voltak a legcsöndesebbek és a legkomolyabbak. Szemlátomást összetartottak. Egy Ali Sengül nevű, magas termetű, csontos, kissé őszülő ember vezette, irányította őket, aki elég jól tudott szerbül. Később az egyik török bizalmasan közölte velem, hogy Alival valami nincs rendben, nem jól beszél törökül. – De a neve török, mondtam neki. Az csak legyintett. Elgondolkodtam ezen. Úgy látszik, a törököknél sincs a névnek nagyobb jelentősége. Ali tehát nem török eredetű, hanem valószínűleg albán (kosovói?), jöllehet az albánokkal nem társalgott, csak Törökországba költözvén, nevét Sengültre változtatta. Vallásos mohamedán volt. Fürdés után a törülközőt turbánként hordta a fején. Vele gyakran beszélgettem. Angol–török szótárt adott, és egy olyan angol nyelvkönyvet is, mely Ankarában jelent meg, következésképp törökül magyarázta az angol nyelv rejtelmait, így kettős haszon származott belőle. Ali jóvoltából török újságokat és egyéb kiadványt nézegethettem, melyek nyilván a török követségről származtak, Aliék ugyanis törökországi állampolgárok voltak. Ali említette egyszer, hogy az egyik belgrádi könyvesbolt kirokatában látott egy könyvet, mely a szerb nyelv török jövevényszavaival foglalkozik, valami ilyen címmel: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. – Ha érdekli ez a dolog, szerezzé meg. – Már hogyne érdekelne, nagyon is érdekel, mondtam, s hamarosan összeállítottam egy kis társalgási jegyzéket és a legfontosabb tudnivalókat szerbül, s odaadtam Alinak, hogy mindezt fordítsa le törökre. Láttam, hogy Ali megtárgyalja az ügyet a török tanítóval, aki feljött a földszintről hozzánk, nyilván kíváncsi volt rám, és török szöveget olvastatott velem, de rosszul olvashattam, mert minduntalan kijavított. Egy hét múlva megkaptam a fordítást. Nagy

buzgalommal fogtam hozzá a tanuláshoz. Sok jegyzetet készítettem, s elgondolkodtam a magyar–török kapcsolatról, mely mindennek mondható, csak jónak nem. Magyar–svéd, magyar–holland szótár van, de magyar–török, magyar–finn szótár az aztán nincs. Hála kiváló nyelvészeinknek! Sem használható török, sem finn nyelvkönyv. Elképesztő! A török nyelvről és a törökökről szépet és jót alig írt magyar író és történész. Kivétel talán a remekíró és széles látókörű Kosztolányi; a magyar ember észjárását és beszédét híven, azaz hitelesen tolmácsoló Móricz Zsigmond meg a kivételesen józan író és gondolkodó Veres Péter. Kedvvel tanulmányozom tehát az angol és a szerb nyelv segítségével a török nyelvtant, mely ugyancsak hasonlít a magyarhoz. Csodálkozva látom, hogy a törökben sincsenek nyelvtani nemek, de van birtokos személyragozás; műveltető, ható és gyakorító igeképzés; a tárgyas ragozásnak valamilyen alakja; ragos és névutós névszó; a hangrend és az illeszkedés még szigorúbb, mint a magyarban; a törökök is jobban kedvelik az egyes számot a többesnél, a képszerűséget a fogalmi kifejezésnél. Aztán a török mondat szerkesztés megdöbbenően hasonlít a régi magyar mondat szerkesztéséhez: a tömörítéssel. Az újabb kori, kivált a huszadik század eleji történelem, de a régebbi is, sok vonatkozásban hasonlít a magyarhoz. No, helyben vagyunk!, gondoltam. Ide kellett jönnöm a börtönbe, a fegyenctelepre, hogy mindezt megtudjam. A főiskolán hallottunk ugyan valamit arról, hogy a magyarhoz hasonlóan a török szintén ragozó nyelv, de hangsúlyozottan ezt is inkább szerbül, mint magyarul. Miután valami miatt mindez titkolni való, rejtegetni való lenne! Rokon nyelv a török? Azt hiszem, az egykori Budenz–Vámbéry-féle vitát kár volna fölleveníteni, hiszen ez a vita már akkor is káros volt, mint ahogy az ún. „ugor–török háború” is mindenkor káros volt, s ma kivált az lenne. Ugyanis mindkét vélemény sok vonatkozásban helytálló, habár az utóbbi kevésbé szakszerűnek, megalapozottnak látszik, ti. a magyar nyelvhez, bármilyen eredetű is, a számottevő nyelvek közül a finn és a török nyelv áll legközelebb, akár tetszik ez valakinek, akár nem. Rokon nép a török? Legalább annyira az, mint a finn, kivált ha szem előtt tartjuk a besenyőket, kabarokat, kunokat, székelyeket stb. elvegyülését a magyarságban, úgyhogy ma már csak besenyőmagyarokról, kunmagyarokról, székelymagyarokról stb. beszélhetünk. Eredeti török szavaik közül elég sok szerves részévé vált a magyar szókincsnek a még

régibb bolgár-török szóelemekkel együtt. A magyar észjárás törökös; az eredeti magyar népzene szintén törökös. A magyarság ősi népzenejének „ugor és török elemeit elválasztani ma még nem tudjuk” – írta Kodály Zoltán a múlt század derekán. Jó is, hogy nem tudták, ugyanis szükségtelen lett volna, mint ahogy szükségtelen, sőt káros volt a magyar nyelv szókincsének finnugor és török elemeit különválasztani egymástól, valószínű ugyanis, hogy ebből a két fő elemből alakult, jött létre a magyar nyelv, melyet aztán a különféle jövevényszavak, mondattani mondat-szerkesztési sajátosságok, hang- és szóelemek tovább gyarapítottak, néha kakuktktojásként. A magyar népesség is, úgy tetszik, ilyen összetételű. Valójában tehát nincs semmilyen ellentét, ellentmondás nyelv és népesség közt, mint ahogy a törököknél, az angoloknál és a franciáknál sincs. A bolgár példa viszont más, egészen más eset. Annyi bizonyos: a magyarság elszigeteltsége a törökségtől és mindentől, ami török, folyamatos volt és igen sikeres, s mindmáig tart. Reméljük, nem sokáig. Így is túl sokáig tartott ez a természetellenes állapot. Viszont az ún. „tejtéstvériség”, úgy rémlik, alig több egy nagy író gyermek hiedelménél. Ugyanis tévedés a hasonló történelem emlegetése, az együttélés is bizonytalan, a közös dajka pedig nem egyéb dajkamesénél.

Itt senki sem énekel. Csak a hangszerének és a tévének az ismétlődő délszláv, cigány és albán zeneszámai harsognak. Olykor román és szlovák dal is hallható. Magyar legkevésbé.

S egyszer csak elérkezett a szabadulás ideje is. A fegyintézet kapuján kívül, mely zajtalanul becsukódott mögöttem, egy-két gyors lépés után megálltam egy pillanatra, hogy mély lélegzetet vegyek, és tájékozódjam. Könnyű dolgom volt, mert csak egyetlen út vezetett el innen: egy végtelennek látszó egyenes utca. Sehol egy lélek, csak zöldellő fa mindenütt a falusias házak előtt. Most már nyugodtabban mentem tovább nehéz batyut cipelve, benne az ajándékba kapott török könyvek. Szítált a tavaszi eső, de most már nem álltam meg egy pillanatra sem.

Hosszú és fárasztó útkeresés után végre buszba ülhettem, hátul, ahol még volt egy üres hely, s máris robogtunk szédítően kanyarogva egyre távolabb Szávaszentdemetertől és egyre följebb, észak felé.

HA EZ SZERELEM

MIHAJLO PANTIĆ

A múlt ősszel, ha az ősz volt egyáltalán, hatévi házasság után Ogi összecsomagolt, és egy szombat reggel elutazott Izraelbe. Örökre. Napokon át ismételtettem ezt a szót magamnak, egyedül, az egykor közös újbélgádi lakásunkban, mire végre felfogtam. Tehát örökre. Mostantól kezdve, mondtam magamban, amilyen sokáig csak el tudom képzelni, és még attól is tovább, tessék, ez az: örökre. Mint az afféle harmadrangú filmekben, amilyeneket együtt szoktunk nézni késő éjszakáig, egymás mellett a takaró alatt, rég kihunyt vággyal, két közönyös, nemileg elhalt lény. Igen, pontosan mint a filmekben, amelyeket teljes egészében, címetül-mindenestül elfelejtettünk, amint egyikünk, bármelyikünk eloltotta a lámpát, elmotyogva a *jó éjszakát*, ha léteznek egyáltalán jó éjszakák.

Azt hiszem, ha valaki azzal jött volna nekem, hogy egyszer vége szakad ennek, ami Bogdan és én közöttem van – ha egyáltalán befejeződhet valami véglegesen ezen a világon, mondom, véglegesen, mivel egyetlenegy szerelem sem ér véget soha teljesen –, akkor azt mondtam volna neki, hogy ne beszéljen zöldségeket. És azért mondtam volna, mert én magam is tudtam ezt, az első naptól kezdve. Amint megláttam őt, már előre láttam mindent, de nem volt itt semmiféle megérzés, nem volt ebben semmi jövőbelátás, boszorkányság, semmi ilyesféle. Annak a biztos tudata volt ez, hogy egy ideig együtt leszünk majd, elválaszthatatlanul, az utolsó vérig, azután meg majd többé nem leszünk egymás mellett, de együtt maradunk akkor is, ott, ahol minden másodpercben

együtt lehetsz valakivel: gondolatban. Amíg reggel a munkába készülsz, fogat mosol, amíg a városi busszal a Száva másik partjára tartasz, amíg fordítasz – én fordító vagyok, filmeket feliratozok – amíg vasalsz és kibámulsz a sugárútra, az elnéptelenedett újbjelgrádi éjszakába, ilyenkor mindig együtt vagy valakivel, sőt, mi több, folyamatosan együtt vagy mindazokkal, akiket szerettél. Nem tudom, mások hogy vannak ezzel, de velem ez a helyzet.

Persze, sejtellem sem volt róla, meddig tart ez, hogyan zajlik majd és mikor ér véget, ha ugye egyáltalán – amint már mondtam – véget érhet valami teljesen: mert fennmarad rólunk egy történet, valami mindenképpen. Egyetemista szerelem volt a mienk, Bogdan, alias Ogi és én, ha ez szerelem volt egyáltalán, és nem együttműszkálás, egymás-raismerés, egybeolvadás az elvakultságig. Ő három évvel fiatalabb nálam, s én már diplomálás előtt álltam, amikor egy napon, a téli szemeszter végén – ha az tél volt egyáltalán, bár minden bizonnyal január – Ogi megjelent a szemináriumi könyvtár ajtajában. Később megtudtam, hogy azt a napot tobzódószerdának szokták nevezni, fogalmam sincs, miért. Viszont ez a tobzódás jelenthet valamit. Bogdan megsúrolt a tekintetével, és ennyi, leült a nedvesruha-szagú, zsúfolt teremben. A mi karunkon főképpen lányok tanulnak, és egy ilyen jelenség könnyen szembe-tűnik. Én rögtön észrevettem, pedig éppen bele voltam merülve egy Chaucer-történet fordításába, középkori angolról – mindenre jól emlékszem –, Ignjačević professzor ki nem állhatta a felkészületlen hallgatókat. Egyszer csak, pontosan annál a résznél, felemeltem a tekintetem, és az első dolog amit megpillantottam, istenem, ha egyáltalán láttam valamit, az Ogi mosolya volt. Amikor lesütöttem a szemem, szinte képileg véstem az eszembe: „Who ever bound a lover by a law?” / Love is a law unto itself. My hat! / What eathly man can have more law than that? / All man-made law, all positive injuction is broken / every day without compunction / For love. A men must love for all his wit; / There’s no escape though he should die for it, / Be she a maid, a widow or a wife.

Ogi másnap is eljött, köszöntünk egymásnak. Az elkövetkező napokban folyton késtem, szándékosan, napról napra néhány perccel többet. Próbára tettem őt, csakhogy lássam, vár-e rám, és hogy mennyit hajlandó várni. És ő kivétel nélkül minden alkalommal várakozott, ott, ahol

fordítgatni szoktam az én Chauceromat, a radiátor mellett – a csukott ablakon át beszűrődött az utca zaja.

Háromtagú professzori bizottság előtt diplomáltam: Ignjačević, Kuljača, Danon. Danon tanárnő nagyon kedvelt engem, neki köszönhetem az első tiszteletdíjas munkámat: a Zsidó Közösség levelezését fordítottam. Később angoltanárnak ajánlott az Idegen Nyelvi Intézetbe. Néhány évig, amíg Ogi nem diplomált, ott maradtam. Szerényen, a fizetéséből és az ő időnkénti tiszteletdíjából éldegéltünk. Már egyetemista korában írt filmkritikákat, jól ment neki, hamarosan felkapott kritikus lett. Emlékszem, amikor egy nyári éjszakán – ha az nyár volt egyáltalán, bár mindenképpen augusztus – visszatért az utolsó pulai filmfesztiválról, a megcsalás fuvallatát hozta magával (milyen szépen mondtam ezt, ugye, a melodráma-fordítás előbb-utóbb hatni kezd a beszédstílusra). Bocsáss meg, mondta, már az ajtóban (mivel elég volt már csak ránézniem), bocsáss meg, összejöttek azzal a kis horvát színésznővel, mondatad egyszer, hogy tetszik neked, tudod, no, játszott Miki Manojlovićtyal. Hát nem emlékeztem rá, nekem a színészek csak addig tetszenek, amíg a filmet nézem; lényegtelen, egyből megbocsátottam neki.

Néha a tükörben bámulom magam és kimondom a nevét és eszembe jut, milyen kétségbeesetten csókolóztuk a vasútállomáson, amikor bevonult katonának. A háború lángoló szélvészfélegként közeledett – azt hiszem, ez idézet valahonnan, ez a lángoló szélvész. Szerencsére hazaengedték tíz-egynéhány nap után, a szemtengelyferdülése miatt, Ogi szemei álmagok. A háborút nagyjából a televízió előtt ültük végig. Azokban az években volt a legtöbb munkám: a videoszalag-kalózkodni elöntötték a piacot, a terjesztő, amelytől a legtöbb rendelést kaptam, egyik napról a másikra magánvállalkozássá nőtte ki magát, és szó szerint elárasztott hollywoodi szeméttel. Napról napra egyre csak diktáltam a magnóba a különböző párbeszédeteket, leszedtem mindenfélét, az isteni Nicholsonsától kezdve a síró Meryl Streepig. Ogi csak nevetett és mondta, hogy bolond vagyok, minek dolgozok ennyit, mindig ezzel kezdte, amikor hazaért. Ő egyre kevesebbet írt és egyre ritkábban szeretkeztünk – ha az szeretkezés volt egyáltalán, és nem rutinszerű „átadás”, afféle kis testi higiénia. Esküszöm, soha nem fogom ezt beismerni, de vele a szex érdekes volt, *mmm*, valahogy mindig más és más, néha könnyű, mint egy pohár lehűtött krokány a párás nyári alkonyatban, néha hús,

mint a bóra támasztotta hullámok egy kései pirovaci nyaraláson (ott van a Zsidó Közösség üdülője, három októbert is ott töltöttünk, de aztán kitört a háború). Néha meg, néha ez a remegés mély és fojtott volt, mint a távoli éjszakai fények, amíg a vonatok találkozására vársz egy kis állomáson az Una völgyében, csókolózol a hálókocsi ágyán, és hallgatod valami likai akcentus zsörtölődését odakintről: komám, ez az eső, mintha dézsából öntenék, csontig áztam, kettőt se látok, baszd meg az esőköpenyt.

Tulajdonképpen fel tudom idézni az összes orgazmust, amit Ogival éltem meg. Az első az albérleti szobámban esett meg, az Ivankovačka utcában, a műszaki egyetemnek által. A házínéninek beadtam, hogy egy kollégámat várom. Hozzám egyébként soha senki nem szokott jönni, a házínéni meg is lepődött, de rendes volt: kávéfőzőt, süteményt hozott, és békén hagyott bennünket. Abban az időben nem voltam jó viszonyban se a mostohaanyámmal, sem az apámmal, és habár volt saját szobám apám tiszti lakásán (amelyet aztán később örököltem), mégis úgy döntöttem, hogy függetlenedek, így az egyetem harmad- és negyedévé anyu egy távoli rokonánál, a vénlány Dunjánál lakva végeztem el. Anyám hívott magához Svédországba, gyere, te bolond, mondta nekem minden héten a telefonba, Olafnak sincs ellenvetése, Goran meg alig várja, hogy megismerje végre a féltestvérét. Olaf az ő második férje, Goran pedig a féltestvérem. Anya egy svédhez ment feleségül, fiuknak svéd-szerb nevet adtak. Persze nem mentem bele a dologba, el akartam végezni az egyetemet, és hittem abban – fiatalon és naivan –, hogy minden rendbe fog jönni, egyszerűen hihetetlennek tűnt, hogy az emberek majd lövöldözni kezdenek egymásra. Hát nemsokára mégis elkezdtek, de én csak tovább várok, mire. Amikor aztán Ogi színre lépett, rájöttem e várákozás lényegére.

– Ivana, aranyom, elmegyek Melentijevićnéhez, beszegem ezt az ingujjat, neki van endlizője – mondta Dunja néni azon a délelőttön. Nem is létezett sem a Melentijevićné, sem az ingujj, sem pedig az endliző, csak az az irtózatoss kétoldalú szemérmesség. Azon az éjjelen pedig, mielőtt örökre elutazott Izraelbe, állva szeretkezünk, én mindvégig a szemébe néztem. Folyton azt kérdezgette, miért csukom be a szemem, ha ilyen dolgokat csinálunk, nem is tudom, én nem tanultam meg nézni, és mindig hallgattam. Mondj már valamit, kérlelt néha, de én csak

hallgattam, és erősen lehunytt szemekkel süllyedtem magamba, mint egy feneketlen mélységbe. És aztán, egyszerre csak hirtelen tágra nyitottam a szemem, és néztem őt, úgy, hogy megijedt, tudtam, hogy megijedt.

Nem, nem veszekedtünk. Soha, habár a mérsékelt szóváltások kedvező hatással vannak a szerelemre, ezt olvastam egyszer a Politikin bazar nevű újságban. Semmi okunk nem volt rá, akkor sem, amikor már megszűntek létezni az indokok. Nem volt szemrehányás, harag, féltékenység, minden a megszokott úton haladt, tavasz, nyár, ősz, tél, a mi történetünknek volt kezdete, virágzása és vége, hm, ha azt végnek lehet nevezni egyáltalán. Egyszer, egyetlenegyszer, amikor a háború közepén Zvonko, az első barátom írt egy levelet, csak azért, hogy közölje: néha gondol rám, elkerülte a katonai szolgálatot – először nem értettem, kik azok a zengáknak nevezett fegyveresek –, megnősült, van egy kislánya, és valaki leköszölte a Quorumban (igaz, „horvátosítva”) egy fordításomat, Shepard Motel Chronicles című könyvének egy részletét; nos, akkor mutatott csak Ogi kisfiús érzékenységet, ezután még jobban szerettem őt. Hogy az igazat megvalljam, nem is volt más, akit szerettem volna. Mostohaanyám és az apám, egy hét leforgása alatt, egymást követve költözött ki a bežanijai temetőbe, 16-os parcella, 205-ös és 206-os sírhely. Ugyanaz a betegség, a nyirokmirigyrák vitte el mindkettőjüket. Anyám már régóta távol volt, Svédországban élt. Egy telefonbeszélgetéskor elmondta, hogy a féltestvéremnek, Goran szemének a színe a hangulatától függően változik: ha jókedvű, a szeme kék, ha mérges, elszürkül, hát képzeld csak el, egy svéd, aki felmérgegesedik, hogy mit akar ez jelenteni, fogalmam sincs. Zvonko levele után Ogi két-három napig durcáskodott, nem szólt semmit, de enélkül is világos volt minden: a férfiak szeretnek lekötelezni, akkor is, ha már nem birtokolnak, a szerelem ugyanis birtoklás. Tudom, nem egy nagy bölcsesség ez, de így van, ha szerelemről van szó. Tulajdonképpen amikor már nem kívánnak többé birtokolni, akkortól szeretnének lekötelezni. Ez felébreszti bennük a velükszületett éretlenséget és azt a szükségletet, hogy ők legyenek a legfontosabbak. Minden eljövendő szerelem árnyékká homályosul amellet a fatális lompos, lüke alak mellett, akitől megremeg a térd, akire a végig, és még azután is gondolni fogsz majd – ahogyan én is Ogira. Aha, véget ért, semmit sem érzek már irántad, de ez nem szabadít fel téged a kötelezettség alól, hogy szeress engem – így szokott ez lenni,

és ami a legszörnyűbb, ez a teljes igazság. A legjobb barátnőm, Ljilja Đurić (biztosan hallottatok róla, költő, hivatásos feminista, a tengeri uborkák társaságának esküdt ellenfele), kinyírna, ha bevallanám neki, hogy Ogi tulajdonának érzem magam, és hogy továbbra is, valami átkozott módon, élvezem ezt az állapotot, én, az emancipálatlan lény, aki az Ogi eltávozása utáni harmadik napon új szeretőt kerített magának – de ez már egy másik mese.

Az első levelében Ogi egy fényképet küldött: ő a tel-avivi tömbházának a bejáratánál. A hátulján felirat: Ivanának, szeretettel, Aveksidor. Ekkor tudtam meg, hogy nevet változtatott, nevét egy tökéletes Singer-történet hősétől kölcsönözte, amely sztori alapján Barbra Streisand egy annyira nyálas filmet forgatott, hogy miután megnéztük, három napig nem kapcsoltuk be a tévét. Természetesen én voltam ennek a marhaságnak a fordítója. Tel-Aviv új negyede, az úttest egy része, fiatal, frissen ültetett fácska, egyszerű épület, olyan, mintha nálunk lenne, Újbelgrádban. Két emelet látszik, egy erkélyen valakinek a ruhái száradnak, egy ablak nyitva van, Ogi, hm, Aveksidor, egy régi autónak támaszkodik, a földszinten egy vegyeskereskedés, az árus gyümölcsösládákat hordott ki az üzlet elé. A fényképet Lea készítette, Ogi barátnője, egy ivrit esti nyelviskola kirándulásán ismerkedtek meg. Lea orosz zsidó, hegedül, de ő és Ogi, akarom mondani Aveksidor, jelenleg egy nagy zeneboltban dolgoznak, hangszereket és CD-ket árulnak. Itt van a másik kép is: Bogdan és Lea egy kibuc ültetvényén. Mintha zsinórral húzta meg volna valaki, balra sárgás pusztaság, jobbra meg dús citromültetvény. Felettük az ég mosott-kék. Rögtön felismertem, ugyanaz az égbolt a jeruzsálemi nászutunkról, azt az égboltot tudatilag teljesen csak akkor észleled, ha már kiléptél a Krisztus sírja melletti templomból, mély, a legmélyebb égbolt, áttetsző, mint egy fejtetőre állított tenger, magas, ameddig csak a tekintet elér, a szédületig, amelyben az Ő elméje hallgat.

Nem tudom, miért jut ez mindig eszembe. Amikor belépett az előadóterembe, én éppen törökperecet ettem, és a szezámmagok az előttem fekvő nyitott könyv lapjaira hullottak. Leült velem szembe, rámézett: – Hé, várj csak! – ezek voltak az első szavai hozzám.

Ezután a kabátzsebébe nyúlt, elővett egy hófehér damaszt zsebkenőt, és a csücskével lesimított egy magot a szám sarkából. Erre az érintésre örökké emlékezni fogok, jól ismerem e szó jelentését, örökké.

Az igazi férfiakban mindig van valami olyan nőies, a mozdulataikban vagy a beszédükben, ha érted, mire gondolok. Az abszolvensi kiránduláson kolostorokat látogattunk, ő is hozzánkcsapódott: egyszerűen megjelent az egyetem előtt az indulás időpontjában, és még egyszerűbben besétált a buszba, pedig rajtam kívül senki sem ismerte. Ekkor tudtam meg, hogy nem pravoszláv. Nem tudom, mi vagyok, mondta, nem keresztek meg, és hülye érzés, hogy keresztet vetek, ha bemegyek a templomba, azért, mert nem vagyok megkeresztelve, anyám zsidó, apám bosnyák, katonatiszt, kommunista, kit érdekel, hiszek-e vagy sem, habár, mégis, ha jobban belegondolok, úgy tűnik, hiszem, de még keresem Istent. Nem tudta megmagyarázni, miért döntött úgy, hogy Belgrádban fog tanulni. Apja meghalt, közvetlenül a háború előtt, egyszerűen elenyészett, mint ahogyan elenyészett apjának az országa is, az anyja egyedül maradt Szarajevóban, a mai napig is, mindenek után is szoktam vele beszélgetni, legalább egyszer havonta. Ej, fiam, mondja nekem Simha, mindent elviseltem, a halált, a háborút, az éhséget és a ti válásotokat is, de ez, hogy nem lett gyereketek, hát ez fog a sírba vinni. Ne beszéljen ilyeneket, Simha néni, mondom, és összeszorul a torkom, fiatalok vagyunk még, lesz gyerek. Igen, lesz, hál' istennek, mondja ő erre, de én kettőtöktől szerettem volna, ti vagytok az enyéme.

Ogi és én egy csütörtöki napon házasodtunk össze, a Savski venac nevű belgrádi községben, csak a komáink voltak ott, David és Milka, és mi ketten, fiatalok és bolondok. A háború már kitört, ha az háború volt egyáltalán, egy Shakespeare-dráma ötödik felvonása, mindenképpen. És hirtelen mindenki megszerette a halált, Ogi és én pedig csókolóztunk, szüntelenül, mindenhol, az eszméletlenségig, semmi más nem érdekelt bennünket, a háború a legkevésbé. Aztán elkezdődött Szarajevóban is. Azokban a napokban Ogi úgy döntött, zsidó lesz. Úgy döntöttem, zsidó leszek, mondta, habár mindig is az voltam, most viszont már látom, hogy tényleg az vagyok. Simha néni az utolsó beszélgetésükkor, mielőtt megszakadt volna a telefonkapcsolat Szarajevóval, azt mondta, hogy amióta ő az eszét tudja, zsidónak lenni annyit jelent mint keménynek lenni. Minden hozzátartozója meghalt Mauthausenben, a háborút kislánként élte át, valami régi muzulmán családnál lakott három évig, amíg az usztasa fegyveresek ott tartózkodtak, ki se lépett a házból. Szerintem anyámnak igaza volt, mondta Ogi, zsidónak lenni

annyit jelent, mint stabil identitással rendelkezni, és jelenleg minden tábor véd bennünket, hogy ezzel megmutathassák a toleranciára való készségüket, nem tudom, mennyire őszinte tett ez a részükről, de annyi biztos, hogy ez így nekünk, zsidóknak, jó. Izraelbe akarok menni, te is velem jössz. Nem, mondtam, nem megyek én sehova, mit tudnék én ott kezdeni magammal. És itt mit fogsz csinálni, kérdezte, nem akart veszekedni. Mit tudom én, azt, amit eddig is, egy kicsit többet a semminél, nekem ennyi elég. De én akarom, hogy gyere, mondta. Nem megyek, mondtam, de azt nem kérhetem, hogy te maradj, nincs hozzá jogom.

Az okmányokat gyorsan, tíz nap alatt elintézte a Zsidó Közösség közvetítésével, Albahari segített neki. A repülőtérig közlekedő autóbuszra kísértem ki – még nem zárták le a léghatárokat egy lealacsonyított, kívülről-belülről megalázott ország romjai fölött –, nem akartam a repülőig vele menni, azt nem bírtam volna ki. Álltunk az állomáson, az újbélgádi szökőkúttal szemben, mit is mondhattunk volna egymásnak. Szemerkélt az eső, az elválások mindig olyan filmesen nyálasak egy kicsit, és én is olyan idétlen vagyok, az autóbusz végül megérkezett, majd jelentkezem, ez volt az utolsó szava, miközben az arcom bal oldalánál odapuszilt a levegőbe, én meg csak néztem, át, rajta, valahova. Remélem, nálad van a zsebkendő, szükséged lesz majd rá. Persze, felelte, tudod, hogy mindig magammal hordom. És akkor így elment. Három napig nem léptem ki a házból, magamba roskadtam, lomha gondolatok, depresszió, a tévé folyamatosan bekapcsolva, de nem néztem, nem emeltem fel a kagylót, pedig a telefon csörgött, mint az őrült, és már nem tudok visszaemlékezni arra sem, hogyan telt el az az idő; azok az órák ólomsúlyúak voltak, végigpergett előttem az egész vele töltött életem . . . Különös volt, ez is valami – ez minden, tulajdonképpen –, lesz mire gondolni, ha majd megöregszem, az, ahogyan aludt, egy kissé hátraszegett fejjel, ahogyan ideges volt olyasmik miatt, amikért én sohasem lennék, ahogy nevetett mindig, amikor én komoly voltam, és fordítva, ahogyan reggelit készített nekem, ahogyan szerdánként sétálni mentünk a rakpartra. A szerda csak a mienk volt, mert tobzódószerdán ismerkedtünk meg – ha az ismerkedés volt egyáltalán, beteljesülés az igen, mindenképpen. Úgy, minden szabályt megszegve – mindenki a hétvégéket tervezgette, mi nem –, számunkra a hétvége a hét közepén volt, és senki sem vehette el tőlünk ezt a napot. Emlékszem, mennyire

örült, amikor megkapta a garancialevelet Izraelből, én meg szomorú voltam, észrevette, bocsáss meg, nem úgy gondoltam, különben is, még nem késő, meggondolhatod magad, várni fogok rád, de tudd meg, döntöttem: elmegyek. Menj csak, gondoltam, nem hagysz itt isten tudja mit, szerencsére nem voltak kölykeink, soha nem is gondolkodtunk ilyesmin, nem volt munkahelyünk, a lakásunk is szétesőben, tulajdonképpen nem volt semmink, csak te nekem és neked én, csak ez a szerelem volt a mienk – ha ez szerelem egyáltalán . . .

OROVEC Krisztina fordítása

ÍZLÉSEKEN VITATKOZNI

Részlet

B Á N K I É V A

Mintha a háborút jártam volna meg, úgy értem haza. Végigdőltem a díványon, anyuska szemrehányó tekintete előtt aludtam egy napot, két napot, majd éjszaka felkeltem, kenyeret ettem, befőttet, de igazából az anyanyelv táplált, amiből néhány mondat még álmomban is eljutott hozzám. Anyuska, csak a cipőmet lökte beljebb az ágy alá, igazából nem törődött velem, már Szerdahelyi Imre vagyok mindörökre, jutott eszembe. Pedig anyuska csak a fontosabb aggodalmak miatt nem törődött velem, nyomoznia kellett Bujdosó Anci után, lelki szemeivel követni minden mozdulatát. Annyi baj ért minket, hadarta, Miklós halála, apuska halála, aztán, fiam, a te szökésed, közbe akartam vágni, de, anyuska folytatta. Ez a lány csak bajt hoz ránk, hisz te is tudod, Imre, nem szereti az Úristen a szellemezőket.

(...)

Ekkor közölt népművelő cikkeket a lapban Méhes Rudolf és a műszaki újdonságok iránt érdeklődő Kisléghy Sándor. Csak a hirdetőik nem voltak tekintettel az évszakokra és a mezei munkákra, a dunaszerdahelyi porcelánüzletek, fogorvosok és Marguerite, a „vidéki úrinők kedvenc szállítója”. A bátyám is állandóan szerepelt a hirdetés rovátban (*Robbanómotorok! Önjárók! Vetőmag!*). A Hírlap szinte az egyetlen törvényes fóruma volt a csallóközi magyarságnak, ezért a szerkesztőség minden hónapban cikkezett, a dunaszerdahelyi gépszerkesztő, Berger Lipót találmányáról, az automatikus csengőről, ami a mozdonyvezetőket

figyelmezteti a váltókra. Nem rajtunk múlt hát, hogy a földgolyón nem lett kevesebb a vonatkatasztrófa.

De a földgolyó évről évre kisebb lett. Nyáron jöttek a hízók, a termésárák, az időjárás-előjelzések, égtek a kazlak, és tolvajok járták a szérűket. Szünetelt ilyenkor a versrovat, nem közöltünk társasági híreket. Júliusban–augusztusban elnémultak Berger Lipót automatikus csengői, ilyenkor csak a munka zaja hallatszott a mezőkön és olykor-olykor a dunai fürdőzők segélykiáltásai. A szokásos nyári híreket csak egy halálhír zavarta meg, elszenderült az egyház és család istápjá, az áldott emlékü parasztasszony, a piavei hős anyja, a mindenki által tisztelt és szeretett idősebb Torma Béláné, megtört szívvel gyászolják földjei, szomszédai, rokonai, lányai, Klára, Anna, Emmi, fiai, Béla és Imre. Kisanna, most hol vagy, gondoltam, mikor a gyászjelentést legépeltem. Ezen ne humorizálj, intett a főszerkesztő, Wiener Béla, húzd csak ki a gyászolók közül a földeket. De hat hét múlva olvasóimat egy igazi örömhírről örvendeztethettem meg. Május 15-én vasárnap ifj. Torma Béla birtokos házasságot köt a nagymegyeri Bujdosó Annával, a tudósító és a hivatalos tanú is én voltam, micsoda elbeszélői helyzet ez, jutott eszembe, mikor beszámoltam az olvasóknak a lagziról, ahol az angol szokásoknak megfelelően a vendégeknek csak szendvicseket, frissítőt és fagylaltot szolgáltak fel. Nem a pénz miatt, hiszen anyuskának a halála után még a ruhái ráncsaiból is aranypénzek potyogtak. De a saját esküvőmön én is jól akarom érezni magam, mondta a bátyám, ráadásul, tette hozzá büszkén, egy vagyomba került Anci menyasszonyi ruhája.

Íme, a Csallóközi Hattyú, mondta Bohus főjegyző, mikor Anci tálcán, kontyosan kis minyonokat kínált körbe, olyan jól kezdődik, csak robbanás ne legyen, mint 1918-ban. De ezt csak halkan mondta, hisz a bátyám nem szerette Tormay Cecilt, és azt sem szerette, ha a balvégzetű cséplőgépprobbanásra emlékeztetik. De azért az eseménynek megfelelően mégiscsak robbant valami, a pezsgősdugók, aztán a petárdák a szérűskert mögött, ezek után a bátyámat a megkomolyodott Kohn Rafi alig tudta egy rögtönzött, boldog tűzijátékról lebeszélni. De villogott a fényképész vakuja a gyümölcsfák alatt, a templom előtt, a cukrászdában, ahol az ifjú pár még egyszer fogadta a gratulációkat. Mindenki megnyugodott, hiszen a mennyegzőn nem jelent meg Bujdosó Károly a botjával és az átkáival. Majd perbe szállok vele Anci földjeiért, mondta a bátyám,

hiszen láthatja Bujdosó Károly, hogy hiába zárja el tőlem a hozományt, ezzel nem tart vissza az esküvőtől. Nem is húzták az időt, gondoltam, ahogy a templom előtt eszembe jutottak újra az esküvő előkészületei. Ahogy a csűrökbe került a gabona, ahogy megérkezett a Marguerite-szalomból Anci esküvői ruhája, már jön is a holtomiglan-holtodiglan. Eszembe jutottak a vadászok, akik reggel elindulnak, este hazatérnek ugyanoda, most hát a mi sorsunk is belekerült a körforgásba. De nem búslakodtam, kimentem a pajta mögé, ahol a cselédeknek húsos káposztát szolgáltak fel. Letelepédtem az Istenes fiúkhoz, akik a vendégek egy részével a minyonok elől már az első percben megszöktek. Végül megjelent a bátyám is éhesen, de nagyon boldogan, hogy megtudja, hova tűntek a vendégek. De hova mentek nászútra, kérdezte az ifjabbik Bohus, aki az új időkben nem lehetett se jegyző, se főjegyző, mint az apja. Még nem tudjuk, mondta a bátyám, a nagy sietségben nem volt időm szobafoglalásokra.

Úgyhogy késő délután egy nagy Európa-térképpel ott állt az ifjú pár a pozsonyi jegypénztár előtt. Ami késik, nem múlik, hajtogatta a bátyám, itt is eldönthetjük. Bámultam velük együtt a térképet, az országhatárok kacskaringói fölött Anci nyakán a pihécskéket, a nyár már megcsókolta, aranyszínűre szívtá az összeset. De hát hol szálltok meg, kérdeztem, mellettem ott ácsorgott Emmi, és elbűvölve nézte a nyaralásból visszatért kofferokat, kalapokat, napernyőket. Lehetetlen, mondta a bátyám, hogy valaki épp a nászútján ne szálljon meg. Most csak egy kicsike utazásra megyünk külföldre. Aztán jön New York, Kalifornia, a Csendes-óceán, körülnézünk a másik oldalon is, ha Emmike nagy lesz és férjhez megy. Bámultuk a térképet, a menetrendet, ismételtgettük a városneveket, de Prága vagy Budapest nem volt külföld egyikük szemében sem. Anci Velencébe akart menni, de én figyelmeztettem őket, augusztus végén nem találnak szobát egy fürdőhelyen. Egy ósdi városban, nevetett a bátyám, ahol öregurak köhögnek, én nem is érezném jól magam, és nehéz is volt elképzelni őt egy homokos parton, fürdőnadrágban. Hát akkor Róma vagy Berlin, mondtam, zúgó forgalom, illendő számú műemlékek, szárnyaló autók. A bátyám bólintott, Anci, hogy kedvedre sétálgass, Rómában is találhatsz romokat, de Anci nevetett, ilyenkor Rómában meleg van, menjünk Berlinbe, mondta. Láttam, ahogy kacéran csillogó szeme megállítja a nyaralásból hazatérő

pozsonyi öregurakat. Pedig most nem is veszedelmes, gondoltam, nem is látszik másnak, mint egy gazdag és elégedett fiatalasszonynak, magasra tornyozott hajfürtökkel, divatos kalapban. Pedig nekünk se mondta el, hasított belém, hogy mi történt Kisannával. Csak indult büszkén a prágai gyorshoz, mintha ilyesmi nem is történhetne a családjukban. Hát viszlát, fiam, búcsúzott a bátyám a hálófülkés kocsinál, vigyázatok majd ti is Emmikével egymásra. Ha nem találnátok szállást, kiabáltam utánuk, de a vonat már indult, és én tényleg aggódni kezdtem, hisz kettejük közül csak Anci beszélt németül. De hát nem küldhettem őket Josef Katz lakásába.

Első éjjel egy rozoga fogadóban szálltak meg, ahol poloskát talált Anci a lepedőben, aztán lett rendes szállásuk, és bámulhatták az autóforgalmat vagy sétálgathattak a szoborerdőkben a Pergamon Múzeumban. Éppen Tiergartenből jöttek, a pintyek csicsergésével a fülükben, Anci most fagylaltozni kívánt, vonultak hát karonfogva a késő augusztusi fényben, bámulták egymás arcát a kirakatok visszatükröződő fényében, mikor hirtelen egy autó fékezett le. Rögtön láttam, hogy igazi kém-autó, mesélte a bátyám, olyan semmilyen színű kocsí, a rendszámtábla koszos, ilyen autókön lehet éjszaka a legkisebb feltűnés nélkül embereket és országokat adni-venni. Egy kar nyúlt ki, a kéz azt kiabálta, hát hogy lehet, hogy nem ismertek meg, legalább egy pillanatra szálljatok be. Hát mondanom se kell, mesélte, hogy Mályi Géza volt. Na mi van, kérdezte a bátyám, kitiltottak, mint forradalmárt Németországból? Dehogy, mondta köhögve-prüszkölve Mályi Géza, szénaallergiám van. A családközben még senki se hallott szénaallergiáról, így hát a bátyám meghökkenve, de azért az újdonságok iránti szokásos csodálatával hallgatta. Merő szenvedés így az élet, panaszkodott Mályi Géza, de hát így kell elutaznom Cambridge-be is. De csak a betegségről panaszkodott, a házasságon nem látszott csodálkozni, mesélte Anci. A válság majd elér minket is, adta át a nászútról hazatérő bátyám Mályi Gézától a legfrissebb hírt, összedől a német ipar, a cseh ipar, a magyar gazdaság. Talán nekem is üzent valamit, kérdeztem óvatosan. Nem, nem üzent, felelte, úgy viselkedett, mintha tudna rólunk mindent, mintha követne minket Berlinben is, csak éppen kedve támadt volna a szénanáthájáról panaszkodni. Berlin csodálatos, mondta, csak az ilyen Mályi Géza-féléket kéne

belőle hazaküldeni. Anci semmit sem szólt, csak közönyös arccal csomagolta ki a bőröndből az új ruháit.

És elért minket a válság, a Csallóközi Hírlap csak eladhatatlan gabonakészletekről, elégedetlen zselléerekről, a Nagymegyeren szerveződő agrárkommunistákról számolhatott be. Milyen kár, gondoltam, hogy a sarlósok nem foglalkoznak jó népi irodalommal, olvass hát magyarországi irodalmat, Imi, figyelmeztetett Anci, olvass Szabó Dezsőt, Móricz Zsigmondot, tégy minket halhatatlanná egy nagy parasztregényben, tette hozzá gúnyosan, és gömbölyödő hasa fölött összekulcsolta az ujjait. Ancit azzal csúfoltam, hogy csak grófnőkről és szellemekről olvas, mert hiszen tényleg imádta a bonyolult történelemszöveget, a tükröket a tükrökben, a titkokat, a kibogozhatatlan, rejtélyesen kacsaringózó, egymásnak felelgető epizódokat. Mert egy unatkozó szépasszony vagy, mondtam, szörpöket szeretsz csinálni, nem vacsorát, amiben minden benne van. A népi irodalom, mondtá gúnyosan Anci, ez az egyetlen lehetőségünk, nem maradt más választásunk, és remek teste megfeszült, ahogy parodizálta a népi hősnőket, ahogy rittyentenek egyet, ahogy alszanak utána édesen, mint a tej, miközben a ruháik alól életes gondjaik kigömbölyödnek. Le ne vesd, szólt rá a bátyám mosolyogva, és Anci nevetve visszault a székére. Imre, mondtá, amíg ez a realizmus uralkodik, te nem lehetsz sikeres.

Mégis, az egyetlen esélyem, és tényleg így gondoltam. Közben Anci, aki nem szerette az effajta irodalmat, de meghozatott Magyarországról minden könyvet, és ő tudta meg elsőként, hogy a Rónák népe regény-pályázatot tervez. Magasabban szárnyalhatnál az álhíreknél, Imike. Végezhetnél kutatásokat a Bujdosóknál, kísértet járja be Európát, szavalta Mályi Géza orrhangján, a szabadságharcból visszatért Bujdosó Károly kísértete. Mondtam, hogy a Bujdosók önmagukban nem elég érdekesek, a Rónák népe egy szellemező parasztszaláddal nem is lehet elégedett, én kétféle családban gondolkodom, kétféle időben. Az egyik családban mindig valami felrobban, az idő újra és újra erőszakosan megszakad, a másikon az öregek és a szellemek élnek a fiatalok helyett. És a két család szerelmes egymásba, mondtá Anci gúnyosan, milyen kár, hogy ma nem divatosak az ilyen történetek. Akármilyen lélektelen és emlékezet nélküli lényeknek képzeljük a parasztokat, arra csak egy bonyolult, időket és nemzedékeket is összecsisztató történet tud magyarázatot

adni, mondtam, hogy hogy lettünk mi vasárnapi polgárok, és miért nem ülsz te, Anci, egy budapesti bérpalotában.

Vasárnapi polgárok, ismételte Anci. A szellemezés, az áttetszőség iránti vonzalma miatt taszította őt minden végleges igazság és a társadalmi tematika. Az ő kedvenc könyvei az ún. lélektani regények voltak, a legkedvesebb regénye a Cleves hercegnő német fordítása, tudod, magyarázta, egy fordítás mindig szép, hiszen azt gondolhatod, ez még nem az igazi. Ujjaival, amelyek zongorázás közben régen annyira elbűvöltek a Bujdosó házban, végigsimította a derekát. Ilyenkor jó, szokta mondogatni, amíg nem tudhatjuk, hogy lány vagy fiú. A fordítások leleplezik az ábrándokat, de mégis, a legutolsó pillanatig életben tartják őket, elég mindent egy másik nyelv mögül megsejteni, mondta. Szerettem volna erről vele többet beszélni, de Anci legyintett, te más vagy, te íráj csak társadalmi regényeket, ma ez a divat, egy férfinak mindig sikeresnek kell lenni. A Bujdosóktól tudhatnál meg legtöbbet, mert ők azt képzelik, hogy minden fontos dolog megtörtént velük.

És ezt képzelték tényleg. Most divatba jöttünk, mondtam a Rónák népére hivatkozva Bujdosó Károlynak, mikor kifizetvén a hozományföldeket, meghívott magához egy koccintásra. Te jóra való vagy, nem úgy mint az a robbantós bátyád, mondta, a háború után láttam rajtad, hogy mennyire fáj neked édesapád halála. Bujdosó Károly tenyere redőibe beleívódtak a sárfoltok, figyeltem az ujjait, ahogy a szőlőben, még az I. Bujdosó Károly kísértet-korából való pincében bort tölt nekem. A bátyám gyengédsége másmilyen, gondoltam, ő soha nem tudná elképzelni, hogy élvezze valakivel a csendet egy hűs pincében. Én egy robbantós gyereket, aki mindenkit felül akar múlni, mondta Bujdosó Károly, azt a Dunába öltem volna. Te mindig valahányadik voltál a sorban, ezért hiszem, hogy te jó unokaöcsém lettél volna. Meggyőzővén így magát, hogy nincs semmilyen pokolgép a táskámban, töltött még egy pohárral, fanyar boruk volt, az ízét a Bujdosókon kívül nem is szerette senki. Meséltem neki, hogy jártam Budapesten. Válság van ugyan, de milyen érdekes, mindenki a parasztokról szóló könyveket keres. Meghiszem azt, csapott a mellére Károly bátya, akinek nincs földje, nincs semmije sem, nem is csodálom, hogy a nagy felfordulásban minden ember irigyl minket. Nem is céloztam rá, hogy a könyvekben ez másként lenne. Akinek nincs földje, hajtogatta Bujdosó Károly, annak nincs

semmije. Csak a saját földről lehet látni a napot, csak a saját fáink lombja alatt látszik a hold. Eszembe jutott, hogy Károly bácsi a legendák szerint húsz évig Amerikában dolgozott. Igen, fiam, mondta, de minden este imádkoztam a dűlőkért, és kimondtam minden este jó hangosan az állataink nevét, hisz tudtam, visszavárnak, nem vagyok földönfutó. Egy gazdag parasztfiú miért megy egy másik országba, kérdeztem. Károly bácsi nem válaszolt, azt kellett hinnem, a maga idejében ő is robbantós fiú volt. II. Bujdosó Károly csak hőskölteményt akart az apjáról, a Bujdosó házban mindenről hallgatni kellett, ami a földszerzőkre, I. Bujdosó Károlyra, a komáromi hősré és a legelső Torma Annára vonatkozott.

Kiértedeltük mi azt a sok földet, mondta II. Károly, mikor a csend újra megoldotta a nyelvét, apám csak két hete nőtt, mikor szólította a haza, és tizenhét éves voltam, mikor viszontláttam. Erről akartam kérdezgetni, mit tudott az apjáról a tizenhét év alatt, miért kellett a komáromi menlevéllel az apjának bujkálnia, de hirtelen kellemetlenül hüvös lett, a hátamban éreztem az árnyékokat, és a félelmét is, amikor az apját tizenhét évesen viszontlátta. Károly bácsi Klapkáról akart beszélgetni, arról, hogy futottak Komárom sáncai alatt vérző fejjel az osztrákok, én az apja visszatéréséről, és arról, honnan lett a sok hold, és hogy kinek szülte Anna néni, amíg Károly bácsi Amerikában volt, Bujdosó Esztit. És kik ezek a rejtélyes unokaöcsök? II. Károly dühösen összeroppantotta az ujjai közt a poharat, és gyorsan folytatta saját történetét, mikor vérző fejjel futottak az osztrákok Komárom alól, és mikor az osztrákok meglátták a csodaágyúval közeledő Mack ezredest, és elmondta az egyetlen történetet, amit szeretett. Végighallgattam, aztán megkérdeztem, honnan lett az a sok föld, hol bujkált I. Bujdosó Károly, akinek halálhírét költötte a saját felesége. Károly bácsi felállt, nem heverészhetünk egy pincében, mondta, vár a munka, indulnunk kell. Összeszedte a poharakat, nem engedi a föld, hogy meghaljak, mormogta, felvette a kabátját, és sürgősen intett.

Egy rejtélyes módon meggazdagodott család, a háttérben egy rejtélyes hazatért apával, akit annyi bűnnel vádoltak, hogy azt a Prágai Pitaval is túlzásnak tartotta volna. De hát mi lett Bujdosó Ferivel, gondoltam, mi történik a házban a szellemekkel, kinek a fia Mályi Géza? De nem hívott volna magához Bujdosó Károly, ha Kisanna szökéséhez is köze

volna. Na menjünk, most már igyekezzünk, nógatott a kezében a pincekulccsal. Ahogy jöttünk kifelé a szőlőből, sötét lett, lépkedtem Bujdosó Károly után a sötétben, akárhova vezethet, gondoltam, nem látok az orromig sem. Már tudtam, hogy a regényemet Első Bujdosó Károly és Földszerző Torma Anna szerelmével és minden paraszti időszámítás kezdetével, a szabadságharcral indítom el. Pénz nincs, a parasztoknál nem is volt soha, minden nagy földvagyon bűnnel, árulással, szerencsével, amerikázással kezdődik. Így kezdték a fiatal szerelmesek is, hiszen a Dunában aranyat csak századokkal korábban lehetett találni. Torma Anna vissza tudja hívni a földből a halottakat, és a húszéves Károly, aki a szabadságharc után bujkál a mocsarakban, a halottak között megszokta az éjszakát. Éjjel érkezik, mikor a kutyák is alszanak, és a fiú minden reggel ott találja az anyja ágyában az árnyékokat. Minden lány a halott apáé, a cselédlányok, a menyasszonyok is, gyűlnek a holdak a ház mögött, de gyűlnek a házban az árnyékok és a sérelmek is. Mindent kétszer kell megfogni, amit elejtesz a kezedből, reggelre valaki visszateszi. Egy apa van mellette, egy láthatatlan apa, valaki mindent hall, mindent kijavít. II. Károly is, mint annyi fiú Magyarországon, Amerikáról álmodik. Megkérdeztem az előttem baktató árnyékot, hány éves most, Károly bácsi? Ha elárulja, nem lett volna félelmetes, attól ijedtem meg, hogy Károly bácsi egész úton nem válaszolt, csak cammogott előttem. Ötvenegy meg harminc, az nyolcvanegy, számoltam, hiszen tudtam, Károly bácsi éppen Világos után született, furcsa, hogy eddig senki sem csodálkozott azon, hogy Bujdosó Károly nem látszik hatvanévesnek sem. Olyan erős, mesélte a szerelemtől remegő Böbe, hogy meg tudna állítani egy ökröt is.

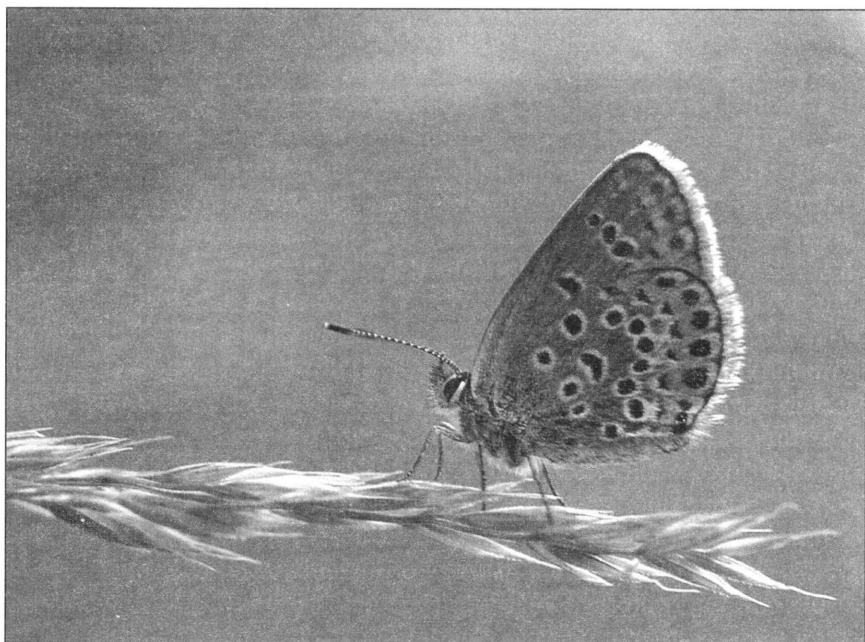
Ez a cammogó árnyék, ez a hatalmas öreg vette el tőlem Csák Bőbét, és talán ő szöktette el Kisannát, a húgomat is. Rengeteg szál kötött össze minket, rokoni szál is, csak soha nem gondoltam utána, melyik szál lehet a legközelebbi. Baktattam II. Károly után, akinek a feleségével a pletykák szerint, a komáromi hős, a legelső Bujdosó Károly élt együtt. A halott, aki nem tudott a hatalomról lemondani. Baktattam az árnyék után, számomra minden félig-élő Bujdosó Károly olyan halott volt, mint a legelső. Próbáltam Amerikás Károlyt az apjáról később is faggatni. De nem válaszolt, de azt mondta, ha nem faggatom többet, meghív még egyszer szívesen. Nagyon egyedül lehetett, a fiai halottak, Károly a

legkisebb, elmebeteg, Anci férjhez ment, Anna néni, a felesége csak jár fel-alá a falvédős szoba és a spájz között, és beszél magában. Talán ott lehet a házban Kisanna, gondoltam, beszéltem volna a cselédekkel, de a Bujdosóknak csak öreg, kipróbált, szellemalakként fel-alá járó cselédek voltak.

Írtam a regényt még a szerkesztőségben is. Bujdosó Ferenc halála miatt nyomoz a rendőrség, de a nyomozók kudarcot vallanak. A bűnjelek eltűnnek, ahogy eltűnnek egymás után a fiatalok is, de míg a kísértetek orruknál fogva vezetik a rendőrséget, a föld is meghal, az árvíz mindig kevesebbet és kevesebbet hagy belőle, a dülőket méterről méterre elmossa a Duna. Az egész Csallóközből csak egy picinyke sziget marad, akkorka, mint egy tutaj, és a szigetet a hős, de immár magányos Első Bujdosó Károllyal belesodorja a víz a Fekete-óceánba. A Fekete-tengerbe, mondta a bátyám, mikor az utolsó fejezetet felolvastam. Dehogyan, mondtam, Magyarországot most keleten a Fekete-óceán, nyugaton a Fekete-óceán határolja. A történet a Fekete-óceánban ér véget, a Duna belefolyik a Fekete-óceánba, ahova megérkeznek más fantaszták, a feltalálók, akik magyar polgárságba akarják berobbantani magukat, a mozgalmárok, akik átszakítják a gátakat, a forradalmárok, akiknek az üzeneteit kézbesíti a földrészek között utazgató cambridge-i kém, Mályi Géza. Hogy gondolod ezt, kérdezte a bátyám a homlokát ráncolva. Egy merev társadalom egy döbbenetes módon változó, kísértetekkel teli világban, mondtam, abszurdá tesz minden magatartást, a hagyományőrzést, de a változtatást is. Nem baj, én rettentő büszke vagyok, mondta a bátyám, na persze, az tetszik a legjobban, hogy az egészet te írtad. De lehet, mondta, hogy a Rónák népe másként képzel el a parasztokat, mint mi. Szomorú történet ez, mondta a főszerkesztőm a Csallóközi Híreknél, még jó, hogy sokat lehet rajta nevetni. Talán azért szomorú, mert aztán a történet, a szerelem, a föld, minden újra kezdődik, de ki tudja, mikor, ki tudja, kikkel. De a sok titok, a tudatalatti megártott neked Prágában, Imre. Azt szeretjük, ha a becsületes parasztfiatalok csak küzdenek, és nem törődnek a szellemekkel, az óceánnal, a gépekkel. Nehéz mű ez, de azért csak küldd el a Rónák népének.

A magyarországi kritika könnyűnek talált mégis. Bizonyos szerzők, írták, nem tudják lefejtetni magukról a mikszáthos hagyomány tündérszárait. Persze a népmesékkel összekuszált paraszttörténetek is számít-

hatnak bizonyos közönségsikerre, főleg egy olyan vérbő anekdotázó tollából, mint a csallóközi Torma Imre. De az ilyen törekvések mégiscsak távol állnak a szikár és tudományos igényű parasztábrázolástól, amely a valóságot, a magyar parasztságot ízig-vérig reális szellemben mutatja be. Íme, megint egy szellem, gondoltam. De azért a Bujdosóimmal megjelentem Magyarországon, és arattam is bizonyos (szerény) közönségsikert. Meghívtak Szegeden egy író-olvasó találkozóra, de a közönség, aki állítólag olyan sokat nevetett a regényemen, csak azt kérdezte, áruljam el, végül is mi történt szegény Bujdosó Ferivel. Mivel nem én voltam a mindentudó nagymegyeri borbélysegéd, és nem én voltam a híres Prágai Pitaval, ezért nem tudtam válaszolni. Egy biztos, amint Bujdosó Anci megmondta, nem is lett belőlem sikeres férfi.

CSOPORTKÉP CSONTVÁRYVAL ÉS BOJLERBELSŐVEL

JÓDAL RÓZSA

Egy tízszer ötméteres helyiség. De lehet hússzor hatméteres is. Asztalok kétoldalt kockás terítővel letakarva. Vagy fehérek az abroszok? Borpecsétes fehér abroszok? Sárga, esetleg piszkoskék damasztabroszok? Kétoldalt. Szemben, középütt, színpad. Színpad? Nem. Emelvény. Valami olyan – tákolmány. Vagy az se? Nyilván még az se. Csak úgy, szimplán, egy szinten a többiekkel. Marcikám. Mennyi látszik majd belőled/belőletek egyáltalán?

Most lassan benépesül a „terem”. Kocsma? Még csak nem is kocsma. Pince. Valami alacsony – de azért nem túl alacsony – pincehelyiség. Egy-egy asztalnál egy-egy ember. Aztán még egy-egy. Meg még egy-egy. Szétszórjuk őket, elhintjük, mint a mazsolát. Minden asztalnál legyen valaki. Néhányan. De ne szimmetrikusan, mert túlságosan művi lesz, mesterkéltné. Helyezzük el tehát őket aszimmetrikusan. Mondjuk annál a jobb első asztalnál üljön csak egy magában iszogató, magában búsuló valaki. Nem. Nem. Legelől szoktak torlódni, legelől fürtekben szoktak lógni a kíváncsiak. Legyen a magában borozgató inkább jobbközépen.

És most a füst. Jó vastag cigarettafüst. Wells és Best, és persze Lord, esetleg itt-ott Marlboro. Meg Kent. Kígyózzon egy magányos pipafüst is a meglehetősen alacsony, műanyag kazettás mennyezet felé? Mondjuk egy magányos sznob ott a balközépen pöfékel. Nekem volt egyszer egy pipám. Úgy tíz éve? Vagy több ideje már? Sose tanultam meg igazán pipázni. De ő csak pipázzon, és közben hanyagul rázogassa a keresztbe vetett lábait. És unottan nézze le a társaságot.

Most vessük be a zajt. Fecsegés és röhögés, röhincselés. Csajok magakelletése. Viháncolás. Pohárcsengés, széktologatás. Egy feldöntött üveg zaja. Zajjal jár az ilyesmi? Kloty, kloty, csorog, csordogál kifelé/lefelé, bugyog/csepeg a bor, a szurtos padlón tócsa. Á, nyomban felkapják/elkapják majd a nyakát, mihelyt dőlni kezd, nem két krajcárba kerül az ilyen jóféle száraz vagy félszáraz . . . csak az asztalterítón nő, növoget majd szép csendben a tompavörös, nedves folt. S miért lenne a padló szutykos? Még nem az. Majd csak lesz.

Kávék. Sok rosszul pörkölt, szemcsésre darált, titkon cikóriával megkeresztelt kávé lötyög a vastag falú, szürkésre kopott, repedezett mázú kávéscsészékben. Lehet köztük néhány új is, amelyeket mondjuk a napokban vásárolt a tulaj a töröttek, lecsempültek helyébe.

S most jössz te, Marcikám, meg a „zenekarod”. Úgy hallottam, még mindig hármásban dolgoztok. Nem tudom, a „hangszereitekkel” együtt vonultok-e be. Vagy azok már ott várnak rátok a helyszínen, a terem mélyén? Egy ilyen aránylag kicsi, aránylag alacsony helyiségben azt hiszem, frappánsabb lenne, ha úgy vonulnátok be vele/velük együtt. Esetleg magasan a fejetek fölé tartva/emelve. De nem, nem, az túl nehéz lenne. Úgy kell majd bevonszolnotok. Vagy begörgetnetek? Talán mégis el kellett volna mennem a „hangversenyedre”. Hívtál. Csak úgy foghegyről, mintegy mellékesen, ahogyan már te szoktad. És én meg is ígértem neked, de lásd be, nagyon rossz bőrben vagyok mostanában, rossz passzban vagyok, hogy úgy mondjam, hát nem tudnék most emberek közt bájologni . . . Még hogy lásd be! Nem is fogod megtudni, miért nem mentem el. Annál sokkal büszkébb vagy, hogy valaha is megkérdezd, még azt se, hogy ugye akkor, ezek szerint, máskor se megyek el, és így nem is írok majd soha róla úgy, ahogy gondoltad/remélted, úgy, ahogy ígértem, és akkor ezzel meg is szakad a barátságunk, vagy hogy is lesz ez?

De már látlak is benneteket, ahogy vonultok be a két asztalsor szűk közében. A közönségetek üvöltve üdvözl, talán biztat is, mint ringben a bokszolókat vagy az arénában a bikát. A kopaszra nyírt tojásfejedet látom – alkalmasint a másik kettőé is tar lehet – igazi, törőlmetszett skinheadek vagytok/akartok ti lenni, persze inkább csak külsőségekben, talpig feketében és bakancsban marconáskodva. Vagy azóta, hogy hazasuvadtál külföldről, változott az ábra? Úgy elmaradtunk egymástól.

Mindannyian a régi bandából. Pedig olyanok voltunk mi valaha, mint egy kéz öt ujjá. Aztán szertefutottunk/gurultunk csipogva, mint a csibék, ha közéjük ereszkedik a héja.

A zenéd. Nem láttalak/hallottalak mostanában, csak ahogy mesélted/mesélték. Valaha. Valahol. Valakik. Hogy bojlerbelsőket ütögettek. Ütögettek/rugdostok/kibeleztek, miközben magnóról recseg a szerzeményed. Nem tudom, újabban vokális is? Vagy csak instrumentális? S hogy esetleg élőben is énekeltek-e.

A bojlerbelső. Szürkén/ezüstlőn/tömören. Visszhangzik . . . Vagy to-kostul/ruhástul hófehéren áldozod fel a művészet oltárán? Ott veti le hősín zománcleplét, zománc páncélját a cirkuszra éhes, szájtáti közönség előtt?

Kalapácsütések. Rituális, ritmikus kalapácsütések. Megreped, majd lepattan a hőszabályzó táblája. Messzire repül a halványpiros műanyag mutató. Talán valakinek a kávéjába. Talán éppen az (elhagyott) élet-társad kávéjába. Talán éppen abba a virágos kávésbrikbe, amelyből a kétéves fiatokat itatja. Állítólag. Amióta elhagytad (?) őket. Merthogy a gyerek kéri. A kávé. És neki (Valikának) nincs szíve nem adni. Ha már kéri. A fia. Hisz neki/nekik másuk nincs már, egymáson kívül. Tudtad? Hiszed?

Visítás. Visítások. Elismerő fel-felhorkanások, ahogyan az már lenni szokott ilyenkor. Minden a megszokott forgatókönyv szerint.

Kalapácsütések. Egyre vadabbul. Egyre erőteljesebben. Egyre szilajabban. Mondd – füvezel/füveztek még? A fehér bojlercsuhán horpadások. Sebek és kelések. Cseng-bong a terem. Csengenek-bonganak a fülek. Tam-tatam. Tam-tatam. A ritmus. Visz. Tam-tatam. És letépődik – mint levert vese – a fehér zománcburkolat. Vagy kettéreped inkább? Szétreped és kitárulkozik, mint egy felvágott has/hasüreg? Ez érdekelne. Ez még érdekelne. Talán. Hogy ezt meg tudjátok-e csinálni, srácok. A nagyérdeműnek. Hogy (vésővel-kalapáccsal) csak úgy felvágjátok-e a bojler hasát. Akkor elővillanna a belseje. A Titok. S mi van belül? Kóc. Üveggyapot. Csak kóc? Csak vatta? Ez a „Titok”. Mindig ez van. Mindennel. Minden titok csak ilyen. Már unom. *Nagyon unom.*

De ez éles! De ez szúr! Tele lesz vele a nézők/bábmézkodók/csodalesők orra/szeme/szája, minden nyílása. Ugye, erre nem számítottatok? Ugye, ez nem volt benne a „cechben”? Csak szúrj/szúrjatok, Marcikám,

az üvegvattáitokkal. Szúrjatok vissza minden sérelmet. A magatokét és a másokét. Az enyémet és a miénket. A bujkálásokért. A rettegésekért. A meneküléseitekért és a mindig-mindig-mindenhonnan-mindenkori hazatántorgásaitokért/hazavánszorgásaitokért/hazakívánczóságaitokért és hazaszuppolásaitokért. A megkülönböztetésekért, a megaláztatásokért. A munka-szerelem-szeretet-biztonság nélküliségekért . . . Szúrjatok. Szálljon csak, pilinkézzon az üvegvatta, fehér álruhás, gyilkos-tűhegyes gombostűket síró tejködként lengje be a világot körülöttem. *Akarom!*

Akarom? . . . Fölteszek magamnak egy kávé. Még ez van. A kávé. Meg a cigi . . . *Ennyi maradt a világból.* Nem mentem el a koncertedre. Vártál? Vársz? Lehet, hogy még mindig vársz?!

Már pusztán áll a bojlerbelső. Tömörezüst valóság. Kalapálhatjátok. Ezt ugyan verhetitek/ütlegelhetitek/véshetitek/faraghatjátok. Akármivel. Ez ellenáll. *Mert azért van, ami ellenáll.* Van. Mert mindent azért csak nem lehet szétverni, összezúzni, a szentségit?! *Ezt* mutassátok meg, Marcikám, ezt demonstráljátok!

. . . Nem tudom, Dénes ott van-e? Hát Sándor . . . és Laci . . . és mind a régiék a bandából. A sok régi jó haver, aki most iskola . . . és állás . . . és nő . . . és pénz . . . és egészség és remény nélkül . . . és még mi minden nélkül. Van. Csak úgy. Egyszerűen. *Van.* Elmentek-e hajcihőt nézni, bojlerkalapálást/bojlerromcsolást – koncertet – hallgatni? Vagy ők is otthon maradtak? A négy fal foglyaként? A saját félelmeik/fóbiáik/kisebbrendűségi érzéseik/betegségeik/képzelt(valóságos?) nyavalyáik (rögeszméik?) foglyaként?

Es cseng-bong, fémesen visszhangzik a „hangversenysterem”, amelyben már vágni lehet a füstöt. Olcsó törköly- és sörszag keveredik savanyú borszaggal. Lőrével. Zsírosan fénylenek, izzadságban fürdenek az arcok, a tenyerek, a hátak. Ruhákat, poharakat és üvegeket dobálnak le és széjjel. Asztalokat tolnak össze és szét, székeket rúgnak félre, szétziláldódnak a terítők, a helyiség és az emberek. Sokan már biztosan ott tolonganak – szokás szerint – előttetek, néhány jó (és melyik nem jó ilyenkor?) csaj ott rázza, teker(get)i magát közvetlenül az orrotok előtt. A zene ütemére. Harsog. A magnózene. És a bojlerzene. Zene. A zenétek. Tam-tatam. Tam-tatam. Tam! Tam! A kemény, elkeseredett ütéseitek. A rossz világításban (hangulatvilágítás, ó!) verejtékező meztelen felsőtestek. A tar, konok koponyáitok. A sok szürkére kopott/mo-

sott fekete cucc. Tam-tam-tam! Mindenki mozog, hullámszik, táncol, tántorog körülöttetek. Mindenki üvölt, sikít, harsog. Mindenki *részt vesz*. Részt akar venni. Tam! Tam! Tamtata! Tamtata! Tam! Tam! A bojlerbelső továbbra is makulátlanul ezüstlik. Világít. A bojlerbelső egyetlen komolyabb horpadás és karcolás nélkül veri vissza az erőteljes ütéseket. Körbetáncolják. Sok csaj már levetette a blúzá, a srácok az ingüket, a fehér, átlucskosodott trikójukat lengetik. Mint egy bálványt – mint egy *magányos szent cédrust* – táncolja körül a sok fehérén lejtő alak a bojlerbelsőtöket, Marcikám, siker, Marcikám, ne hagyjátok abba, csak most ne hagyjátok abba! Már mindenki táncol, mindenki üvölt, együtt táncol és együtt üvölt, tam-tatam, fehér félkörben, fehér karéjban . . . körök . . . félkörök . . . koncentrikus körök csupa-csupa fehér, vézna . . . kísértetiesen fehér, és kísértetiesen/légiesen vézna, zöld arcú, mintegy transzban tántorgó/lejtő /lebegő, kába egymásrautaltságban egymásba kapaszkodó alakok . . . micsoda körtánc . . . micsoda szent mákony és micsoda ritmus. Tam-tatam! Tam-tatam! . . . Középuitt a bojlerbelső ezüstlik, tömören és megingathatatlanul, makulátlanul, ő a kezdet és a vég, a pillanatnyi biztonság és a . . . és a . . . mi is . . . mi is még?

Hogyan fejezzem... hogyan fejezném... be? Ha mégis cikket írok/írnék rólad – esetleg verset, novellát, kritikát, vagy mondjuk, apoteózist... valamit! – Marcikám, mondd, hogyan fejezzem be?!

a) Tegyen pontot mindennek a végére, mondjuk egy hatalmas robbanás, amibe az egész világ – de legalábbis a ti világotok – belereszket, s tűnjön el minden és mindenki, mint a bibliai Szodomában és Gomorában, és csak a tiszta lelkiismeretű Lótok menekedhessenek meg a pusztulásból?

b) Befejezhetném úgy is, olyan módszerrel, ahogyan kezdtem: hogy teszem azt, a „bojlerkoncert” végeztével, mint az animációs filmekben, fokozatosan – egyesével és párosával, felváltva – tűnedezne el a közönség és az előadók, egyszerűen kisiklanának a képből, egyenként kipattognának, s a helyszínen csak az üres asztalok, felborogatott székek maradnának. Esetleg, hasonló technikával, egy-egy pattintásra, azok is eltűnnének a képből. És maradnának a pusztas falak. Az üres, vedlett, penészszagú, málló vakolatú helyiség a maga sivárságával.

c) Vagy fejezzem be a Körtánccal? Ahogy a zöldképű, kiálló bordájú sápadt/fehér alakok üvöltve körbetáncolják, körbelejtik a Bojlerbelsőt, az Állandóság és Elpusztíthatatlanság jelképét, és persze benneteket, Marcikám, a megkerülhetetlen, a rég megjósolt Szőlókat/Megszólaltatókat, titkos Sámánokat és rejtett tartalmak, a mélyben munkáló érzések Megidézőit, és így, mintegy felmagasztosítva és felmagasztosulva egy csodálatos Csontváry-forma képpé állna össze, majd kimerevedne az egész?

d) Esetleg maradjon az előbbi látomásképp, azzal a különbséggel, hogy kimerevedve lassan világosodni/fehéredni kezd . . . már csak kontúrjaiban él . . . végül teljesen eltűnik/áltűnik, felszívódik egy más dimenzióba, s bennünk már csak emléke dereng sejtelmesen?

Ha találkozunk egyszer, Marcikám – ha találkozunk még egyáltalán –, s ha meg tudsz nekem bocsátani, amiért nem mentem, *nem mehettem* el a hangversenyedre – meg fogom tőled kérdezni. Ezt mindenképpen.

ÉJSZAKAI FELJEGYZÉSEK, 1999 (V.)

G U L Y Á S J Ó Z S E F

Kommentár nélkül. Nézve a magyar tévéhíradót: Magyarországnak ma olyan emberekre van szüksége, akik nem tudják vagy nem akarják tudni, kicsoda Ady és József Attila, állapítom meg látva és hallva a pörge bajszú magyar NATO-nagykövetet.

*

Ahogy elnézem, még holnapután sem lesz itt holnap! (Egyszer azt írtam valahol: holnapután lesz itt a holnap.) Nem, nem! Sokkal később!

*

Ha ezt el tudnám adni, nem fájna úgy a fejem. (De mit?)

*

Nem vagyok többet magyar Magyaró számára, egyelőre, de délszláv féltestvéreimnek továbbra is az vagyok: magyar – de nem a javából, mint oly sokan most.

*

Május 27.

Dungó, dungólégy (ahogy régen mondtuk) lakik velem a házban. Állandóan itt kóvályog. Az ajtóban várt lesben, ahogy kinyitottam valamelyik reggel, bevágódott, mint fél tégl a egészben, úgyhogy keményen oda is koppant valamihez. Azóta itt van. Nem lehet kivenni a házból, kizavarni seprűvel, inggel, más ruhadarabbal.

Az anyád ötvenit, te légy, hogy finom legyek, hallod-e?, kiáltok rá mérgesen, de okos vagy és milyen figyelmes, mint ősszel. Pedig hol van még az ősz.

*

„Vedd ki a részed a 130 millióból”, áll a coca-colás kétliteres üveg-félén. Te meg vedd be azt, amire én gondolok, mondom dühösen. (Megjegyzés: az üvegben ivóvizet tartok, a szomszédból hordom egy igen rendes, idősebb, szegény krajinai, ha jól saccolom, nálam fiatalabb házaspár fúrott kútjáról; különösen az asszony nagyon kedves hozzám, a férje is az, de ő elég szótlan ember.)

*

Millió gondolatom támad, állandóan beszélek, belül, magamban, mint Camus sivatagi alakjai . . . néha még hangosan is. Azt is írja a colás üvegen, hogy: „Nem visszaváltható.” (Hát az még majd elvállik.) Továbbá: „Törv. védve.” Én meg törv. leköppe.

Szóval nem vissza, mi? . . . Nono, lassabban, úri barátaim. Csak ne legyünk abban olyan biztosak. Azt senki, igazán még maga az a jó öreg váltókezelő sem tudja, tudhatja előre. Mint azt a *Nagyon jót*, ezt is csak hinni lehet, aki, nem mellékesen, közelebb áll a szocialistákhoz, mint magukhoz, uraim. Az ún. szentírásból is százszor inkább a szocialista emberi és társadalmi elv és gondolat vehető ki, vonható le, mint a kapitalista, ha valaki tud levonni, elfogulatlanul.

*

„Egy fáradt golyó találta el, csak megsebesült”, mondja valakiről a Kanizsai úton lakó öreg Halász, a híres, nagy legény, az újsori Pocok Kari egykori szomszédjá és legénycimborája . . . A II. világháborúról beszélgetünk az árokpárt zöld gyöpén heverészve, félkönyvéken; kislábakat őroz, legelteti, pántlikás kis ustorával gardírozza, legyezi, terelgeti őket, nehogy feltévedjenek a töredező, itt-ott már morzsás betonos útra a járművek kerekei alá (errefelé is vannak bolondok, mint a városban, úgy hajtanak ezen a keskeny úton, például a Kutya). Tehát a II. világháborúról beszélgetünk, illetve beszél ő, de ez a háború kapcsán.

*

A kést megfenni! (?)

*

Simon a kocsis, az asszony hajt – mondták valamikor itt a falumban gúnyosan a papucsférjre. Volt is ennek reális alapja. Lehetett látni – olyankor hangzott el az ismert találó mondás mosolyogva, a kabát gallérjába mondva, néha meg jó hangosan, hogy hallja, akit illet; sokakat ez nem zavart, gúnyolódót és gúnyoltat egyaránt, vagy ki tudja? – a Ludasi-soron haladó kocsin a pokróccal letakart, leterített ülésdeszkán, deszkán, nem karos ülésen elhelyezkedő, kuporgó férfi és nő, férj-feleség; az ustor és a gyepőlőszár az asszony kezében. Nagyon különös, furcsa jelenség volt, emlékszem. (Ha nem láttam volna, tán el se hinném.) Szokatlan, visszás, nagyon visszatetsző érzéseket ébresztett bennem is, biztos a mindennapitól eltérő kép és a gúnyolódás okán.

Demokráciára illesztve: a nép a gazda, és a párt hajt . . .

Aztán ritkásan ilyeneket kiáltanak némely izgága, lázas fiatalemberek – Danyi Magdolna (még akkor is, ha Nádas Péter írt vagy vele íratott, írtak utószót palicsi verseihez, vagy éppen azért) és a hozzá hasonlók most fogják be a fülüket – „Habár fölül a gálya / S alul a víznek árja . . .”

*

A *Szép új világ*ról: jó, de azt hiszem, még az elején vagyok, hogy nem egy igazi nagy regény. Egyebek közt nem a gondolata, de a formája túlságosan egy adott pillanathoz kötött. Az alakjai . . .

De mégis van benne ma, jól fogható, emberi, örök.

*

A NATO . . . A múltkor jól megdobálta, megverte, mint a jégeső a korai favirágot, aztán még egyszer, mert ki merte nyitni a száját. Most itt van. Mint igazságtevő. Most nálunk tesz és oszt igazságot, a szemét!

*

A demokrácia, a nagy szabadság, a fennen hirdetett és hangoztatott másként gondolkozás, úgy látom, mindenkit meggyőz, lenyűgöző idején és híres korában a NATO-s Angol-Amerikának miért nem smakkol a másként gondolkodó, a másként gondolkozás? Kuba, Vietnam, Korea, egy darab Korea, meg az enyém és Kína máskéntje? Jó, értem, Kína

„kivétel”, mert hatalom, de a többi nem tudom, miért van örökké útjában az orcátlan angol-amerikás NATO-nak?!

Világigazgató, mondaná Huxley.

*

Igazság egy van, amit Németh István is elfogadhat, ha akar, mert tudom, hogy más a véleménye: NATO csitt, kuss, mars, kifelé! A többi mind az igaznak csak egy darabja, darabkája lehet, fél, negyed stb. kedves Pista, Újvidék vagy Kishegyes.

*

Bertrand Henry Lévy, még egyszer.

A francia író- és filozófusnak a Magyar Szóban 1991. október 20-án megjelent interjújából: „Én a háború elítélését kérem, nem azt, hogy az írók kiderítsék, ki a felelős, hanem, hogy a háború megszüntetését követeljem.”

*

Május 28.

Szombaton, május 22-én jöttem ki Ludasra, már majdnem egy hete. Ma 28-a van, péntek.

*

Rodić palicsi élelmiszerboltjában a csomagoláson egy számcsoport található; nem az áru ára ez; oda kell menni a pénztárhoz ahhoz, hogy megtudd a választott cikknek az árát. Masinájába a pénztárosnő beüti a titokzatos számokat, s az ekránon megjelenik az ár, és akkor ő megmondja a vevőnek, ha az megkérdezi, mi mennyibe kerül. Ha sokallod, visszaviszed a helyére, ha megfelel, kifizeted. Világos, ugye, milyen remekül komplikálttá válik így a vásárlás? Ide jutottunk, Huxley! Szép új világ! Közben hullnak a bombák Palicsra.

Oh, Ford! Óh, Ford!, kiáltana fel Huxley.

*

Dél melegiben is kint kapáltunk, jut eszembe, ahogy a dülőút mellett a földeken, kicsit beljebb meglátok egy csapat kukoricakapáló ludasit. A Zsidó úton hajtok kifelé, élelem után megyek. Aggyisten, emelem

föl a kezem. Lehet-e, lehet-e?, szólok oda. Muszáj, válaszolják többen, és csapkodás közben látom, emelik a fejüket, nézegetnek. Elhaladok mellettük. Valaki utánam kiált: Jóska! Lefékezek. Régi ludasi, megismert. Váltunk pár szót így távolról, aztán továbbgurulok. Móvázni jött Hajdúból, vagy hogy is mondjam, visszaadni a múltkori segítséget. Mások is rámvélnék. Egy asszony. Olyan velemkorabeli. Valamikor lánykorában a Cvijó-soron laktak. Homályosan én is emlékszem őrá.

*

Milyen nagy dolgok voltak itt akkor, égbe nyúló nagy dolgok, és nem is vettük észre.

*

Egy hang: azért, hallod, mégiscsak van itt valami . . .

De akkor minden volt. Folyt az élet, az emberek dolgoztak, ittak-ettek, ha volt mit, danoltak, ölték, gyereket csináltak. Minden volt itt, még az is, ami nem . . . Rengeteg gyerek volt, az biztos. Most minden kihalt. Akkor ricsaj volt az iskola udvarán a tízpercben, hogy Noszára is elhallatszott, ha olyan volt az idő. Most mit hallunk? Bombák esnek Palicsra, repülők húznak át fejünk fölött, a kukoricát kapáló Ludas feje fölött.

*

Közben a fiatalon elhalt Dóró Sanyi barátom, író, költő, a kis Dóró jut eszembe és vele kapcsolatban, hogy a csudába, rögtön felötlik egy vidám és nagyon pikáns kis epizód. Föl is nevetek, jó hangosan. Mondanom se kellene, sokan emlékeznek rá is, tudják, hogy egy apró, sűrű, tömött, gombóc gyerek volt, kis tökmag a Sanyi, kis Dórónak hívtuk (jóval később is). Aztán a Dóróból egyszer csak Hordó lett. Az oly furfangos, találékony eszű – néha rettentően vad és kíméletlen – ludasi gyerekek fejéből kipattant és ráragadt és rajta is maradt későbbi barátomon ez a csúfnév. Amit mondani akarok, amin az előbb, Isten bocsáss, olyan jóízút és akkorát nevettem, az az, hogy a tízperces szünetben kint az udvaron egy csapat kölök (talán magam is köztük) elkezdte mindenki, tanító néni, tanító bácsi füle hallatára kántáló ritmusban teli torokból, hogy: hordó közepin a luk, hordó közepin a luk!

Észre se vettem, hogy már kint járok a töredező aszfaltú Kanizsai úton.

*

Én lassú eszű, lassú észjárású ember vagyok, lassan és sokára kapcsolok; talán az a világ, ahonnan jöttem . . . a föld, a por és sár, nem tudom. Sokszor késve, nagyon későn, elkésve, esetleg csak napok múlva jut eszembe a helyes válasz valamire – mondtam Deák Ferinek Pest felé vonatozva tavaly novemberben. Utaztunk a Magyar Írószövetség plenáris választmányi ülésére . . .

Szóval, lassan reagálok. De néha, ritkán, roppant különös dolog ez, hihetetlen módon, hirtelen bekapcsol és megugrik az álmos mechanizmus. Hogy mi ez? No de aztán ennek a lassú „járásnak”, gondolom most, van jó oldala is. Sokszor tapasztaltam, hogy a rögtöni válaszok, különösen a bejáratlan vagy kevésbé kitaposott témákban, mennyire a felszínen mozognak, de akkor ott beszélgetés közben nincs idő megrágni és megemésztetni jobban a dolgokat. Ebből aztán igen gyakran végzetes hiba keletkezik, az, hogy az első kimondott „szó”, megfogalmazott vélemény becsületbeli kérdéssé válik az ember számára, s ha kell, körömszakadtáig képes ragaszkodni tévedéséhez vagy butaságához. Így én mindig elégedetlen vagyok magammal, szereplésemmel, a kérdésekkel s az adott válaszokkal, és biztos ezért, vagy mert olyan alkat vagyok, éjjel minden újra leperereg bennem, a nap eseményei, és akkor meglátom, képes vagyok meglátni, mit tettem vagy mondtam rosszul, mit és hol hibáztam.

(. . .)

Erre a számvetésre tehát nagyon alkalmas számomra az éjszaka, az ágy, az elalvás előtti, órákat vagy – az se ritka – fél éjszakát is kitevő idő, a nehéz, forgató, izzasztó, de hasznos órák, az „örlés”, amikor az ember, apám szavát használom, „megeszi, lerágja kezét, lábát”. Ebben az éjszakai „örlésben”, azt hiszem, bajnok lehetnék, apám is az lehetett volna, de remélem, az is volt valami gondolt versenyen, verhetetlen. Egy éjszaka elég volt számára, de annyi okvetlenül kellett, hogy mondjuk, a család sorsfordulót jelentő kérdéseit a helyzethez, helyzetünkhöz mérten mindig a legjobban megoldja.

(. . .)

Lassú vagyok, így van . . . Másnap többet mondok, megesik, hogy csak napok múlva jut eszembe a jó, a helyes válasz, viszont akkor, addig, ezt büszkén mondom, megoldom a feladatot, megfelelek a kérdésre és mennél később, tán annál biztosabban. Apám is ilyen volt, már mondtam, s úgy gondolom, tőle örököltem, ő sem tudott a kellő pillanatban érdemben válaszolni sem embernek, sem életnek, de másnap (esetleg harmadnap) minden kérdésre, sorsfordító kérdésekre is megtalálta a helyes, állítom, az egyetlen helyes választ – megoldotta a kérdést.

Ilyenkor hajnalra készen állt fejében a terv, utána aludt valamit, ha bírt. Korán reggel elment, este hazajött; még jóízűn aludtunk, s majd leragadt a szemünk, de kivártuk érkezését. Harmad-negyednap, ha nem esett, költözhattünk, ha éppen az volt soron. És ez gyakran volt soron nálunk . . . kétszer esett is a hó, szállingózott, február utolja, március eleje lehetett.

„Adjatok egy fix pontot, kimozdítom . . .” Nekem meg adjatok egy hosszú éjszakát, s megoldom a számomra fontos legnagyobb kérdést is; megtalálom a feleletet, megmondom, válaszolok, de ha nappal találkoztok velem, ne várjatok sokat, az se lenne csoda, ha a neveteket se tudnám . . .

*

A minap ahogy rendezni kezdtem otthon régi, 1952 és 1954 között írt naplómát, rájöttem, hogy: írka. Igen, írka, és nem füzet! Ahogy én akkor írtam. A füzet városias, haladóbb, művelt környezet jelzője, az írka paraszt kifejezés volt, emlékszem, ezért kerültük, s én is, messzire, szökve tőle, egy időben, a város felé igyekezve. Tehát írkára javítani ki a füzet szót régi naplómban! Vissza kell adni ezeknek az itteni, itt tanult és ma is használt eredeti szép szavaknak a létjogot.

(Szóktünk, menekültünk innen, ebből az életből, húzódtunk el a tisztességes, nehéz élettől, munkától, a kétkezi s talán egyetlen tisztességes munkától; szavainkat is kicseréltük, igyekeztünk elfelejteni őket, felváltani városi, a városban használt, előkelőbbnek hitt szavakkal. Most jönnénk vissza, de már késő. Ezért [vagy miért] sokszor magányosak és nagyon szomorúak vagyunk, és elveszettnek érezzük magunkat.)

*

A lektor legyen figyelmes, nagyon körültekintő, ha kezébe vers kerül! Vidékünkön, kis provinciánk határában, tudom, érvényben van még ez a szokás, vagyis a vers lektorálása. Nem baj. Nem kívánom, semmiképp sem akarom tagadni e gyakorlatot, bizonyos szempontból igen szükséges, de a lektor, még egyszer mondom, legyen figyelmes, és viselkedjen szerényen – nem újságíróval van dolga – ahogy az lektorhoz illik költővel szemben.

*

A Tuki ugarokban kapáltunk, kis kukoricát, épp az Ördög Pista földjén . . . Minden forduló után megálltunk s ültünk egyet, ki le is hevert. Ez általános, elfogadott, bevett szokás, sőt törvény volt a napszámos világban. A föld dülő-hosszú volt, egy dülő. Oda-vissza, az két dülő, s akkor járt és jött a „pipahuja”, leültünk, szusszantottunk egyet. Hogy mennyi egy dülő, meg nem mondom.

Az akadémiának: kár volt a düllőből dülőt, a szöllőből szőlőt stb. csinálni, ez bizony nagyon városias ízü okoskodás, ebből következik. A jobbító, az alkalmassá, városivá, városiassá tevő, nemesítő, egyszóval a helyes magyarság felé közelítő, tételezzük fel, hogy jóhiszemű törekvés ellenére azonban téves, logikátlan, értelmetlen, egyáltalán nem végiggondolt, amint majd később látni fogjuk. Visszatérve: ezek a szavak itt keletkeztek, itteni dolgokat jelölnek, jelentenek, ide tartoznak, okvetlen meg kellett volna hagyni őket eredeti, kiejtés szerint való formájukban mint düllő, szöllő, ugyanúgy, ahogy annyi mindent megőriztünk archaikus, régi, nem módosított, népnyelvi, tájnyelvi formájában. Mi lenne például, ha erre a mintára átírtuk volna, vagy csak kiigazítjuk kvázi értelem szerint a helyek és helységek régi, gyönyörű, sokszor csodaszép nevét, vagy városaink neveit, népi elnevezését?

Félig gondolt gondolat, félmegoldás ez egyébként is, nem átgondolt, mint annyi más nyelvtani kérdés (de hagyjunk belőle holnapra is). Mert arról nem is volt még szó – ez volna a félig gondolt gondolat, a felemás megoldás – hogy a dülő, hiába csonkult meg (és pont ez a nagy kérdés, hogy akkor miért?), mert így egy l-vel is tájszó maradt, népi nyelvforma (dül, dől).

*

Palics és környéke, úgymint: Királyhalom, Ludas, Hajdújárás, Nosza, Szabadka, Újvidék, Budapest . . . Igaz-e, Tolnai Ottó?

*

*Pad alatt, pad alatt
egy kis ház,
abban lakik Mikulás,
süti-főzi a hurkát,
kérek tőle, de nem ád,
azt mondja, pofon vág,
pofon ám a kiskutyát,
annak is a fél lukát,
hozd be Jani a baltát,
hadd vágom le a nyakát,
lepedőbe tekerjük,
úgy visszük a temetőbe,
két kutya húzza,
három macska tolja,
Mári néni siratja,
kiskutyája ugatja.*

Nem tudom, apámtól vagy valaki mástól hallottam előbb ezt a versfelét, de énekelve mondogattuk itt Ludason.

*

Bolgár György *Beszéljük meg** című műsorát hallgatva a rádióban – szoktam, szeretem hallgatni, különösen ha éppen reggelizek, délután három körül, vagy pihenek hanyatt fekvé az ágyon – egy beszélgetésre jelentkező asszony nemrég a megadott témáról szólva ezt mondta: pad alatt vagyunk. Megütötte a fületem ez a kifejezés. Pad alatt . . . Padlón van, mondják mostanában. Pad alatt . . . És különös, rögtön eszembe ugrott ez a régi, fönt idézett kis mondóka vagy micsoda, amely szövegéről ítélve nem az apám korabeli olvasókönyvéből való lehet,

* A *beszéljük meg* értelmileg helytelen, hibás elnevezése ennek a műsornak. Szerintem megbeszélni csak olyat lehet, olyat tudunk, ami tőlünk, akaratunktól függ, amiről döntést hozhatunk, tehát ami rajtunk múlik. Helyesebb lenne például, ha azt mondanánk, hogy beszéljünk, beszélgessünk róla.

vagy ha igen, akkor ő jól átköltötte, mint annyi más, nótá- és dalszöveget, leginkább rögtönözve, a pillanat ihlete szerint. Szóval sokat énekeltük az ágyat döncölve, nagy port csapva a szobában, vagy máskor, máshol, nem emlékszem. Pad alatt . . . Először, egy pillanatra azt hittem, új, a legújabb kifejezéssel van dolgom, de mint mondtam, egykettő rájöttem, kitaláltam, hogy nagyon is régi, falusi, paraszt . . . Pad alatt, padlón, elesve, szegényen.

*

Azt gondolom, hogy én egy nagyon súlyos létező vagyok, nehéz, mint a ludasi sár, és semmi felvivő, felhajtó eredendően nincs bennem. Talán ez a lehúzó súly, e porba és sárba veszett állapot kényszerített örökké, hogy felemelkedjek.

*

Öt győzelem öröme nem ér föl egy vereség fájdalmához.

*

Halott öcsém, a Karcsi a katonasághoz és a katonaságtól nekem küldött leveleit olvastam nemrégien otthon, megint, újra. Úristen, ez a gyerek mindent látott és tudott! Mindent, de nem beszélt. De valamennyien „némák” voltunk mink, valami nem engedte – talán a „rideg nevelésünk” (Zákány), – hogy beszéljünk arról, amit gondolunk, látunk és tudunk . . . hogy titkoljuk egymás előtt. Ezért írtunk mindnyájan? Az „írtunk” itt most átvittén is értendő, mert olyan is van köztünk, aki nagy házat épített.

*

*Nem tudtunk szépen élni,
későn lett házunk és párnánk,
kabát a fejünk alatt,
így kellett látni, felnézni,
hegyeket mozgattunk,
de egymásnak nem bírtunk
megmutatkozni,
ha meg kell halni, meghalunk
s mert jaj, mi*

*sose csókkoltuk meg egymást,
nem tudunk békén meghalni.*

*

A szocializmus, a szocializmus gondolata, a szocialista elképzelés célozza meg leginkább azt, amit szerintem Huxley szeretne, vagyis ebben a könyvben leírtakkal szemben, a látszat ellenére kibontakozó vagy felsejlő világot.

Huxley-nak Túláttra: a látszat ellenére is így van, uram.

*

– Misi? – kérdezem Kelacsa komám feleségét.

– Éppen fürdik – válaszolja.

– Mondja meg neki, várom, ha lesz kedve, gyűjön át hozzám aztán egy kortyra. Van egy kis jó pálinkám. – Ezzel hazamegyek, szombat van, én is megfürdök, vagyis lábat mosok. Itt most ez a fürdés nekem.

(A pálinkát a királyhalmi Pista bátyám főzte; alma. A Fáklyaláng közelében lakik, a Káicsnál, a híres Káics-sarkon. Tegnap kigurultam hozzájuk. Éjjel-nappal azon retteg a környék, hogy ezt a „fontos stratégiai pontot” is megdobálja, megszórja a NATO.)

*

Itt laktunk, itt éltünk . . . 1947 vagy 1948 ősztől, nem tudom pontosan – az Ingusz-kastélyból költöztünk le ide annyi vándorlás után s közben (mert csak jóval később, 1957-ben Kővágón, a Kővágó iskola melletti sömlyékes, nádas területen állapodtunk meg, telepedtünk le, nyugodtunk meg valamennyire a Milkovics-sori szülőház után), – valahol megtalálhatnám (iskolai értesítő) vagy kiszámíthatnám mikortól, de minek? Nem mindegy? Itt már kukorica nől . . .

Itt laktunk, itt éltünk . . .

A házat elpusztította az idő és elgereblyézte, bele a földbe. Beleolvastotta a sűrű fekete földbe, és szépen elboronálta a helyét. Most szántóföld az a hely, mint volt régen, előbb, egyszer, azelőtt, előttünk. Ludasi-sor 1.

Féllábszárig érő zöld kukorica nől, lengedez most benne, lengeti, csörgeti halkan, zizegteti a szellőcske . . . Itt zavarócskáltunk mi, itt pajáztunk volna valamikor? Alig tudom elhinni. Mint tavaly, meg tavaly-

előtt, meg azelőtt, mindig ha erre jártam, most nincs kedvem lehajolni, ismerősnek vélt cserépdarabok után nyúlni, lehajolva keresgélni az itt-ott sárgásfekete, a rozsdás, cserép- és téglaszínű földben . . .

*

Barátságtalan, sötét felhők . . .

*

Kokóska, kokóska, mondja egy galamb itt a háznál, az én galambom . . . Tisztán ejti az „a”-t. Olyan szépen mondja ki ezt a szót, mint egy kitűnő, ritka színpadí művész. Érdekes, nem egyformán beszélnek és nem egyet mondanak a galambok (sem), egy másik például mást mond. Még figyelnem kell őt, hogy leírhasam, hogy megtaláljam az adekvát szót, a megfelelőt, de ez a kokóskázó csodálatos, és olyan, mintha személyesen nekem beszélne.

*

Ja, és az „s”; gyönyörűen, tisztán mondja, nem úgy, mint ma már szinte az egész Magyarország: pöszén, sziszegve, selypítve, kényeskedve, selymesen, nyálasan, gügyén. A selymes beszéd van most divatban odaát, nem mindenki, még nem mindenki gyakorolja, de percek kérdése, hogy az egész ország így beszéljen, vagyis orrból, torokból, rikácsoló „á”-kat kiáltva, foghegyről, selymesen, de ezt már mondtam. Új raccs . . . Ludas itt magyar falu. Ő, a galamb, az én galambom, ezt a beszédet hallja, ezt tanulta, ez a „nyelve”.

*

Érdekes, Huxley mintha a mát írná le, az akkori, de valahogy a mindenkori mát. Élményei, tapasztalatai akkoriak és azok továbbgondolása, ad absurdum véve, egész a végkifejletig . . . A nyugati civilizáció akkori tendenciáinak végiggondolása tehát Huxley *Szép új világ* című regénye, szögezem le.

*

Egy angol dokumentumfilm nézése közben a Duna adón: ezek a lordok, arisztokraták (Heine: arisztokretének) úgy látszik, még nem szagolták meg az angol munkás öklét. Még nem érezték a munkásoköl szagát. Nem is sejtik?

(Biztos nem Tony Blair, virgonc és vidám polit. legény munkásainak az öklére gondolok.)

*

Az elnök úr, Clinton, minden vasárnap délelőtt misén vesz részt. Nem tudom, mit keres az ilyen ember a templomban? A vén oktalan! És Tony Blair, ez az első számú őrült. Milyen kétszínű alak! Milyen kétszínű alakok! Hamisak és hazudnak, mint a kutya.

*

„Hogy az a négy és fél eszű . . .” mondja legjobb barátom, sőt testvérem, G. J. (Egyes ikrek vagyunk.)

„Hogyhogy négy és fél eszű?”, kérdezem.

„A négyet kölcsön, használatra én adtam neki, és bármikor elvehetem. S akkor . . . A többit tudod. Mínusz négy s ami marad: az ő. Féleszű.”

*

Torma A., Torma K., Torma Irénke – mutatkoznak be sorban kérésemre a rét alá pecafelszereléssel érkező gyerekek. Irénke! (Óvodás kislány itt, az én régi iskolámban.) Irénke! Milyen szép, ritka leánynév, gondolom, amikor mostanában mindenki Anasztázia, Lüszi, Larissza, Georgina itt Ludason is.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A KRITIKA HELYZETTUDATA

FARAGÓ KORNÉLIA

A kialakult beszédrend futólagos áttekintésével is kitűnik, hogy a felhívások, alkalmak és lehetőségek sűrűjében sokak jelezhatték/jelezték elképzeléseiket, erősebben szólva pozíciójukat a kritikát illetően. Módja nyílt a kritikaelméletnek arra, hogy heves diszkussziók közepette kérdezze az irodalmat a kritikához, az irodalomkritikát az irodalomhoz és az elméletekhez fűződő viszonyáról, mint ahogyan arra is, hogy az elméleteket egymás tükrében vegye szemügyre a kritika vonatkozásában. Nagyjából körvonalazódott már, hogy a kritikának önképe megformálásához miről lehet és miről kell vitatkoznia, mint ahogyan az is, hogy mi az, amiről nem érdemes.

A köztes lét metaforái egyfelől az irodalmi mű és a befogadó (szélesebben: kulturális közösség) közé helyezik a kritikát, másfelől tiszta beszédköziségként írják le, és úgy találják, hogy a kritika mediációként művészet és elmélet/elméletek között válhat igazán jelentéssé. A kritika tehát mint közbülső elem mindenképpen a közvetítési kultúra része és az egyes beszédformák helyzet-tudata, illetve funkcionális beállítódása határozza meg a hármasságok szerkezetét, összefonódását, éppen aktuális hangsúlyait. Feltétlenül fel kell ismer-nünk a pólusokat, amelyek között az éppen vizsgált kritikai gondolkodás él. A provinciális helyzetű és/vagy az erősen (átlag)olvasó-orientált kritikai beszédformák valószínűleg kevésbé a teória és olvasástapasztalat viszonyát, inkább az olvasás szinte reflektálatlan örömlélményét (netán keserveit) örököltik meg. A kritikaolvasó perspektívájára intenzíven számító, aktivitásának teret adó kritika nem csupán jelentést, hanem jelentésadásra való ösztönzést is közvetít stb.

Egy „közbevetett”, felismerhetően különböző kifejezésrendszerben kellene gondolkodnunk, amelyhez képest az irodalom mást mond s főként másképpen

beszél, de némileg bonyolítja a helyzetet az elgondolás, mely szerint a kritika nyelve is művészi jellegű („az irodalomkritika-írás művészet”), illetve a másik, amely szerint maga az irodalom eleve kritikai, forma-, stílus- és nyelvkritikai princípium.

Bár máig az ilyen vonatkozású fejtegetések a legpolemikusabbak (lehet, hogy az oppozíciók mentén szerveződő elgondolások merevségéből, rögzítettségéből eredően), az elméletorientált és elméletellenes, az irodalomtudományos és nem tudományos kritikai beszédformák szembeállítása egyre kevésbé tűnik produktívnak. Az antinomikus látásmódok nyomán sarjadó viták viszont felerősítik a kritika önkritikai magatartását, és arra is módot adnak, hogy dinamizálódjon a kritikaelméleti gondolkodás. Fontolgatni a közeledés esélyeit, vagy kimondani a közeledés esélytelenségét? Míg egyesek a kritikai beszédformák kapcsán antinómiákat érzékelnek, mesterséges dichotómiákat konstruálnak, mások túl szeretnének lépni az effajta gondolkodáson és kritikai önmagukat e dichotómiák, kettősségek áthidalóiként teremtik meg. Ha az egyik vagy a másik pólus helyett egy átkötésben gondolkodunk, akkor szélesebb spektrumban válik megközelíthetővé a tárgykör. Nem kétséges, hogy a folyamatos feszültség, a konfrontáció a két elgondolás között sohasem fog egészen megszűnni, de bizonyos pontokon átfordulhatna egy ötvöződési koncepcióba. A kérdés csupán az, hol vannak ezek a pontok? Ahelyett, hogy elhatárolódnánk bizonyos megközelítésektől, be kell ezeket vonni egy komplexitásba, amely a kritika minden fontos (típusalkotó) elemét, széles tradícióját meg tudja őrizni. Egy ilyen komplexitásból kiindulva az irodalmi-irodalomkritikai jelenségek egy jóval tágabb fogalmához juthatunk el, mint amilyent egyetlen orientáció nyújtani tud. Amennyiben tehát a többesszámúság irányítja a gondolkodást, egy bizonyos fajta kritikai relativizmus – elvileg egyenértékűnek tekinteni a különböző beszédformákat, mint „helyzettudati megnyilvánulásokat” – az egyes szövegek köré seregülő kritikai beszédek bizonyos nézőpontból nem a harc, hanem az együttműködés szövegei. A kritika globális megismerésére egy ilyen látásmód nagyobb eséllyel adhatna lehetőséget.

Persze ismereteseek olyan elgondolások is, amelyek szerint a kritika egész problémaköre és a kritikai gondolkodás egyszerűen antinomikus rendeződésű, a kritika természetes létehetősége az antinómia: a kritika antinomikus tapasztalatok sora, amelyek valószínűleg az irodalom hasonló természetét képezik le (Novica Milić: *Antinomijske kritike*. Novi Sad, 1982).

Az összefelé tartó gondolkodás alapját az a belátás képezhetné, miszerint a kritika nem lehet meg elméleti („tudományos”) előfeltevések nélkül, sőt mi több, az irodalom sem. Egyáltalán, mint szellemi tevékenység elméleti közvetítettségű mindkettő, mint ahogyan minden szellemi tevékenység az. Azt mondhatnánk Kriegerrel, „a teória az ellenzői számára is nélkülözhetetlen”.

Murray Krieger (*Theory of Criticism*. London, 1976 – *Teorija kritike*. Beograd, 1982) szerint ugyanis a kritikai gondolkodás az irodalom lételeme, a poétikai létösszetevőként értett kritika az irodalom elméleti megközelítésének primáris formája. A kritika-diskurzusnak az elmélet gyakorlati beágyazottságáról kellene beszélnie a gadameri elgondolás alapján: „az elmélet maga a gyakorlat”. (Avagy: „a verstan a vers egyik vetülete” – N. N. Á.) A mű egyszerűen nem zárhatja ki a teória felőli olvasat lehetőségét. A hagyomány, amelyben áll, valójában egy olyan teoretikus feltételrendszer, amely többszörösen is befolyásolja a forma- és beszédmódválasztásának elméleti-kritikai mozzanatait. Egyértelműen a mű dönti el viszont, milyen vonatkozásokban kell artikulációs lehetőségekhez jutnia a kritikának, az irodalmi mű elméletigénye jelzi, milyen stratégiákat érdemel választani, milyen típusú reprezentáció képviselheti: olykor a szövegintenció egyszerűen visszautasítja a konvenciókat, a stratégiák és beszédmódok korábról ismert változatait. Felfoghatnánk úgy is, hogy a kritikai beszédformák és a műalkotás voltaképpen értékelés-vitában állnak egymással. Ebből kiindulva, a kritika valójában egy saját szempontú újrakérdés és mint az irodalomban benne rejlő elméleti/kritikai energia erősítése, illetve kikezdése, egy befejezetlen gondolkodási folyamatként is értelmezheti magát.

Alapvető jelentőségű, hogy mindennemű kritikai gondolkodásnak el kell helyezkednie a korabeli elméleti horizonton, s mindez nagyon szerteágazó és többretegű problémakört foglal magában, hiszen az elmélet kirajzolja saját viszonyát a kor értelemmozgásaihoz. Ezért lényeges, hogy mely elméleti irányvonalakban találkozunk az aktuális gondolati áramlatok kritikai intenciói. És ebből a szögből érthető, hogy bár nem elvetendő, miért problematikus mégis a korszerűtlen tudás.

A kéttípusú kritika szembeállításában az a feltűnő, hogy nem hagy helyet az ötvöződő gondolkodások számára, holott az olvasási tapasztalat és az értelmező-ítélkező gondolat mindig egyéni perspektívában jelenik meg, részleges és szituatív, tehát szubjektív. Habermas egyéni kritikai projektumról beszél, egy olyan kritikai szemléletről, amely sem implicit, sem explicit módon nem hivatkozik, tehát az értékelést az egyéni mint projektális rendszer befolyásolja. Wittgensteinnel közelítve meg a kérdést, „az elmélet csupán kísérlet, hogy a kifejezés-mozdulatokat egy »érzéssel« párosítsuk”. Az ítélőképesség, az ízlés erejét valóban nem kizárólag az elméleti tudásban kell megtalálnunk, ha azonban az értékítéletek szempontjait konkrét poetológiai tapasztalatokhoz kívánjuk kötni (de tehetnénk-e mást egy poétikai formarendszer esetében), nem zárhatók ki a tanítható, tanulható ismeretek. A kritika beszédében a minőségérzék és a formai stratégiák, szemiotikai mechanizmusok, tematikai komplexumok rendszerszerű megértése kölcsönösen áthatja egymást.

Az elmélet szerepe nem abban jelölhető ki az irodalom recepciójának vonatkozásában, hogy az értékítéletek forrását, megingathatatlan talapzatát jelentené. Relevanciája átlényegítő erejében van és az értékítéletek dinamikus jellegű kialakulásának fényében szemlélhető, ugyanis az elmélet olyan gondolkodásviszonyokat és beszédmódrejteket teremt, amelyek befolyásoló erővel bírnak az értékítélet diszkurzív dimenzióinak vonatkozásában, a kritikai projektum ilyen megalapozásában. Előfeltevéseihez nem mint rögzítettséghez, a lezártág, a befejezettség metaforáihoz közelít a kritika, az újraíródó, a mozgásban levő dinamikájának érzékelésében lehet fontos a kategóriális és módszertani tisztaság kérdésköre. A rendszer teljes ellenőrzése alatt álló gondolat amúgy sem tudná befogni a poétikai meglepetéseket, a radikális újdonságokat, kimozdítani a berögzült nézeteket. Persze, központi kérdés, megjelenítse-e és mennyiben jelenítse meg a kritika az ítélethez vezető szellemi utat?

A kortárs fenomenológia jelentékeny alakja, Waldenfels, a kritika fogalmát tagolva (*In den Netzen der Lebenswelt*, 1985) különbözteti meg a két- és a többdimenziójú kritikát. Klasszifikációja az irodalomkritika vonatkozásában is tartalmaz releváns mozzanatokat. Eszerint a kétdimenziós kritikának három meghatározó mozzanata van. Ezek a következők: a) a kritika az eszményi állapot és a tényleges állapot feszültségéből indul ki, alapja mindenkor az ideális mérték vagy idealizált cél, amely szerint megítélhető az, ami faktikus, b) a kritika immanens kritikának bizonyul, ha mértékét voltaképpen tárgyában jelöljük ki, méghozzá abban az értelemben, hogy a kritika tárgya valamiképpen el kell hogy ismerje az idealizált mértéket vagy célt, c) a kritikát a megkérdőjelezettség vagy az ellentmondás szituációja váltja ki. Ez a modell azonban Waldenfels szerint csak akkor funkcionál, ha létezik egy általánosított és egységesített mérték, egységes irányulás az idealizált cél felé. Ugyanakkor ez arra ítéli a verbális és nem verbális megnyilatkozásokat, hogy ismételjenek, és híján legyenek a kreatív/produktív mozdulatoknak. És mit jelent a többdimenziós kritika fogalma? Elsősorban azt, hogy a kritika in concreto különféle mértékeket alkalmaz a különféle értelmezési sávokon, valamint széttagolja az értelmezés irányait, *kontextuálisan és lokálisan* szenzitívvé téve azokat. Így lehet, így lesz a kritikáról való gondolkodás a komplexitás, s mégis a differenciák stílusa. Ez magában foglalhatja azt a tendenciát is, hogy a különféle értelmezési rendszerek ellentétben állnak egymással, és hogy az adott jelközösségen belül érdekkonfliktusok lépnek fel. A hangsúly mindenesetre a többdimenziós kritika mozgási ösvényeire helyeződik, különösen a kontextuális és lokális szenzitivitásra.

Azon kérdések között, amelyek ma különös kihívást jelentenek az irodalmi kritikaelmélet számára, kétségtelenül kiemelkedő helyet foglal el az esztétikai univerzalizmus és a kulturális differencia viszonyára vonatkozó kérdéskör. Így

a kérdésirány, amely végül is kijelölte e dolgozat kereteit a lokális kontextus problémáiból adódott, és a helyi vonatkozású kisebbségi kritika helyzettudára vonatkozik.

Mit jelent a kritika kisebbségi kulturális környezetben, ahol az értékekhez való viszonyt bizonyos mértékben a lokális mozgások határozzák meg, ahol az irodalombírálat nem csupán a műhöz, hanem a kultúra egészéhez való viszony különlegesen hangsúlyos formája. S mint ilyen, a szöveghermeneutika kiiktatott modelljét egyfajta kulturális hermeneutikával váltja fel.

Hogyan tekintünk azokra a kritikai beszédformákra, amelyekben tükröződik a megszólalás helyi ideje, és a kisebbségi kontextuális minőségek lesznek az értelmezés alapvető perspektíváivá? Amelyek az emlékezés topografikus kódoltságából kiindulva biztosítanak kiemelkedő szerepet a kisebbségi kulturális jelentéshálónak az értelemlehetőségek feltárásában és nyitva tartásában. Amelyek a nyelvi-poétikai teljesítményt úgy semmisítik meg, hogy minduntalan egy etnopolitikai elgondolás stratégiába írják vissza. Vagy amelyek főként arra kérdeznek, hogy a kisebbségi kultúra mit kezd saját hagyományaival a nemzeti fennmaradást illetően, s hogy bizonyítja-e szóra bírhatóságát az irodalom. Amelyek felértékelik a lokális érdekeltsgű szemléletmódot, a poétikai világmentelmezés (kisebbség-)tematikai dimenzióit, a territoriálisan „idetartozót”, a provinciális hagyományszerkezetet a poétikai konstrukcióban. Amelyek „minőséget tulajdonítanak a saját világhoz, saját kultúrához való hozzátartozásnak” (Radnóti Sándor).

A kritika mint irodalmi tény, mint szellemi magatartás érzékeli kontextuális léthelyzetét, saját keletkezésközegét, megnyilatkozásának térídejét. Nyilvánvaló mármost, hogy mindaz, ami számára megszólaltatható, a helyzettudatát is jellemzi. Kisebbségi lokális kontextusok hálójában módosulhat a kritikai kérdések összefüggésrendszere. Ami nélkülözhetetlennek látszik, az a kisebbségi lokális kontextushoz kötődő kritikai értelmezői képességek, értelmezési irányulások visszacsatolása az elmélethez, a helyi kontextustól tágasabb szemléleti világokhoz.

Az eddig elmondottakból az következik, hogy a kisebbségi téridőben lokalizált, s ilyen vonatkozásban megszólaló kritika természete különleges. Vannak olyan kisebbségi irodalmi-kulturális hitek és szokások, amelyekről nem tud elvonatkoztatni, és lehet, hogy nem is kell elvonatkoztatnia. Így viszont sokszor kizárólag arról beszél, hogy a műalkotásban megtapasztalhatjuk-e saját kisebbségi érzékenységünket, tudásunkat. Megtörténik, hogy keményen elutasítja a művet, amennyiben nem tapasztalja benne a kisebbségi kulturális, etnopolitikai élmények teremtetten önmagát. Mindenesetre az olvasás nem szűkíthető regionálissá, de semmiképpen sem mellőzhető a regionális perspektíva, a regionális olvashatóság felmutatása. A kritikának ebbe a hagyó-

mányba, de a szélesebbe is bele kell olvasnia az adott irodalmi művet. Nagyon lényegesek lehetnek a kontextusokat átfogó elméleti horizontok a kritikai célú megközelítésekben. A kontextusokon átlépő logika biztosítja, hogy ne csak az adott lokális értékviszonylatok szabják meg egy-egy alkotás helyét, érvényességi körét.

A helyi vonatkozású gondolkodás nem zárja ugyan ki a megértés lehetőségét a közösségen kívüli, például a centrális helyzetű kritika esetében, de úgy tartja, más kulturális közegekből, szövegekből közeledve, egy külsőleg tanult perspektívából tekintve, bizonyos dimenzióknak nem tud, nem tudhat olvashatóságot kölcsönözni. És valóban, a centrumnak nincs meg, mert nem lehet meg az a fajta eltávolodottságélménye, amelyben Waldenfelsszel szólva, az otthoni táj lokalitása több mint a szubsztancia esetlegessége. Vannak a lokalitásnak a centrum normatív horizontjában *láthatatlan, felismerhetetlen* megközelíthetőségei. Mégis el kell sajátítanunk a centrum tapasztalatait, mert azok fényében maradtak meg számunkra, hogy mi látszik belőlünk. A kritika, amely zárva marad a világ itteni részével való összefüggés számára, lehet, hogy éppen betöltheti az irodalmi hagyomány és a tapasztalás hiányait. A kulturális tradícióban úgy rögzült, hogy a centrum az univerzalitást követeli, miközben a periféria a lokalitást hangsúlyozza. Mégis azon periódusokat illetően vannak jó helyi tapasztalataink, amelyekben a periféria igenis megvalósította a lokálisból való kilépést. Ez mára átfordult, és minthogy a centrum a lokalitást igényli, sajnos a periféria minden kulturális megnyilvánulásában szinte kizárólag a lokalitást fejezi ki.

A 90-es évek hihetetlenül nehéz körülményei között létezni kényszerülő irodalom aktualizálta azokat a szemléleti dilemmákat, amelyeket Szentelek Kornél vetett fel 1932-ben. „A mi kritikánk első és legfőbb kötelessége a megértés. A környezet, a kisebbségi sors megismerése és figyelembe vétele. (. . .) Elhivatott kritikusunk szerepe valóban a kertészhez hasonlatos, a jó kertészhez, aki szereti virágait. Ha kell, metsszen, gyomláljon, de azt is megértéssel, szeretettel és nagy óvatossággal, nehogy ártsen ott, ahol minden fűszálra, minden gyenge rügyecskére szükség van” (*A helyes kritika*. In: *Ugatórés, Újvidék*, 1963). Jellemző paradoxon, hogy hasonló toleranciagondolatok akkor merülnek fel, amikor teljesen jogos lenne a súlyosan elmarasztaló megközelítés, amikor bizonyos művek tekintetében éppen a kizárólagosságok agresszióját kellene alkalmazni. Ilyenkor a kíméletességgel szemben azért nem érvényesülhet az értékvárás szempontja, mert ilyen tekintetben szinte nincsenek várhatóságok. Egy adekvát elvárási perspektíva érvényesítése egyszerűen nem lehetséges.

Nem tudom megkerülni a kérdést, egy félmondat erejéig érintettem is már. Másként érzékel-e a helyi kritika? Merthogy másként értékel, az kétségtelen.

A minőségérzék és a kritikusai képesség, az ízlés, nagymértékben egy bizonyos kisebbségi módon értett „kulturális meg gondolásnak” rendelődik alá. Igyekszik tehát elismerőre hangolni, engedményekre, finomításokra kész, a kelle ténél mindig toleránsabb magatartású, nagy összefüggéseket talál és erőltet teten lelkesedik, perspektívák vagy kulturális felelősségérzet hiányában olykor harmadvonalbeli művekre sem tud elutasítóan reagálni, egyféle kíméletességi morál nevében etikátlanul túlértékel. A „testközeli” művek vonatkozásában mindig értéklátó, mindig negédesen jóindulatú és egyformán lelkes beszédek leginkább, a viszonylag tisztán kirajzolódó, személyes érdekek mentén szerve ződő reprezentációs törekvések. Egyre jelenvalóbb a kultikus hajlandóságú beszéd a kritikai rendeltetésű szövegekben, és egyre több a nyíltságtól irtózó kritikus. Csak elvétve hallatszik egy-egy mély megbecsülést érdemlő, nagy népszerűségi (és minden egyéb) kockázatot vállaló hang. Mind erősebb ben nem a benyomás, hogy nem az elismerés és kíméletesség koncepciója, hanem a kritikai élet negativisztikus módszerekkel való erőteljes dinamizálása, a jogosan kemény hangütés, az elutasító kritika szabadsága, néha az igazságtal anságig polemikus fogalmazás hozhatna némi eredményt. Közbevetőleg vi szont érdemes megjegyezni: természetesen a becsmérő és visszatetszően ag resszív beszéd teljes kizárásával. Ehhez persze nélkülözhetetlen az iskolázott kritikus távolságtartó szuverenitása, kulturális felelőssége, nagy tágasságú hermeneutikai készenléte és a látásmódot átható integráns szemlélete. A kritika szemléleti biztonsága. Kisebbségi környezetben nagyon erősen tapaszt alhatóak a kritikusai személyiség dezintegrálódásának jelei: különböző minő ségeiben más-más magatartást kényszerül tanúsítani. Vagy éppen azonos ma gatartást tanúsít, amikor éles különbséget kellene tennie. Mégis nagyon kevés szó esik a pozicionális érdekek kérdésköréről. Kisebbségi helyzetben kevésbé elvontak a viszonylatok mint a többségi kultúra esetében: a „mindenki függ mindenkitől” sémája érvényesül, indokolva a negatív, a kirekesztőleges meg ítélések vállalhatatlanságát. Nem a kritikai szempontok, hanem az értékítélet diszkurzív feltételei, az értékítéletet befolyásoló nem irodalmi elvárások és tapasztalatok (minden kritikai gesztus, szó szerint mindenhol, életveszélyes érzékenységekbe ütközik) irányítják a lokális kontextusban való értelmezés re-értékelésre tett kísérleteket. A kritikai gondolkodás egyáltalán nem önérté keiben lényeges, hanem instrumentalizálhatóságában. Ezek a nagyobb lépé tőkü, erősebb kultúrákban is ismert jelenségek a kisebbségi szociokulturális viszonyok között hatványozottabban érvényesülnek.

Elhárítja az értékelést, illetve az értékelés kimondását a figyelmen kívül hagyás, az elhallgatás gesztusa. A reprezentatív teljesítményű kritikusok, ha következetesen alkalmazzák az elhallgatás, a megfélemezés, a tudomásul nem vétel „módszerét” kritikusai magatartásuk megkonstruálásában, idővel a hall-

gatas értékjelentései növelik a megszólalások súlyát, illetve a megszólalás egyszerű ténye már önmagában véve is értékítélet. Hosszú távon a hallgatások és megszólalási alkalmak által körvonalazódhat egy jól kivethető kritikusi „létterv”. De ha sokan kísérlik meg fenntartani az így megalkotott, tagadhatatlanul elegáns (és könnyebben viselhető) kritikusi tartást, egyre érzékelhetőbb a „kimondottan” negatív kritika áldásos hatásának hiánya. Ezért a „cselekvő hallgatás” ellenében mégis fontosabb a kimondás gesztusát vállalók cselekvő beszéde, mert általános a tapasztalat, hogy a nem kívánt, de erőteljes, virulens hangokat egyszerűen nem lehet a visszhangtalanság csöndjébe fojtani. A „kritika szükséges és kívánatos kulturális heteronómiaja” kisebbségi körülmények között nem valósítható meg. Világos a szélesebb konszenzuális közösségekbe való rendeződés lehetetlensége is, hiszen meglehetősen erős az együttes kritikai erő hiánya. Az egybehangzó kritikai perspektívák együttes ereje helyén legfeljebb egy-egy markáns kritikai hang állhat. A kritikusi öntudat struktúrái nélkülözik a társas kölcsönösségben való konstituálódás lehetőségét. Egy adott kritikai beszédforma önképe, szemléleti biztonsága pedig csak a más beszédformák általi attribúciókkal kölcsönhatásban fejlődhet ki és revidiálódhat. A Másik kritikai elképzelései teszik lehetővé a saját megközelítés világosabbá tételét. A kritika önmeghatározódása csak a társas elfogadás, tagadás és distancia útján lehetséges.

Kulturális adottságaink közepette hihetetlenül fontos lenne – fontosabb, mint bárhol másutt – az a konzekvens kritikusi attitűd, tartás, amely fogékony, de nem elnéző saját kultúrájának termékei iránt, amely alkalmi jelleggel sem provinciálisan engedékeny, mert ami meghatározza a szellemi arculatát, az nem a kártékonyan kritikátlan jóhiszeműség. „Az irodalom műbírálata lokális, ami nem jelenti, hogy provinciálisnak is kell lennie” – írja Radnóti Sándor (*A piknik. Írások a kritikáról*. Bp., 2000).

Ilyen tekintetben a vajdasági kritikai projektumokat az utóbbi években radikális kihívások érték. A kisebbségi irodalombírálatnak, újra a fenti szerzőt idézve, „létfeltétele az aktuális látomás, vagy szerényebben ismeret annak a helyi kultúrának a létmódjáról, amelyben működik, és az ennek megfelelő stratégiák”. Függetlenül attól, hogy mely teoretikus elképzelések terében kíván tájékozódási pontokat kijelölni, mely elméleti hagyomány szempontjaiban gondolkodik, biztosítania kell a széles körű olvasás hozzáférését a szöveghez, mert a kurrens elméleti iskolák területén járatlanok nem fogják beszédében felismerni a nyelvet. A kánon szélessége, a kánon horizontjának esetleges tágíthatósága a hozzáférhetőség kritériumát állítja középpontba. Az egyes kritikai fogalmak jelentéskörei és funkciói másutt sem világosak a szélesebb közösség számára, a kis létszámú kisebbségi kulturális közösségben pedig szinte elenyészőnek mondható a potenciális „nyelvértők” száma. Bizonyos

teoretikus keretek között a nyelv viszont nem gondolható el másként a könnyebb érthetőség kedvéért sem. Így a kritikának meglehetősen szűkösek a lehetőségterei, az elméleti ismeretek tekintetében tájékozatlan közegekben az „egyszerűsítő beszéd” beágyazottsága a nyelvi kérdéskomplexumba eléggé lekötö az energiát, átszínczi, átformálja mondandóját. Némi sarkítással nyelve vagy gyanúsán elégtelen, vagy éppen olvashatatlan. Rákényszerül a segítő célzatú egyszerűsítésre, mert érzékelhetően az az (esetenként akár nagyon színvonalatlan) kritikai olvasat válik döntő jelentőségűvé, amely megadja a megértés örömét, amely érvényesíteni tudja a beszédkódok erejét, hatékonyságát: a kánonalkotó erő is a megértés függvénye. E gondolatkör alapját a színvonalas vajdasági magyar kritika történetébe való belepillantás alkotja, hiszen sohase tudta szélesebben magára vonni a helyi közönség érdeklődését, igazán mélyen befolyásolni ízlésvilágát.

Az uralkodó irodalmi közfelfogás számára a kritika a könyvkritika műfajában jelenik meg. Pedig különösen egy kisebbségi kontextusban minden kulturális mozdulat, emlékműsor, alkalmi versösszeállítás, felvonultató jellegű rádiós, televíziós műsor vagy bármely más antologikus olvasási mód szélesebben orientáló jelentőségű. Beszélhetünk természetesen a markáns arcélú nyomtatott fórumok szerepéről is. Milyen szerkesztői (kritikai) koncepciót implikál a gyöngébb szövegek megjelentetése? Mindenesetre a békés egymás-mellettiség elismerését közvetíti egy minőségi tekintetben kizárólagosabb, az egyértelmű értékorientáló szemlélet ellenében. Nagyon lényeges lenne pedig a hihetetlenül kevés lehetséges kritikai orgánus szellemisége, a provincializmussal ki nem egyező megbízhatóan értékorientáló magatartása. Nem biztosítható kritikai megértés és figyelem (szerkesztői megbecsülés) mindennek, ami létrejön, amikor már nem bízhatunk az értékek úgymond „spontán” ellenállásában. A vagy vagyoló reflex működtetése a dilettantizmus kizárásához nélkülözhetetlen. Hogy az értékes széles teret, világos és egyértelmű hangsúlyokat kaphasson. A kisebbségi irodalomkritikai gondolkodásnak a helyzethez való viszonyulásként kell értelmeznie önmagát, de nem a helyzet szentesítéseként. S ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni.

A lokális retorika nem akadályozhatja meg a viszonyító, a kontextusokon átívelő gondolkodást a kulturális többes-értelmezhetőség kifejeződését. Lényeges a kritikának a komparatív retorikában megmutatkozó mindennemű tájékozottsága, a széles kulturális anyagból merítő összehasonlítási képessége, a szemantikai nyitottsága, dialogikus hajlandósága.

Mindent egybevetve az irodalomkritikai problémafölvetés itt is egy hihetetlenül nyitott szemléletet és nyelvet követel, amely tagolni képes az olvasás újabbnál újabb tapasztalatait, a szemantikai mozgások többrétűségét, a gondolkodás elméleti zárómozzanatait, támpontokat nyújt az értelmezés kidol-

gozásához, perspektívákat, értelmezési ösvényeket jelöl ki, de nem jelent korlátokat, mert nem csak olyan értelmezéseket enged meg, amelyek nem sértik egy koherens teória tételező beszédét. Lényegesek a Krieger-féle elméleti következtetlenségmozzanatok, mert különben a kritika túlságosan egyformára és egysíkúra olvasná a műveket, éppen olyan egysíkúra, mint amilyen egysíkúra olvassa az irodalmat errefelé például a kisajátító típusú, etnopolitikai hangoltságú kulturális reprezentáció.

Elhangzott a Szombathelyen 2003. szeptember 26–27-én megtartott Merre tart a kritika? című tanácskozáson

IRODALMI MÚZEUM

B. SZABÓ GYÖRGY (1920–1963) MAGÁNLEVELEZÉSÉBŐL

Negyven éve már, hogy nincs közöttünk B. Szabó György, a „kritikus, irodalomtörténész, műfordító, festő, grafikus, pedagógus”, ahogyan azt Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonában* felsorolja. Negyven éve már, hogy lezárult egy gazdag és mégis torzóban maradt életpálya, minthogy B. Szabó György, mondhatni: pályája csúcán és életének derekán váratlan hirtelenséggel távozott közülünk . . .

De hát mit is beszéllek?! Hiszen ő nem távozott, ma is közöttünk van, ha nem is testi valójában, de műveiben, alkotásaiban itt él, tovább hat, ösztönöz és oktat bennünket, hajdani és új tanítványait egyaránt.

Merthogy B. Szabó György az én számomra – s bocsássa meg ezt a tisztelt Olvasó az egykori tanárképző főiskolásnak, majd a későbbi „öreg” bölcsész-hallgatónak – elsősorban pedagógus volt, aki „nem középiskolás fokon” nevelte és oktatta tanítványait. S ami, sajnos, hajdan is ritkaságszámba ment, ma meg még inkább az: nála a nevelésen volt a hangsúly, az oktatás ennek csupán az egyik eszközét jelentette. B. Szabó tanár úr pedagógiai működése ugyanis nem csupán óraadásból és vizsgáztatásból, valamint a roppant érdekes és nagyszámú hallgatóságot vonzó szemináriumi előadásokból állt. Ő akár főiskolai, akár egyetemi katedrafőnökként is törődött hallgatóival, utánajárt vagy rákérdezett az okokra, ha lanygulni látta a korábbi szorgalmat, igyekezetet. Sőt a már végzett, diplomát szerzett, volt hallgatók pályáját is figyelemmel kísérte (erre szakfelügyelői és vizsgabiztosi minőségében is alkalma nyílt), és érdeklődött, lehetőségei szerint segítséget nyújtott a szakma kezdeti nehézségeinek, „buktatóinak” a leküzdésében. A valódi, humanista nevelő eszményét valósította meg.

De ugyan mit tehetünk mi, hajdani tanítványai, főiskolai és egyetemi hallgatói mindennek viszonzásaképpen? Nyilvánvalóan annyit, hogy emlékét nem engedjük feledésbe merülni, elenyészni. S erre a legjobb megoldás az, hogy állandóan kutatunk netán még kallódó, íróasztalok fiókjaiban, magánlevéltárakban porosodó írásai, művei után. Amilyenek az itt közzétételre kerülő levelek is, pontosabban: 28 levél, 17 képes levelezőlap és 2 levelezőlap, amelyek 1955. augusztus 29-e és 1963. április 2-a között, tehát B. Szabó György életének utolsó nyolc évében keletkeztek. Címzettjük a tanár úrnak egy magát megnevezni nem óhajtó hallgatója, aki élete alkonyán úgy véli, hogy ezeket az értékes, érzelem- és gondolatgazdag írásokat nem viheti magával az örök feledésbe, hiszen ezzel egy jelentős közéleti és kultúrtörténeti egyéniség lényének egy szegmentumát semmisítené, és a tisztelők, érdeklődők táborát károsítaná meg. S az ilyen formátumú alkotóknak, amilyen B. Szabó György volt, a magánélete is közügynek számít.

Ami pedig a levelek tartalmát illeti, azokban sincs semmi bántó vagy titkolni való: egy kibontakozó, bár soha be nem teljesült emberi vonzalom története ismerhető meg belőlük, mely tanár és tanítvány – a szokványosnál talán kissé melegebb – kapcsolatából indult ki és fejlődött a bizalmas lelki társkeresés kissé ábrándos, de az írói-művészi megfogalmazás pontosságával egyre élesebben körvonalazódó kifejezéséig.

S hogy miért nem teljesülhetett be ez a vonzalom? Talán a találkozások esetlegességén és ritkaságán, de még inkább a levelek címzettjének polgári neveltetésén múltott, aki egy család szétrombolását nem volt képes összeegyeztetni erkölcsi felfogásával. Feltételezhető, hogy a másik felet is hasonló aggályok gátolták céljának elérésében . . .

Bizony, a mai kor olvasójának már nem könnyű elfogadnia egy ilyen felfogást, de azért jó tudni, hogy valaha ilyesmi is létezett. Másrészt ennek köszönhetjük, hogy teljesebbé vált a kép B. Szabó György utolsó életéveinek, betegségének körülményeiről, de irodalmi, képzőművészeti és pedagógiai nézeteiről, felfogásáról is.

SZLOBODA János

Novisád, 1955. VIII. 29.

Kedves Éva!

Megkaptam mind a két levelét. Az elsőre, amelyben eszéki útvjáról informált és a tanulás gyötrelmeiről kesergett nem tartottam fontosnak a választ. A második levele – itt négy oldalon hadakozik a közoktatás zentai „fantomai” ellen – gondbaejtett. Annyira nem ismerem a zentai viszonyokat, hogy a levelében jellemzett egyént fel is ismerjem (Guelminóra¹ gyanakodtam, mert

Tóth-Horgosi Palit² értelmes, normális embernek ismerem, akivel lehet szót váltani. No de Guelmino csak tisztviselő, az apparátus embere s nem a hatalom!). Szóval úgy látom, hogy túlságosan kishitűvé vált, elvesztette bátorságát és tájékozódóképességét. Örülnék, ha megcáfolna.

Juhász Géza³ ügye is jórészt rendezetlen volt. Az eszéki közoktatásügyi osztály nem küldött hivatalos leiratot Noviszádnak arról, hogy Gézát átengedi s így itteni kinevezése egyre késett. Ez a nyári szünet, főleg pedig a szabadságok lassították a kinevezés menetét. Ma már ezt is lezártnak tekinthetjük. Géza már hurcolkodik Eszékről, végleg. A mult hét csütörtökén beszéltem Vele. Eszékről jövet telefonált. Erősen várják Évát, szereztek már lakást és arra kérnek, hogy próbáljam meg én Zentával megbeszélni az ügyet. Most arra kérem, hogy azonnal írja meg a következőket:

1. Kinevezte-e magát már a zentai járás? Ha igen, hová?

2. Szóvá tette-e az illetékesek előtt Eszéket?

3. Megvan-e a járással kötött ösztöndíj-szerződésének másodpéldánya és milyen megoldást lát elő a járás az esetben, ha az ösztöndíjas nem hajlandó elfoglalni a kijelölt helyét (ösztöndíj-visszatérítés stb. stb.).

Ezekre az adatokra szükségem van, hogy további lépéseket tegyek. Lehet, hogy egyszerűen és békésen is el tudjuk az ügyet intézni, beszélni fogok az ügyében Farkassal⁴ is, ha pedig nem megy, akkor megmozgatjuk a horvátországiakat és majd hivatalos úton és törvényes, jogi alapon.

A maga számára a legfontosabb, hogy ne veszítse el hidegvérét, munkakedvét. Dolgozzon, tanuljon, mert a vizsga-időszak veszedelmesen közeledik. Nem jártam még az iskolában, de úgy tudom, hogy néhány tantárgyból a vizsgák már 10-ike után megkezdődnek.

Várom mielőbbi válaszát és sokszor üdvözlöm.

B. Szabó György

(Írógépen írt, saját kezűleg aláírt levél)

*

Noviszád, 1955. szeptember 8-án.

Kedves Éva!

Megkaptam levelét. Tegnap beszéltem Farkassal, ma írtam egy érdeklődő és barátságoshangú levelet Tóthhorgosi Palinak. Ebben a levélben elmondtam összes „bűneit”: elmondtam, hogy Juhász Gézát áthelyezték Eszékről Noviszádra, hogy ott megüresedett a helye, hogy a horvátországiak megkértek, hogy keressek embert; említettem főiskolásaimnak, maga vállalkozott rá, ott is járt már Eszéken, a feltételekkel egyezik s szívesen oda menne tanítani. Ennyit. Elmondtam beszélgetésemet Farkassal: a járás döntsön, (. . .) Éva, illetve a

horvátországiak fizessék vissza a 40.000 dinárt. Közöltem az én személyes véleményemet: segíteni kell a horvátországiakon, könnyebb egy embert adni, mint vajdasági tanítóikáért, mert azok többnyire évközben megszöknek Horvátországból és csak zűrzavart teremtenek nálunk is. Megkértem, hogy írjon ebben az ügyben mielőbb.

Lehetséges, hogy szombaton Farkassal együtt Zentára jövök. Ez elsősorban a rektortól függ, mert szombaton van az első tantestületi ülésünk is, tehát engedélyt kell kérnem a távolmaradásra.

Hiszem, hogy az ügy símán megy majd.

Ma írtam levelet Pápanak⁵ is a fejleményekről. Elküldtem neki az ösztöndíj-szerződését azzal, hogy másolják le és azonnal küldje vissza. Továbbá: kerekén megmondtam, hogy azt a 40.000 dinárt *azonnal* fizessék ki Zentának (itt semmiféle takarékoságnak, kukacoskodásnak helye nincs), mert a tanárok nem pottyannak az égből! Megkértem őket, hogy lépjenek levelezésbe Tóthorgosi Palival és a zentai járási Tanügyi Tanáccsal ügyében és rendezzék a kérdést barátságos alapon. (A szerződés egyébként lehetővé teszi, hogy az ösztöndíjas felmondja a barátságot és visszafizesse az ösztöndíját – és ez nagyon jó, hogy így van. De csak végső esetben kell élni vele.) Kértem, hogy döntésükről – főleg a 40.000 dinár azonnali visszafizetéséről – értesítsen.

Ennyi az, amit magának ebben az ügyben tudni kell – „miheztartás végett”!

Vasárnap vizsgáztatok irodalomelméletből! 13-22-ikéig Ohridban leszek az Írószövetség kongresszusán és újra 22-ikén vizsgáztatok. Diploma írásbeli magyarból – a témát Olgánál⁶ hagyom 20-ikán lesz. A német nyelv vizsgáit nem tudom, de valószínűleg a jövő hét folyamán lesz, talán már hétfőn. Októberben betegszabadságon leszek. Baj van a tüdőmmel és a gégémme (a déli tengerpartra megyek levegőváltásra). Ha megérkezik, keressen fel! Hívjon fel először telefonon – 23-42!

Sokszor üdvözlí

B. Szabó György
(Írógépen írt, saját kezűleg aláírt levél)

*

Korcsula, 1955. okt. 31-én.

Kedves Éva!

Ma kaptam meg hosszú, alapos beszámolóját! Érdeklődéssel olvastam minden sorát. A helyzetkép pontos, a részleteket még alaposan tanulmányoznom kell. Igaza van, valóban mi itt Vajdaságban egy pár évvel előbbre vagyunk és másképpen látjuk már a nemzeti kérdés és a kisebbségi kérdés megoldását és valamivel előbbre vagyunk a gyakorlati alkalmazásában is. Bármennyire

lehangelő is ez a jelenség, a maga számára érdekes és tanulságos lesz: nyitott szemmel járjon-keljen, figyeljen, hallgasson, jegyezzen. Azt hiszem, a Magyar Kultúrszövetség munkája is egészben vagy részben ezt az állapotot tükrözi vissza.

Levelét már vártam, mert sorsa, helyzete érdekelt és továbbra is érdekel. Elég keveset ír iskolai munkájáról. Feltalálta-e magát? Mit dolgozik diákjaival, van-e valamire való programja? Van-e valami nehézsége? Bármikor forduljon hozzám bátran! Könyv, szakirodalom? Tanít-e németet?

Amint levelemből látja, a borus, ködös idő elől a tengerpartra menekültem, itt vagyok már október 9-ike óta. Sajnos, már egy hetem van csak!

Itt igen szép, kellemes, napsütéses idő volt eddig. Egészségem javult, sokat pihentem. A város igen érdekes, minden épülete egy kissé emlékmű: az épületek egy jórésze a XV., XVI. századból való. Unalomból eredeti foglalkozásomhoz tértem vissza: rajzolk. Vagy húsz „remekmű” született három hét alatt.

A jövő hétfőn indulok haza. Egy napot Dubrovnikban, kettőt Szarajevóban szeretnék eltölteni. Az előadásaimat nov. 15-én kezdem meg. Szívesen látom vendégül óráimon. Örülök, hogy ideje és alkalmam van készülni a vizsgára. Kissé haragudtam, hogy szeptemberben csapot-papot itt hagyott és csak levélben köszönt el. Februárban azonban találkozunk! Valószínűleg csak nálam vizsgázhat, mert Olga csak valamikor áprilisban kerül haza. Így tehát a cocktail-parti dátuma is kissé eltolódik. No de ami késik, nem mulik.

Úgy tudom, hogy vagy tizenkét első évesem van, lehet hogy azóta a számuk meggyarapodott, vagy lehet hogy megcsappant. Szegények – magyar órák nélkül maradtak már a kezdetben! Bizony, sok mindent kell majd behozni, ha hazaérek.

Várom sorait (a noviszádi címemre írjon), bejelentett látogatását.

Szívesen és sokszor üdvözlí

B. Szabó György
(Saját kezűleg és aláírt levél)

*

Noviszád, 1955. dec. 26-án.

Kedves Éva!

Újabb levele mulasztásomra figyelmeztetett – még nem válaszoltam előbbi levelére sem! Pedig érdekes, tartalmas levél volt (ma is őrzöm!), sok eredeti megfigyeléssel, bátor szókimondással, nosztalgiával és keserűséggel teli levél, olyan, mint írója. Számomra mindig jóleső érzés volt olvasni leveleit, mert úgy érzem, nem pusztán konvencionális udvariassági forma volt egy-egy levele,

hanem mondanivalója volt számomra. Nem fárasztanak levelei; „irka-firkával” vesződni nem kényelmetlen, fárasztó és unalmas feladat.

Vártam beígért látogatását. Sejtettem, hogy valami oka lehet távolmaradásának (az igazgatójára gyanakodtam) s most, íme, kibújt a szög a zsákból! Nem tudom, hogyan fogadjam ezt a hírt. Igen-igen sajnálnám, ha ez a lépése „véletlenek” közrejátszásából következett volna, és nem elégítené ki. Az emberi egyéniség teljes kibontakozása szempontjából ez jelentős mozzanat: nemcsak előreviheti és felszabadíthatja az embert, hanem megnyomoríthatja, deformálhatja is. Az ember élete elég rövid – az érett éveinek hosszúságára gondolok – s ennek felét nem töltheti el azzal, hogy könnyelmű, szeszélyes ballépéseire keres orvoslást!

Ne értsen félre! Minden sikerének örülni tudok, a legapróbbnak is, de leveléből azt olvasom ki, hogy itt nincs szó örömről. Tanácsokat se szeretek osztogatni. Ezt a néhány megjegyzésemet nem kell „mellre szívnia”! Örülnék, ha ezen a krízisen minél előbb túljutna.

A vizsgabejelentőket én is úgy tudom, hogy 5-ikéig kell beadnia, ha valamit tehetsz, írja meg, esetleg azt, hogy milyen tantárgyakból kíván vizsgázni stb. Ami a diploma vizsgákat illeti, én valóban azt javasoltam, hogy halasszuk el Penavinné visszaérkezéséig, de még a rektorunk nem döntött. Ezen a héten szeretném ezt is véglegesíteni. Amennyiben érdekli és nem lesz ideje leutazni, levélben értesíthetem döntésünkről.

Ha eddig – igazságtalanul – a legnehezebb kérdéseket kapta irodalomból, az véletlen lehetett. Lehet, hogy ezuttal éppen ennek ellenkezője történik . . . De csak lehet! A vizsgáktól nem kell „félni” és az utolsó percben csapot-papot otthagyni! . . .

A levegőváltozás jót tett, ritkábban köhécsselek, de ez az aranyjánosi betegség makacs és rosszindulatú – a kuruzslók tanácsai nélkül is. Ne higgye, hogy mostanában az orvosi várótermek vendége lettem. Pontosan ismerem nyavalyámat s tudom, hogy ennek a nyavalyámnak egyetlen gyógyszere a levegőváltozás és a meleg éghajlat. No de ahhoz pénz is kell, meg idő! Egyikben sem dúsálok. Tehát: a gégehurut marad!

Köszönöm újévi jókívánságait. Viszontkívánom sokszorosan!

Szívesen és sokszor üdvözlí

B. Szabó György
(Írógépen írt, saját kezűleg aláírt levél)

Noviszád, 1956. febr. 25.

Kedves Éva!

Íme megírom: *nem haragszom!*

Ennyit kívánt a mult levele végén, s higgye el ezt olyan könnyű szívvel írtam ide, – mert nem is haragudtam! Higgye el, levele hangjával, levele hangulatával nem bántott és nem is bánthatott meg. Mi volt abban bántó? Nem is lepett meg levelének mondanivalója, nem értettem semmit félre, nem is magyaráztam semmit helytelenül. A hallgatásomnak egyetlen oka az volt, hogy vártam a jelentkezését, hisz tudtam, hogy Noviszádra kell jönnie vizsgáznia. Én nem tartozom a nagyon szorgalmas levélírók közé, először megvárom, amíg az íróasztalomat elborítják a megválaszolatlan levelek és akkor fogok hozzá a válaszfírashoz (jövendő életrajzíróim figyelmébe ajánlom ezt az adatot!), s így történt ezuttal is.

Éppen ezért lenne okom a haragra. Itt járt Noviszádon és messze elkerülte házam táját! Miért? Még csak nem is jelentkezett! S ha ostobaságnak tartotta levelét, akkor meg éppen el kellett volna jönnie! Nem?

Nem szeretném, ha a bátorságról – erről a ritka erényről – leszokna. Így, erről ennyit.

Most pedig elvárom, hogy márciusban diplomál nyelvből és irodalomból is. Így jelentkezék vizsgára és készítse elő mind a két tantárgyat. A pontos vizsgaidőről ezuttal még nem értesíthetem, mert Penavinné még nem érkezett vissza. Biztos azonban, hogy március második felében lesz.

Leveléből úgy látom, hogy Eszéket ott akarja hagyni. Érdekelne, hogy a Kultúrszövetségnek van-e valami elképzelése arról, hogyan oldaná meg azt a helyet a jövő iskolaévbén. Ez érdekelné. Beszéljen erről Pápával. Juhász Géza amikor a multkor nálam járt, valami ösztöndíjasról beszélt, akit a Főiskola magyar szakára küldenének és aki horvátországi. Én is úgy hiszem, hogy ez a legjobb és legbiztosabb megoldás. A legtartósabb is! Úgy látszik az az éghajlat nem igen felel meg a vajdasági magyar mentalitásának és hazai emberrel kell megoldani azt a helyet.

Amennyiben Pápának van valami elképzelése, írjon. Az a levele, amelyre hivatkozott, elkallódott valahol.

Tehát fel a fejfel! Nem haragszom – egy kicsit még mindig azért, hogy nem jelentkezett – és várom a levelét.

Sokszor üdvözlí

B. Szabó György
(Írógépen írt, saját kezűleg aláírt levél)

Noviszád, 1956. szept. 21.

Kedves Éva!

Csak ma tudtam meg Brunettól⁷ a nyolcosztályos iskolák tanár-kérését Noviszádra. A telepi iskolában dolgozna – magyart tanítana túlnyomórészt, talán valamicske németet is. Az iskola új igazgatója Kaszás Karsci lett. Biológus, derék jó gyerek. Állásba csak diploma után léphetne, tehát okt. 1-től kezdve.

Vizsgái 26-án és 28-án, míg a gyakorlati tanítás időpontját még nem határoztuk meg, mert az iskolák egy részében még nem kezdődött meg a tanítás. Majd utólag megállapítjuk, de valószínűleg még 1-je előtt.

Úgy hiszem, ez a legjobb megoldás, később majd meglátjuk mi legyen. Innen már könnyebb tájékozódni.

Levelét megkaptam, de nem tudtam előbb válaszolni Brunet válasza miatt. Remélem azért még nem vesztette el a fejét. Ha megérkezik, jelentkezzen! Tel.: 44-70! Sokszor üdvözlö

B. Szabó György
(Levelezőlap)

*

Kam. sedlo, Turska gora in Rinke

Kamn. Bistrica
1957. szept. 4.

Kedves Éva!

Ljubljana kedvenc kirándulóhelyéről sokszor és barátsággal üdvözlöm

B. Szabó György

Đurka je došao na „ogled” za Vašu buduću ekskurziju. Nadam se, da čete skoro i Vi doći u Sloveniju.

Lepe pozdrave

Stane Kumar⁸
Šinkovič J.⁹

[Gyurka azért jött, hogy „kísérletet” tegyen az Ön jövőbeli kirándulására. Remélem, hamarosan Ön is eljön Szlovéniába. Sok szép üdvözlettel.]

Dom v Kamniški Bistrici 602 m

Dom v Kamniški Bistrici 601 m

Rokovnjaško luknje Kamniška Bistrica

(A dőlt betűs szövegek a bélyegzőkről valók.)

(Képes levelezőlap)

(Saját kezűleg írt és aláírt képes levelezőlap, illetőleg levelezőlap.)

*

Golnik, 1958. márc. 4.

Kedves Éva!

Köszönöm a levelét. Most már tudja a címemet, nem nehéz megjegyezni, írjon máskor is, ha ráér és ha úgy érzi, hogy szeretne velem szót váltani. A posta – itt bizony jóval több, mint a „civiléletben” – itt egy kicsit a világot, a világgal való kapcsolatot, sokszor egyetlen kapcsolatot jelent. Minden hírnek, minden leírt sornak itt külön jelentősége van: az ember az élőszót véli hallani. Levele olvasásakor Zenta jutott eszembe, a Tiszapart, az a szeles reggel ott a komp környékén és az a mozdulata, ahogyan Kumar Stane (aki különben a napokban meglátogatott) mellett állva a vonatom után int. S ma is eszembe jut, hogy akkor, azon az úton az állomásig valamit mondani akart, de a Tőke-féle megjegyzés¹⁰ annyira felháborította, hogy sohasem jutott hozzá, hogy elmondja. Látja ilyesmi jut az ember eszébe, és amíg naponta tizenhét-tizennyolc órát tölt el vízszintes helyzetben arra is gondol, hogy volt ennek a nyavalyás életnek nekünk szép pillanata is.

Haragudni? Itt az ember már arra sem haragszik, akire haragudnia oka is lenne. Felejtse el azt a Thurzó-féle ügyet¹¹ és a régi adósságot. Szeretném, ha nem ez jutna eszébe akkor, ha legközelebb levelet ír nekem. Jó?

Igaza van – a beteglátogatáshoz tehetség kell –: magam is rossz beteglátogató vagyok.

Mire ezt a levelet kézhez kapja – március '7-én éppen két hónapja lesz, hogy itt vagyok Golnikon. Már megszoktam, hozzáidomultam az itteni élettempóhoz: fekvés, séta, olvasás (vagy hetven detektívrégényt fogyasztottam eddig el!), rádiózás, levélírás, postavárás. És természetesen evés! Szerencsére a napok elég gyorsan múlnak, az ember szinte észrevétlenül hagyja ott a telet. Igen itt, az Alpesek tövében még a tél is más, mint otthon és a sík vidéken. Nem teletem még soha Szlovéniában; pedig megéri, hogy az ember ezt a vidéket télen is meglátogassa – még sítalpak nélkül is megéri. Meleg szobából (padlófűtéses, terraszos, hideg-meleg vízzel és külön fürdőszobával ellátott szobám van – ultramodern, mint az a bizonyos német Pullmann-kocsi a

Tauern-expressz szerelvényben – Zágráb felé. Emlékszik még?)* – meleg szobából gyönyörű a havas táj. Most már ez is elmúlt. Itt erősen tavaszi hangulat van: napsütés és andalgó szerelmespárok.

Köszönöm a jókívánságait!

Sokszor és barátsággal üdvözl

B. Szabó György
(Saját kezűleg írt és aláírt levél)

*

1958. április 10.
(csütörtök)

Kedves Éva!

Ne haragudjon, hogy késve válaszolok levelére, de néhány nap óta írás-szönyben szenvedek és most meghökkenve tapasztalom, hogy a „restanciám” egyre növekszik, tenni kell valamit.

Először a legkedvesebb levelekre válaszolok.

Örülök, hogy kedélye nem változott, vagy legalább is sikerült megőrizni minden „Telepi” nyomorúsága** mellett is egy szikrányit abból a vidámságból, ami engem is jókedvre hangolt, ha együtt lehettünk. Tanácsom: őrizze becsülettel!

Hogy az első lépést már megtette vagy megteszi – ez onnan látszik, hogy elhagyja a tanügyet. Megértem szándékát és nem ellenzem. Tudom, hogy anyagi szempontból is, talán még más szempontból is jobban jár. Azt a Zentát is meg lehet szokni, néhányszor havonta le kell szökni Ujvidékre, Belgrádba! Ez az én tanácsom!

Valóban nagyon ránc fért már az a könyvküldemény!¹² Elkanászosodtunk, eltompultunk, beszélni és szólni is elfelejtettünk! A válogatás nem volt rossz: hasznos vállalkozásnak bizonyult ez a könyvakció! Jó tudni, hogy nem állunk itt meg, hanem követni tudjuk a könyvpiacot!

A Főiskoláról hírem nincs: a tanárok se, de a hallgatóim se bizonyultak szorgalmas levélíróknak. Én kicsit azt hiszem örülnek is, hogy nem vagyok

* B. Szabó György és a levelek címzettje egy alkalommal nagyobb társasággal együtt utaztak ezen a vonaton, s a tanár úr nevetve hívta fel a társaság figyelmét, hogy Jugoszláviába érve a toalettből szinte pillanatok alatt eltűnt a folyékony szappan, a WC-papír és a papírtörülköző. „Biztos burekot csomagolnak bele” – volt a tanár úr véleménye.

** A levelek címzettje egy évet az újvidéki telepi József Attila Általános Iskolában tanított.

jelen és könnyebb lett a vizsga. Hát örüljenek, rajtam már ez sem segít, rajtuk igen!

Amikor nem fekszem, olyankor sétálok, a könyvtárban vagyok, rádiózik, levelet írok, olvasok. Szóval „rengeteg” elfoglaltságom van! A könyvírásról leszoktam még a múlt év decemberében! Eddig nem volt szerencsém részt venni a kínzások válogatott fajtájában, mert még két-három hónapig csak feküdni kell. Ha úgy látják, hogy megérdemlem az alaposabb törődést, akkor kezdődik a tortura! No de az is emberi dolog, nem kell rettegni az embernek a műszerektől! Szerencsémre van itt egy magyar orvos, dr. Sattler Ernő – Szabadkáról, aki itt van specializáción – mindennapos vendégem ő és ez nagy szerencsém. Állítólag számára is szerencse, hogy itt vagyok. Szelei¹³ jelentkezett, írt néhány kimerítő levelet, tudok Róla mindent!

A könyvemről¹⁴ semmit nem írhatok, mert nem kaptam újabb hírt. Talán kiszedték, mert a nyomás előtt el kellene küldeniök az íveket hozzám végső átnézésre. Ez pedig egyre késik. Hiába! A könyv, az én könyvem nem nagy üzlet!

Örülök, hogy megkapta a ljubljanoi képeslapot. Szellőzni voltam – az orvosbaráttal. Kellemes, szép nap volt!

Sokszor és szeretettel üdvözlí

B. Szabó György

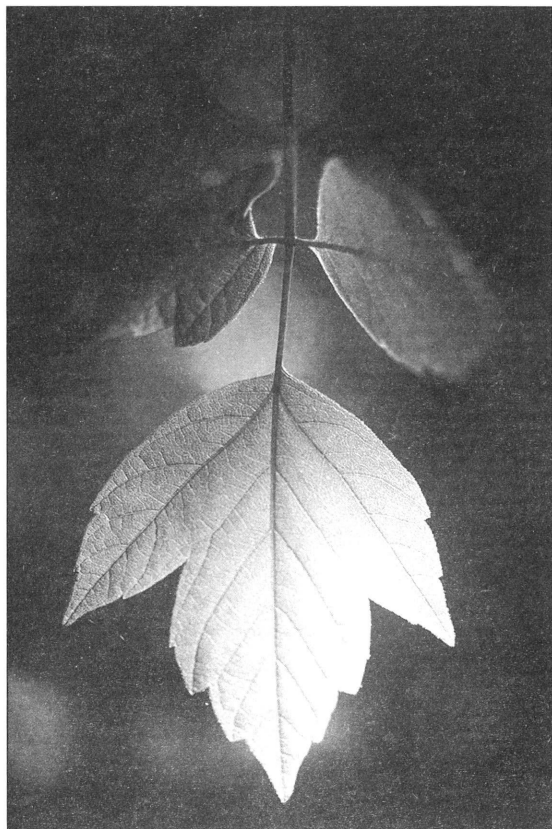
P. s. Írjon, ha kedve van! Várom!

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

- ¹ Guelmino János biológia–vegytan szakos tanár, járási tanfelügyelő, később rádióriporter. B. Szabó György gyanúja alaptalan volt, G. J. nem akadályozta a levél címettjének eszéki munkavállalását.
- ² Tóth-Horgosi Pál (1927–1999) magyar–szerbhorvát szakos tanár, a Zenta Járási Tanügyi Tanács vezetője.
- ³ Juhász Géza (1924) magyar szakos tanár a szabadkai, majd az eszéki tanítóképzőben, később egyetemi tanár, irodalomkritikus.
- ⁴ Farkas Nándor (1920–2001) tanító, politikus, a Forum vezérigazgatója.
- ⁵ Pápa József, a Horvátországi Magyar Kultúrközösség titkára.
- ⁶ Penavin (Borsi) Olga (1916–2001) nyelvész, néprajzkutató, főiskolai, majd egyetemi tanár.
- ⁷ Brunet Elemér tartományi tanügyi tanácsos.
- ⁸ Stane Kumar szlovén festőművész, a Zentai Művésztelep gyakori vendége.
- ⁹ Sinkovics János (1913–1999) Zenta Járási Népfelszabadító Bizottságának, Zenta és Szabadka Községi Népbizottságának elnöke, a JKSZ Zenta községi pártbizottságának titkára, a JSZSZK Alkotmánybíróságának tagja, a Harcoszövetség Zenta községi bizottságának elnöke.

- ¹⁰ Tőke István (1921–1983) zentai gimnáziumi, majd általános iskolai magyartanár. A levelek címzettje egy – inkább önironikus – megjegyzését értette félre, ami később tisztázódott.
- ¹¹ Thurzó Lajos (1915–1950) zentai költő, akiről korai halála után általános iskolát neveztek el Zentán.
- ¹² Magyarországról érkezett könyvküldeményről van szó.
- ¹³ Dr. Szeli István (1921) akadémikus, irodalomtörténész, kritikus, pedagógus, a zentai gimnázium, majd az újvidéki Bölcsészkar magyar tanszékének tanára, a Hungarológiai Intézet igazgatója.
- ¹⁴ A Tér és idő című könyvről van szó.

EGY ISMERETLEN CSUKA-LEVÉL

Nemrégiben került elő Todor Manojlović (1883–1968) unokahúgának, Vera Putićnak a hagyatékából az a levél, amelyet Csuka Zoltán (1901–1984) 1957-ben intézett Érdligetről öreg barátjához, a nagybecskereki Todor Manojlovićhoz. Mint ismeretes, Csuka fordította le magyarra annak idején (1931) Manojlović *A centrifugális táncos* című művét, később pedig több versét is. Manojlovićhoz több évtizedes barátság is fűzte. E levél érdekessége, hogy Csuka benne Bölöni György kérelmét közvetíti, aki akkortájt azon fáradozott, hogy begyűjtse a szerb és horvát költők és írók Adyról szóló vagy Adyhoz intézett írásait, költeményeit.

Kedves Manojlovics Mester!

Van annak már jó egy esztendeje, hogy kedves nővére Budapesten járt, s átadta nékem szíves üdvözlését. Ez alkalommal én fordításaimból küldöttem Önnek, s hasonlóképpen nagy örömmel üdvözlést küldtem, abban a reményben, hogy felvesszük egymással a régi kapcsolatot.

Sajnos, válaszra a mai napig hiába vártam. Mivel azonban most egy kéréssel kapcsolatban én szeretnék Önhöz fordulni, újból jelentkezem, abban a reményben, hogy hamarosan választ is kapok.

A napokban Bölöni György író, Ady Endre emlékének egyik leghívebb ápolója, azzal a kéréssel fordult hozzám, ha módomban áll, szerezzem meg azokat a verseket vagy tanulmányokat, amelyeket szerb vagy horvát költők és írók Adyhoz, illetve Adyról írtak. Én csak Ivanji Ivan versére emlékszem, melyet Ady-fordításai elé írt s az Ön írására, melyet ezzel kapcsolatban Ady költészetéről volt szíves írni. Fölteszem azonban, hogy esetleg Önnek is van verse, melyet Adyhoz vagy Adyról írt, vagy pedig van olyan visszaemlékezése,

amely a magyar irodalomtörténetet érdekli. Bölöni Györgynek ilyen írásra is szüksége lenne.

Nagyon kérem, ha van ilyen verse vagy írása, legyen olyan jó, és küldje el nekem, s én Bölönihez fogom továbbítani. Természetesen megjelenés esetén értesítem, s ha majd Pestre jön, a tiszteletdíját felveheti, vagy valakivel felvétetheti.

Igen örvendenék, ha a régi jó kapcsolat újból helyreállhatna közöttünk s ha esetleg ismét fordíthatnék is írásából. Amint minden bizonnyal tudja, én azóta igen sok mindent fordítottam, s Magyarországon elég sokat tettem a szerbhorvát irodalom megismertetéséért és elismertetéséért. Remélem, hogy ezt a munkámat a jövőben fokozott mértékben folytathatom.

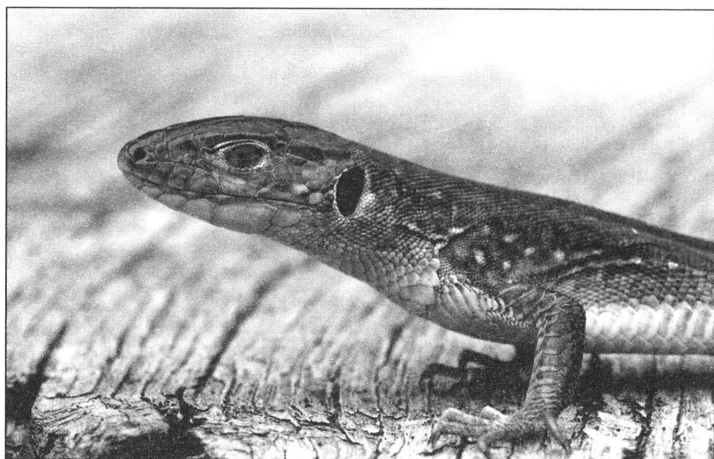
Lehetséges, hogy a közeljövőben Jugoszláviába utazhatom, s nagyon örvendenék, ha akkor akár Noviszádon, akár Belgrádban személyesen is találkozhatnánk.

Kedves nővérenek szívélyes üdvözetemet küldöm, Önt pedig
a régi barátsággal köszöntöm:

Csuka Zoltán

Érdliget, 1957. okt. 31.

Közreadja NÉMETH Ferenc

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

DÉR ZOLTÁN KIS LEVELESKÖNYVEI

Dér Zoltán: *Romlás és boldogság*. Tanulmányok. Életjel, Szabadka, 2002

Az alcím szerint „adalékok, dokumentumok, tanulmányok” gyűjteménye ez a 175 oldalas könyv. Pontosabb az adalékok és dokumentumok meghatározás, hiszen a kötetbe foglalt hét írásban a levelek az uralkodók, s dokumentum valójában csak kettő van: Draskóczy Ede meghívója és a mellécsatolt levele az 1928. november 18-án megtartandó Becsei Helikonra, valamint egy családfa. A tanulmány minősítés pedig talán csak a Dettre Jánosról írottra illik, a többi hat a közölt Csáth Géza, Babits Mihály, Lányi Sarolta és Szenteleky Kornél leveleihez írott bevezető, illetve eligazítás, a *Romlás és betegség* című pedig bizonytalanságban hagyja az olvasót a tanulmány valódi tárgya tekintetében, hiszen csak a tanulmány negyedik oldalán értesülünk valójában arról, hogy Csáth Gézáról, s elsősorban naplójáról van szó. Itt a szerző elmulasztotta közölni, hogy ez a szöveg valójában a *Fej a pohárban* című Csáth Géza 1914 és 1916 között írt naplójának és leveleinek előszava (Bp., 1997), a másik előszó a munka dandárját végző Szajbély Mihályé. Az első mondatok támasztotta bizonytalanságok e tényből születtek.

A legjobb, egyúttal pedig vitára is készítő Dér Zoltánnak a szövegéből szerencsés kézzel címnek kiragadott *Romlás és boldogság* című tanulmánya.

A Csáth-napló és a szerző birtokában levő egyéb, még nem publikált szöveg elégedettséggel töltik el, de nem veszi észre, hogy 1997-ben már nem szükséges Csáth politikai nézeteinek (amelyek különben is változékonyak voltak) a kelleténél nagyobb figyelmet szentelni. Ami még jellemzőbb, hogy tagadni

látszik a kábítószer Csáth alkotókedvére gyakorolt romboló hatását. Elismeri, hogy 1913 után a szépíró már el-elhallgat (1910. április 20-án fecskendezi be az első morfiumadagot, 1913 júniusában már túl van az első elvonókúrán). Dér természetesen elismeri, hogy 1913 után a szépíró már el-elhallgatott (1914-ben három, majd 1918-ban egy novellát publikál csupán), s idézi azt a följegyzését, hogy az író toll 1914 júliusának végén volt utoljára a kezében. Ezeknek az igazán lehangoló tényeknek a tudatában mégis így ír: „alkotó erejének koncentrációjával ekkor is folyamatosan dolgozott (több száz oldalas naplót vezetett, nagyszabású operett-terv megvalósítása foglalkoztatta, visszaemlékezéseit igyekezett mielőbb befejezni, rajzolt, festett, komponált, pedig egészségi állapota egyre rosszabbodott”. Később is megismétli, hogy novellát mind ritkábban ír (41. o.), „kiadatlan emlékiratot” fogalmaz (uo.), lenézi a novella-témákat, és a pszichiátriai tanulmányokat akarja ambicionálni (uo.), de meglepő, hogy Dér szerint a naplókban „elsőrendű nívum” az is, amiről az 1914. november 20-i kétsoros bejegyzésből szerzünk tudomást: „maga Csáth vette rá feleségét a narkotikumok élvezetére” (41. o.). Végül azt a megjegyzését hangoztatja, hogy az „1912/13-as naplójánál többszörösen terjedelmesebb kézirat akár egy új Csáth-műnek is tekinthető, de mindenképpen annak folytatása, amely sok új, hiteles forrásként hasznosítható elemmel gazdagítja ismereteinket” (45. o.).

Dér Zoltán érdeklődésének középpontjában a levél-műfaj áll: Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Lányi Sarolta, Szenteleky Kornél leveleit közli. A levél műfaja iránti vonzódásában néha túlzásra ragadtatja magát. Abból a tényből például, hogy előbb jelentek meg az 1940-es évek első felében Szenteleky levelei és csak egy esztendővel később (1944-ben) hat kis kötetben Herceg János gondozásában szépirodalmi alkotásai, arra a következtetésre jut, hogy a levelek Szenteleky életművéből a „legérdekesebbek, legfontosabbak”, mert a „jugoszláviai magyar irodalom kialakulását is e levelek révén követhetjük legérzékletesebben nyomon” (136. o.). A művészi hatás elmaradását e levelekben kárpótolja az, hogy „amiről írt, minden fontos” (136. o.). A levél műfajával kapcsolatban említhette volna, hogy Szenteleky egyik legfontosabb elvi írását *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról* címmel közölte. Szenteleky Kornél leveleinek két csomóját közli Dér Zoltán kötete. *Szenteleky Kornél ismeretlen levelei* címmel Fekete Lajosnak három, Dudás Kálmánnak négy, Czákó Tibornak egy levelét jelenteti meg. *A Bács megyei Napló és a „Becsei Helikon”* cím alatt Milkó Izidornak írott tizenkét levelét adja közre Milkó Aurél doktor szívességéből. A tizenkettőből csupán a két utolsó árnyalja eddigi ismereteinket a Becsei Helikon megszervezése körüli csatározások természetéről – ezekben a *Napló* ellenében (az igyekezett meg-

gátolni a becsei kezdeményezés sikerét) megpróbálta Szenteleky Milkó Izidor pártfogását is biztosítani, holott Milkó Izidor a Fenyves Ferenc és a *Napló* embere volt. Utolsó érvként közös szabadkőműves voltuk tényét is felelegeti („Nagyon kérlek tehát úgyis mint testvér, úgyis mint a magyar kultúra régi és dicső munkását, hogy ne add oda súlyos nevedet és helyeslő szavadat ehhez a gáncsoló, romboló munkához” [170. o.]). A tanulmány címe tehát csalóka, mert a tizenkét Szenteleky-levél közül csak kettő vonatkozik a Helikonra. A sorrendben negyedik levél Szenteleky szabadkai Ibsen-előadásáról és Ibsen-tanulmányáról tesz említést. A hatodik és nyolcadik levél a Könyvbarátok Társasága megalapításának tervéről és „fiaszkójáról” szól, a hetedik és nyolcadik levél a *Bazsalikom*ra való előfizetés-gyűjtést szorgalmazza Milkó Izidornál, a tizedik levél a *Kéve* ügyéről szól. Érthetetlen ellenben a levelek keletkezése sorrendjének figyelembe nem vétele. Az első levél 1927-ben, a második 1924-ben, a harmadik 1926-ban kelt.

A két rövidebb közlemény közül a három Babits-levél (pontosabban két Csáth-levél és egy Babits-levél) a modern lírát izgatottan tanulni akaró fiatal költők (Babits és Kosztolányi) műhelyébe ad betekintést a Lecont de Lislefordítások kapcsán. A francia tökélye szemükben évek múltáva csorbul, amit a róla írt tanulmányaik jelzik is. Az eligazító tanulmányban problematikusnak tetszik a Kabos Ede és Osvát Ernő szerepének mintegy a felcserélése. Az irodalomtörténeti köztudat Osvát Ernőnek a nagy szerkesztői gesztusát emlegeti ma is, de nem beszél Kabos Edének két évvel korábbi, tehát 1906-os majdnem szó szerinti gesztusáról, hiszen mind a ketten Babits-írásokat kérnek. Dér Zoltán idézi Kosztolányi Dezső 1906. június 24-én kelt levelét, amelyben általa Kabos Ede felkéri, „szíveskedjék elküldeni összes versét” (50. o.). A Babits-irodalom Osvát Ernőt szokta idézni: „Tisztelt Uram, kérem, küldje el nekem összes művét. Híve Osvát Ernő.” Dátum: 1908. november 19. Ami pedig azt a feltételezést illeti, hogy a *Duk-Duk-affér* reakciója Csáth Géza levele, amely „eszmei elkötelezettség is”, azért lehet problematikus, mert Csáth Kosztolányi léptei nyomában járt. A Csáthnak címzett Babits-levél a költői vallomás miatt bír érdekességgel, hiszen félelmeiről, viszolygásairól beszél a datált levélben. Csáth levele csak alkalom volt a kitérülkezésre, a Fogarason ápoltsági félszége bevallására. A Lányi Saroltával váltott levél epizodikus – nem volt folytatása. Lányi Sarolta nyilván nem Lányi Hedda volt, hanem immár több mint húszéves nő. Nem került tehát Csáth Géza életrajzába, mint Hedda Kosztolányiéba. Érdekes lenne különben vizsgálni, Heddának életrajzi vagy irodalomtörténeti volt-e a szerepe Kosztolányi Dezső életében! S ha adatot keresünk, azt is találunk: a Brenner és a Kosztolányi család rokonsági táblázatát: Brenner József gimnáziumi előmenetelének kimutatását az iskolai ér-

tesítők alapján, nemkülönben azt az információt, hogy *Virágfakadás* címen Juhász Gyula, Endrődi Béla, Gulyás József és ifjú Lányi Ernő folyóiratot indított (56. o.), Szenteleky Kornél pedig arról értesíti Dudás Kálmánt, hogy Csuka Zoltán *Vállvetve* címen készül antológiát szerkeszteni a Jugoszláviai Magyar Könyvtár számára (143. o.).

Töprenghetünk azonban, hogy valójában kik is tartoztak az első *Nyugat-nemzedék*hez, amelynek Dér Zoltán szerint Lányi Sarolta „megbecsült költője” volt.

Jó, hogy Dér Zoltán felvette kötetébe *A kezdeményező* című, Dettre Jánosról írt kismonográfiának beillő tanulmányát. Igaz, ennek közlése megbontja a *Romlás és boldogság* koncepcióját, rendezői elvét, hiszen a levél-műfaj a könyv vezérfonala. Így vált közkinccsé ez a tanulmány az 1920-as évek irodalmi történései iránt érdeklődők számára!

*

Dér Zoltán: *Játék és szenvedély*. Tanulmányok, adalékok, interjúk. Életjel, Szabadka, 2003

Dér Zoltán *Játék és szenvedély* című gyűjteménye születésnapjára ajándék, s ehhez méltóan nem komor, nehézveretű tanulmányok, hanem könnyedebb hangvételű rövid (mindössze két terjedelmesebb) írásait gyűjtötte kötetbe, mintegy kiegészítésként a 2002-ben megjelent *Romlás és boldogság* című gyűjteménye közléseinek. Itt is Kosztolányi Dezső és Csáth Géza életrajzi adalékai az uralkodók, azzal, hogy három írása foglalkozik Lányi Hedda életével, s a Kosztolányival való kapcsolataival (a fiatal kislánnyal szülő, interjú a nyolcvannyolc éves asszonnyal és a halála alkalmából írt nekrológ). Apró adalékokból készített sorskép-mozaikot, és a kötet bevezetőjében írói létezésének credóját fogalmazta meg: míg az irodalmi életben csaták dúltak, ő a maga kialakult mértékét Kosztolányi etalonjához igazította. És vallotta: „Amit a hirtelen nagyvárossá növő Szabadka századunk legelején magából kiforrhatott, legteltesebben a Kosztolányi-mű őrzi.” Termékeny örökség ez, miként 1975-ben vallotta. Magasra emelte tehát a lécezt Kosztolányi és szülővárosa megítélésének kérdésében is. A rövidre fogott írások azonban nem képezhetik a nagy nekifutáshoz a biztos talajt. Az elérhető magasság már műfaja természetéből következik. Teljes mértékben vallja a *Játék és szenvedély* „üzenetével”: „Jól tudjuk, az ő műhelyében időzni, vizsgálódni nem csak a tiszteletadás miatt illik, hanem érdemes is: saját műhelyünk nyer vele.” Ez a közelítési mód magyarázza, hogy a *Pacsirta* és az *Aranyvárak* előtt fenntartások nélkül áll meg, a Nero-regényt lefokozza akár Thomas Mann 1929-es véleményével

szemben is, mondván, a „későbbiek szintjét nem éri el és eszmei mozzanataiban is sokkal problematikusabb”. A lokálpatrióta írja az elmarasztalást, mintegy megfélemlítve Kosztolányi műhelyének tanulságairól. Nem analitikus, hanem több szöveghely szerint inkább patetikus, többek között akkor, amikor Lányi Saroltának becses emlékét nyomatékosítja: „Őrzi Osvát Ernő okos szemének melegét, Tóth Árpád, Balázs Béla kézfogását, az emigráció sok-sok emlékét . . . Közeli tanúja volt a *Fecskelányból* ismert szerelem felejthetetlen regényének . . . Zsengéit itteni lapokban találja majd meg a kutató, s a Szabadkától messze írott érett versekben is ráérezhet a szabadkai Lányi-ház bensőséges muzsikás oldottságára.” Itt líraian oldott a méltatás, a kérdező azonban inkább makacs elszántsággal akarja szóra bírni Komlós Aladárt Csáth Géza drámájának ügyében, holott jól érzékelhető, hogy Komlós Aladár igyekszik elhárítani a vehemensen kérdezőt: „Ezzel kapcsolatban hiába vársz választ tőlem. Hogyan is emlékezhethetnék hatvanöt évvel ezelőtti látványra?” Megjegyezni érdemes, a nemegyszer releváns adalékok között van néhány vitatható, illetve elgondolkodtató állítás is. A Nero-regény értelmezése éppúgy ide sorolható, mint Csáth Géza alkotóerejének a kábítószer hatására leépülő alkotói ereje. Az általa felhozott tényből nehéz arra következtetni, hogy töretlen volt a tízes években novelláíró pályája. Ezt írta: „Csupa zárójelben jegyezzük meg, hogy nem kisebb sikerre számíthat a folytatása (ti. az 1913-as naplójának, a szépíró eszközeivel megírt kétrészes *Emlékezések*, amelyben újból megtalálhatók azok az erényei, amelyek legjobb novelláit jellemzik, s amely annak lesz bizonyítéka, hogy a tízes évek elején nem hagyott föl elbeszélések írásával, mint ahogyan ennek ellenkezőjét olyan sokan határozottan állítják.” Elég azonban a megírt vagy megjelent novelláinak jegyzékét átfutni, hogy kitessék, mekkora visszaesés következett be Csáth szépírásában. A *Muzsikások* című 1913-as kötetének hat novellája közül egy íródott 1912-ben, négy 1911-ben és egy 1910-ben. Újabb kötete már nem jelenik meg, ami megjelenik, csak újság- vagy folyóirat-újra-közlés: az összegyűjtött novelláinak kötetében a jegyzetek között gyakori a „korábbi” vagy „későbbi” változat megjelölés. Magánosan áll a sor végén az 1918-ban megjelent *Dési Imre* című, míg a biztosabb datálásúnak tetsző *Rózsi* című írása 1914 júliusában jelent meg. Ellenben *Az első fejezet* című, a hagyatékból kiemelt regénytörédéék helye bizonyosan nem ott van, ahova Illés Endre 1973-ban, majd Szajbély Mihály az összegyűjtött novellák 1994-es kiadásában (*Mesék, amelyek rosszul végződnek* címen) helyezte – nem lenne méltó záróköve Csáth Géza elbeszélő művészetének. Talán válsága kezdeti szakaszában, az írói elbizonytalanodása idejére kellene datálni.

Megvitatni érdemes a Fecskelány-mítoszt is, amely Dér Zoltán Kosztolányi-képének a központi helyén van, hiszen a *Fecskelány* második kiadásának

a kötetben megismételt rövid utószavában azt mondja, hogy Kosztolányi „életre szóló élményének zárt történetét ígéri” olvasóinak, és elragadtatottan „varázslatos gyereklánynak” nevezi Lányi Heddát. Az ilyen típusú elkötelezettség nélkül nyilván nehezebb lett volna felragyogtatni a Kosztolányi-életrajzban Lányi Hedda alakját, „lénye tündöklőbb felét”. Amit bizonyosan tudunk, az Kosztolányi Dezső hozzá írt leveleiből szűrhető ki elsősorban, hiszen azt is tudnunk kellene, milyen mélységű volt Dér Zoltán intervenciója a rendelkezésére álló szövegeken, hogy kikerekítse egy XX. századi *Bácsmegeynek összeszedett levelei* kötetét, hogy Kazinczy Ferenc ifjonti vállalkozására utaljunk. Ugyanis maga a szerző, Dér Zoltán is elárulja, hogy a betoldásokat az „egykori napló modora szerint kellett megírni”, a Hedda-szövegek egy részének formát adni, s ha arra gondolunk, hogy Kiss Ferenc is jelentkezett a maga részét követelve a szövegből, akkor a kételkedő kritikus szkepszise érthetővé válik. S hogy immár megjelent Kosztolányi Dezső leveleinek gyűjteménye 1996-ban s ott a Lányi Heddának írt leveleinek sora, Dér Zoltán levélregénye is új interpretációt igényel, annál is inkább, mert mint olvassuk, Lányi Hedda szakításukkor a visszakért leveleit elégette. A valósággal Kosztolányi Dezső levelei révén van érintkezésünk, a többi szövegrész már a szépirodalmi fikció felé tendál, s ezek fölé a szövegrészek fölé jobban illik a szerző Dér Zoltán neve. S ő, amikor úgy érzi, hogy a „kegyeleti okok” megszűntek, 2001-ben Jász Dezső naplója kiadásának utószavában a valóságos végjátékáról, s abban a hisztérikus Hedda és a dühöngő Kosztolányi Dezső a főszereplő, a kifejtet pedig a szakítás. Ez az epizód ugyan hiányzik a *Fecske-lányból*, pedig annak szerves része!

Méltatni kell, hogy Dér Zoltán tanulmánya nyomán (*Moravcsik Ernő, Genersich Antal és Csáth Géza*) többet tudunk Csáth tanáráról és főnökéről az Elme- és Idegkórtani Klinikán, s ebből a tanulmányból az is felsejlik, hogy nemcsak a szépíró égett el a kábítószer poklában, hanem az érdemes tudósjelölt is, még a pályája elején első megjelent pszichoanalitikus könyve után.

Végezetül hadd jegyezzük meg, hogy a kötet zárórészeiben olvasható interjúk (Komlós Aladárral, Csuka Zoltánnal, Haraszti Sándorral, Fekete Lajossal és Dudás Kálmánnal) közül Haraszti Sándoré a legértékesebb, Komlós Aladáré pedig a legsutább, azért talán, mert a Dér Zoltánt érdeklő időszakban Komlós Aladár mindössze tizenhét éves volt.

A kitartó adatgyűjtő közleményeit olvastuk, s nyertünk olvasásukkal.

SZÍNHÁZ

„MICSODA ORR!”

Mindkettőnknek az orral van bajunk.

Cyranónak is, nekem is.

Ugyanazzal az orral.

Cyrano orrával.

Neki, mert őt csúfolják miatta – „Micsoda orr!”, mondja Ragueneau (László Sándor), az irodalmi pék, aki tisztelőjeként siet hozzátenni: „hordja híven, hordja szakadatlan”, nehogy Cyrano fülébe jusson, miként nyilatkozott róla –, de legalább alkalma nyílik megmutatni: neki nincs párja sem a vívásban, sem a verselésben.

Nekem pedig, mert nem értem, miért kellett úgy a színész arcára ragasztani, hogy akár repülőből is lássék a ragasztás helye. Mert látszik. De ha valóban feltűnően észrevehető a színész-Cyano (Balázs Áron) műorra, akkor meg ez miért van így? Mert, gondolom, ha valami nagyon szembetűnő a színházban, annak oka van, oka kell hogy legyen. Különben . . .

Csakhogy, bevallom, a színpadi orr titkát nem sikerült megfejtetni. Ezek szerint a kritikus dolga mintha nehezebb lenne, mint a párbajozó poétáé, aki – bár szenved a rettenetes orr miatt – talán még kedvét is leli abban, hogy a természet, hogy is mondjam, hát kiszúrt vele. Mert, ha megsértik, karddal szerezhet elégtételt, ha viszont úgy hozza úri kedve, hát költőként, önróniát is demonstrálva vehet fölényesen elégtételt azzal, hogy páratlan rímtechnikájából tart szemléltető oktatást, ha kedve úgy tartja, mint Valvert vicomte-nak (Kovács Nemes Andor), mert, ha már az orrát becsmérelte, „Mondhatta volna szebben, kis lovag.” Teszem azt, kihívóan, barátilag, leírón, kíváncsian, kecseljesen, kötődve, intón, gyöngéden, pedánsul, gavallér módon, fellengzően, tragikusan, bámulva, lírailag, tisztelettel, parasztosan, hadászatilag, üzletszerűen, torzítva. S ő, lám, milyen nagyvonalú, mindezen változatokat egy-egy két-három soros helyre kis versikével szemlélteti is.

Holott az ő orráról van szó.

Cyano tehát vérbeli komédiás – önmutogató.

Színész, mert szerelmes nem lehet, illetve, mert rútságáért szerelmet nem remélhet. (Ami mégis jobb, mintha úgy tenne, hogy ugyanezért gonosztevő lesz, mint hasonlóan ismert főszereplő-kollégája, a III. Richárdként elhíresült Gloster teszi.)

Holott szerelmes. De nagyon. Roxane-ba (Elor Emina f. h.), aki azonban a selyemcukor bárócskát (Káló Béla m. v.) szereti. De nagyon és vakon.

Mit tehet Cyrano ahelyett, hogy az orrát lógatná, ami már úgyis jócskán lóg, mint ismét szerepet vállal. Most a szerelmes sűgő szerepét ölti magára, aki a bárócska mögé állva ennek fülébe sűgja azokat a szép szavakat, amelyeket ő mondana, ha Roxane számára ő lenne a férfi.

Ez is színészkedés, csak fájdalmasabb, mint amikor az orra kapcsán öniro-nizál a kedves úr, aki – ahogy a színház nagy értője, Kosztolányi Dezső írta róla – „Pillanatra se kér tőlünk több hitelt, mint egy komédiás. Annál, amit művel, nincs játékabb játék és színházabb színház.”

De ha már Cyrano története tiszta és hamisíthatatlan színház, akkor – lássuk – a színház, esetünkben az újvidéki, mit tud vele kezdeni, mennyire és milyen színház a L'ubosav Majera rendezte Rostand-dráma, a *Cyrano de Bergerac*.

Mindenképpen nézhető előadás, kellemesen eltöltött két óra.

Mindenekelőtt mert a színháznak van megfelelő színésze erre a ziccer szerepre – Balázs Áron, aki Cyránót kevésbé hősnek, sokkal inkább embernek láttatja, amint ez eddigi szerepei alapján szinte előre megtippelhető volt. Ez a színészi szerepértelmezés azonban eleve azzal jár, hogy Balázs Áron Cyránója kevésbé sokhúrú, mint lehetne, hogy kevésbé sziporkázik, mint mások, akiknek megadatott, hogy Cyránót játsszák. Nem hős, csak ember, ami legszebben Roxane-nal való lélektanilag hibátlan párjelenetében mutatkozik meg, melyben kiderül, hogy a lány nem őt, hanem mást, sőt, egy senki kis bábot szeret, s amely egyben magyarázza is Cyrano rögeszmévé fokozódó igyekezetét, hogy épp ezért, ennek ellenére legalább a boldogság illúzióját megteremtse és élvezze. Ez Balázs Áronnak tökéletesen sikerül. Bár nem valószínű, hogy ez a Cyrano-elképzelés óhatatlanul azzal jár, hogy a Rostand adományozta (s Ábrányi Emil több mint százéves, de máig eleven fordításában élő) rímkar-nevált szükséges lenne elszürkíteni, ahogy Balázs Áron teszi a főszereplő önironikus orrmonológjában vagy a vívás közben születő ballada produkálásakor. Ez a két hagyományos nagy szám szinte hatástalan marad, de kárpótol bennünket a megható zárójelenet, az egyetlen, amelyben nem zavart a máskor figyelmet elvonó förtelmes műorr.

Cyrano mellett a darabban mindenki epizodista, de fontos szereppel bír. Roxane a boldogság iránti vágyat kelti fel Cyránóban, Le Bret a jó barát, aki előtt a főszereplő ember lehet, nem kell szerepet játszania, a báró(cska), az egyszerre megvetett és irigyelt (vetély)társ, Guiche gróf, aki a hatalom, a tekintély ellenszenvét testesíti meg, Valvert vicomte a nagyhangú hengegő, míg a költészetért rajongó, fontoskodó, de ostoba Ragueneau, a feszt részeg Lignière és Montfleury, a tehetségtelen színész a történet komikus ellenpont-jaiként fontosak.

Mindezek a szerepek az újvidéki előadásban többnyire sikeres, ügyes megformálókra találtak. Giricz Attila (Le Bret) megértő társ, Puskás Zoltán undok Guiche gróf, Káló Béla marcipán bárócskája amikor a szép maszk mögül kibújik a kétségbeesett, tehetetlen ember, hiteles, különben inkább csak ott van, jellegtelen, hasonlóan felemás Kovács Nemes Andor száj- és kardhős vicomte-ja, mert csak hangerővel akarja megoldani feladatát.

Külön kérdés Elor Emina Roxane-ja. Nem tudom meg, kicsoda. Szép, vágyat ébresztő hölgy, afféle csinos, de üres Barbie-baba, ahogyszínrelépésekor gondoljuk, vagy vak szerelmes csitri, aki senkit sem lát, csak önmagát, ahogy ez a Cyranóval való párjelenete mutatja, vagy ügyes hódító, aki elutasítani is és megbocsátani is tud, mint a bárócskával való jelenetekből látszik, vagy éppenséggel erélyes, intézkedni tudó, bátor nő, mint az ostromjelenetben? Melyik ezek között az igazi Roxane? Mind? Igen, mind. Ezt a sokszínűséget jelzi Elor Emína, azzal, hogy arcának nem mindegyik oldalát fedi fel ugyanúgy. De mindenképpen ígéretes indulás.

Hogy az előadásnak sikere lehet/lesz, az vélhetőleg a hős/érzelmes történetet árnyaló néhány jobb és jó epizódalakításnak is köszönhető. Ilyen az ellenpontosító humort hozó László Sándor sznob poézisztisztelő pékje, kivált a mandulás tortácska készítésének előadásában, az író utasítását betartó Fischer Károly „forgó nyelvvel, gagyogva” megszólaló „törkölyhordó”, „pálinkástorony” Ligniére szerepében, Magyar Attila két gesztussal jellemet ábrázoló buta és ájtatos barátként, Ferenczi Jenő tehetségtelen színészként. De ide sorolható Krizsán Szilvia földönjáró pékfelesége vagy Figura Terézia fontoskodó/riadt Duennája is.

A rendező elsődleges érdeme, hogy miközben arra törekedett, hogy a többórás, ötfelvonásos dráma cselekménye két részre tömörítve követhető maradjon (ebben ügyes/értő segítségére volt dramaturgként Gyarmati Kata), gondja volt rá, hogy a rostand-i szózuhatag cselekményértékű legyen, a szó gesztusként funkcionáljon, amit többnyire jól felépített, mozgalmas jelenetek színpadra szerkesztésével ért el. Legszívesebben azt mondanám, a látványra igencsak csábító műből puritán, de mozgalmas előadást csinált, melyben a látványt a számomra jelképes értékű színes léggömbök (Rostand játékos verselése színes léggömbökre hasonlított!) és a ruhák változatos színskálája jelenti. Ez utóbbit Peter Čanjeckyt dicséri, aki díszlettervezőként azonban felemás módon oldotta meg feladatát. A szürke kerítéssorokkal segítette a rendezői puritánságot, és megkönnyítette a jelenetváltásokat, ugyanakkor viszont a díszlet csak egyetlen alkalommal játszik, amikor egy kerítésdeszkrát elmozdítva Ragueneau kíváncsiskodva hallgat bele Cyrano és Le Bret beszélgetésébe.

Majd elfelejtettem: készülve a bemutatóra, azon törtem a fejem, mit lehet ma kezdeni Rostand több mint százéves léggömb-könnyű, de mindig sikeres történetével a nagy orrú rettenthetetlen kardforgató poétáról és epedő szerelmesről. Feltehető-e, s egyáltalán fel kell-e tenni a kérdést, ami Kosztolányit foglalkoztatta az első világháborút követő pesti bemutató kapcsán 1920-ban: „Mit keres ebben a világban a hős, aki fölfricskázta a valóságot, és a holdra röpül?” A válasz: „Cyrano a bizonyíték, hogy még mai földhözvertségünkben és nyomorúságunkban is gyötör bennünket a szent nosztalgia, az égi honvágy.” De kielégíthet-e bennünket ma, majd száz évvel később Kosztolányi költői válasza? Nekünk a mi „földhözvertségünkben és nyomorúságunkban” mire lehet bizonyíték Cyrano édes-bús esete, aki vívás közben balladát fogalmaz, s aki más szájába adja rimes lány, hódító mondatait, hogy kihasználva a béna nyelvű, de szép vetélytárs sikerét, legalább titkon élvezhesse azt, amiben neki sohasem volt/lehet része? Persze másként is vizsgálható a kérdés: szükséges-e, hogy egy színdarab valamire/bármire bizonyíték legyen, vagy elég, ha kellemesen eltöltött két órát nyújt a nézőnek, akit éppen elég megoldhatatlan kérdés nyomaszt nap mint nap? Nem árt, ha egy előadás több a pusztá szórakozásnál, mert ha jó előadásról van szó, akkor óhatatlanul is nemcsak kellemes időtöltés, hanem feltétlenül kijön belőle valami, amit magunkkal viszünk.

Nos, az újvidéki *Cyrano de Bergerac*, ha nem is hibátlanul jó előadás (erről már volt szó), nem hagyja többlet nélkül a nézőt.

Miközben a halálosan megsebesített (egy hasáb fát dobnak rá) Cyrano utolsó erejét összeszedve meglátogatja a szerelme halála után kolostorban élő Roxane-t, s kiderül, azokat a szép leveleket, amelyeket a csataterőről kapott a lány, nem a báró írta, Roxane előtt világos lett, hogy a párbajhős-poéta szerelmes volt belé, a maga nevében írta a leveleket, és Cyrano elmondja saját sírfeliratának is beillő versét („Filozófus, lantverő, / Fizikában nagy erő, / Írt sok rimes holmit ő, / Hírneves harckeverő, / Légi útas, vakmerő, / S ámbátor a szíve kő, / Balsors-űzött szerető! / Itt nyugszik most csendesen / Cyrano Savinien. / Minden volt és semmi sem!”), s megvívja utolsó párbaját, melyből vesztésként távozik az életből, Balázs Áron, kezében kard helyett egy szál deszkával (ha világeletemben komédiás volt, magától érthető, hogy az élettől való búcsúzás pillanatában is a világot jelentő deszkát öleli/szorítja magához) üti-csépeli a semmit, s mindenkit megérintő emberi búcsúáriát mutat be – megtudjuk: a komédiás hősi tettei meg szépen csengő rímei olyan embert rejtettek, aki számára igazán egyvalami volt fontos – a becsülete. Az a mondat köszön tehát vissza, amely még a történet elején szinte mellékesen hangzik el: „Erkölcsőmben van eleganciám!”

De amely mit sem érne, ha mögötte fedezetül nem állna a szabadságot mint legfőbb emberi értéket jelentő életelv.

Kérem, ebből az előadásból ezt vigyük magunkkal.

Mert – talán nem csak szerintem/nekem – erről is szól(hat) ez az elévülhetetlen édes-bús történet.

GEROLD László

KIÁLLÍTÁS

A TETTEN ÉRT TERMÉSZET

Az újvidéki Egretta csoport természetfotósainak kiállításáról

Dankasírály, gyurgyalg, kis kócsag, kanalas gém, barkós cinege, gulipán és még sok más tavi, réti és mocsári állatfaj, meg több ritka növény képviselője köszön vissza arról a nyolcvan művészfotóról, amelyet az Egretta (Kócsag) természetfotósai tettek közszemlére 2003. december 3-án az újvidéki Prometej kiállítótermében. Négy ízig-vérig természetbarát fényképész: Kovács Szilárd (1979), valamint Lukács Sándor (1948), Attila (1972) és Zsolt (1979) mutatták be színvonalas művészi munkáikat, melyeket az écskai Császár-tón, a törökbecsei Sósokpón, a Ludasi tavon és egyébütt készítettek az elmúlt években.

A csoport legidősebb tagja, Lukács Sándor, 1948-ban született Nagybecskerekben, és ifjúkora óta ápolja a természet és a madarak iránti szeretetét. Több éve foglalkozik természetfotózással. A Sósokpó egyik jeles fotográfusa. Ő még mesterének mondhatta a becskerei Werth Józsefet, ifj. Oldal István utolsó tanítványát. Sándor idősebb fia, Attila a természet iránti vonzalmát édesapjától örökölte. Tőle sajátította el a természetfotózás tudományát is. Sándor másik fia, Zsolt is természetimádó fotós. A fényképezésben apja munkáját tartja példamutatónak. Jelenleg az Újvidéki Egyetem Biológiai Kara Ökológiai Tanszékének hallgatója. Tehát szakmailag is hozzáértő. Kovács Zsolt a csoport negyedik tagja. Ő még az általános iskolában kezdett el természetfotózással foglalkozni. Úgyszintén Lukács Sándor tanítványa, s az Újvidéki Egyetem Természettudományi Kara Ökológiai Szakának hallgatója. E négy fotósnál tehát egybefonódik a természet szeretete, a szakmai hozzáértés meg a fotózás. Már csaknem egy évtizede dolgoznak együtt összetartó csapat-

ként, és a csoportnak van egy tagja, aki nem fényképész: Sebestyén Imre fiatal formatervező. Róluk még bizonyára többször hallani fogunk.

Stílusuk közös, és feltételesen művészi dokumentáló stílusnak nevezhetnénk, emellett a képek kadrírozása is jó, a tetszetős, élénkebb színhatás pedig a nagyobb színskálájú diafilm használatának köszönhető. Az Egretta tagjai rendszerint olyan vajdasági helyeken és térségekben fotóztak és fotóznak, ahol még szinte érintetlen a Natura Pannonica, azaz a Pannon Természet – ahogyan ők nevezik. Mert a Vajdaságban évről évre csökken ezeknek a ritka állat- és növényfélékben gazdag, háborítatlan oázisoknak a száma, meg azok állománya. Állandóan zsugorodik az érintetlen élettér, csökken az ottani élővilág egyedeinek száma, és lehet, hogy éppen a fotográfia az egyik hatékony eszköze e kis oázisok megmentésének. Természetesen csak áttételesen, hiszen e fotókat szemlélve döbbenünk rá, hogy a természet és a civilizáció összeütközésében milyen értékeink esnek áldozatul s tűnnek el örökre. Ugyanakkor van ezeknek a képeknek egy másik, pozitív értelmezése is, miszerint rácsodálkozhatunk arra, hogy milyen természeti kincsekkel rendelkezünk. Olyanokkal, amelyekről eddig nem is tudtuk, hogy léteznek. És ezek mind itt bújnak meg a közelünkben, szinte karnyújtásnyira. Sok ilyen vajdasági helyet magunk is ismerünk, de mi azt eddig másképpen, talán hétköznapiabbnak láttuk, holott az egrettások művészi felvételein felemelőbbnek, meghittebbnek, ünnepélyesebbnek tűnnek. Lehet, hogy kissé valótlannul szépnek is. Pedig ezek a fotók nem hazudnak, hiszen nincsenek retusálva, sem agyonmunkálva. Valamennyi a természetet éri tetten és zárja magába annak egy-egy fenséges, talán soha vissza nem térő pillanatát örök dokumentumként, egy elbűvölő világ tényképeként. A kiállított képeknek kettős jellegük van: művészfotók és dokumentumfotók is egyben, csupán a nézőtől függ, hogy melyik jellegét részesíti előnyben. A tárlat képein megörökített flóra és fauna érintetlensége hangsúlyozottan ellenpontoszza az urbánus világ közegét, életterét. Tágabb összefüggésben szemlélve erős kritikája is (lehet) a civilizáció pusztításának, ezen belül az ember jelenlegi életmódjának is. Legalábbis ezt sugallják a fotók, amelyek talán az ember ökológiai öntudatára is kívánnak hatni – ha egyáltalán létezik ilyen. Mindenesetre a látottak senkit sem hagynak közömbösen. Sőt, gondolkodásra készítetnek.

Lehet, hogy sokan nem tudják, de a természetfotózás a nehezebb fotóműfajok közé tartozik, amelyet a Vajdaságban megszállottan és következetesen talán csak tucatnyi fényképész űz. Egy-egy kiszállás a terepre komoly előkészületeket igényel, a gépkocsitól a csónakig, meg a különféle lessztrakig. Időigényes műfaj, amely órákat, sőt napokat vesz igénybe, hiszen ki kell várni a megfelelő pillanatot, a megfelelő pózt és azt alkalmas káderbe bekomponálni. A fotófelszerelés sem szokványos: többféle teleobjektívet meg makrolencsét

igényel távoli, illetve közeli fotózáshoz. A lepkét, a gyíkot, a békát vagy a baglyot be kell várni, hogy a lencse látószögébe kerüljenek. Eredménynek számít, ha egy-egy kiruccanás alkalmával három-négy jó felvétellel tér vissza a fényképész. Tehát nagy-nagy türelem kell hozzá, mert ki kell várni azt a bizonyos kellő pillanatot, amikor látványosan elrugaskodik a dankasirály, vagy amikor a naplemente ellenfényben világítja meg a fűszálon pihenő lepkét. Nos, az Egretta csoport tagjai – ez sikerült fotóikon is látszik –, éppen ilyen pillanatvadászok. A nagyszerű, szépségeket rejtő és mindig meglepő természet pillanatvadászai, művészi megörökítői. Mint valaki egyszer találóan megállapította, a természetfotósok fényképeiken művészetet mutatnak be: a természet nagy, fenséges művészetét.

NÉMETH Ferenc

KRÓNIKA

A SZINTÉZIS DISSZIDENSE

Hölgyeim és uraim! Éppen két héttel ezelőtt a magyar könyvkiadók közös standját cenzúrázgattam az Interliberen, a zágrábi könyvvásáron. Erre természetesen senki sem jogosított fel, és elhivatottságot sem éreztem rá, kedvet pláne, azonban még sokkal kutyábbul éreztem volna magam, ha nem teszem meg. Bizonyos W. A. összes műveit csoportosítottam át a *Nagy magyar könyvkiadók* feliratú polcra egy kevésbé feltűnő helyre. Miközben ezt tettem, kettős szégyent éreztem. Szégyenkeztem amiatt, amit tettem, és tettem, amit tettem, mert szégyenkeztem. Úgy éreztem, valamiképpen a horvát kultúrát is, és a saját kultúrámat is elárulom, ha tétlenül hagyom, hogy egymás megismerésének jóhiszemű igyekezete az agresszív nacionalizmussal párosuló dilettantizmust vesse a felszínre magyar részről bemutatni, horvát részről pedig ismerni érdemes szellemi termék gyanánt azokon a polcokon.

Ez utóbbi okból hasztalanul szégyenkeztem. Az összes művek másnapra újra ott voltak régi helyükön, a főhelyen. Egy képzeletbeli hazám volt, azt is elveszítettem, mondhatnám Végel Lászlót parafrázálva, de arcátlanság volna előretolakodnom a magam kis sérelmével, nem csupán azért, mert ma – végre – őt ünnepeljük, hanem azért is, mert az én kínos esetem Zágrábban össze sem hasonlítható a vajdasági kutyaszorítóval, amelynek Végel László immár harmadik évtizede hűséges és megvesztegethetetlen krónikása.

A dilettantizmust mindig és mindenütt titkos affinitás fűzi az agresszív nacionalizmushoz, hiszen akárhány frázist puffogtassanak is a nemzeti érdekek önzetlen szolgálatáról, ez az ideológia az individuális és a kollektív tökéletes összhangjával kecsegtet szellemi és gyakorlati értelemben egyaránt. Szellemi

értelemben az önismerethiányos közösség frusztrált és reflektálatlan világmagyarázata lép harmonikus frigyre a dilettáns frusztrált és önismerethiányos világmagyarázatával. Gyakorlati értelemben a dilettáns féktelen önmegvalósítási igyekezete talál ideális kibontakozási lehetőséget a közösségi narcizmus szolgálatában. Mindez az ige testet öltésének csodálatos megvalósulásaihoz vezet, aminek rémületes példáját a nyolcvanas évek végének Szerbiájában láthattuk – és a történelem még nem ért véget.

De nem is a nyolcvanas években, és nem is Szerbiában kezdődött. A hetvenes évek elejére Közép-Kelet-Európában mindenütt kifulladt a szocializmus kezdeti modernizációs lendülete, és az önvédelemre berendezkedő rezsimek szabadságellenes törekvéseikhez mindenütt a modernizációellenes államnemzeti értelmiségben és ideológiában leltek természetes szövetségesre. Különösen nagy befolyásra tett szert ez a mentalitás az óvatosan nemzetivé áthangszerelt pártállamok közötti senkiföldjén, a nemzeti kisebbségek lakta területeken. Az elfogulatlan és termékeny szellemi tájékozódást ott a többségi nemzet, az anyanemzet és a nemzeti kisebbség dilettantizmusban és agresszív nacionalizmusban egyaránt érdekelt kulturális nómenklatúrája háromszoros erővel igyekezett lehetetlenné tenni. Ilyen körülmények között szinte a kés élen kellett egyensúlyoznia annak, aki, mint a fiatal Végel László, meg kívánta őrizni a tisztánlátást. Először is a marginalitás pozíciójába kellett helyezkednie minden nómenklatúrával és hivatalos kánonnal szemben, és megmaradnia ebben a pozícióban minden csábítással, fenyegetéssel és ún. „erkölcsi” nyomással szemben. Korai regénye, az *Egy makró emlékiratai* éppen azért el nem avuló értéke irodalmunknak, mert elsőként írja bele egy marginális léthelyzetbe a modernizáció kelet-európai kudarcának tapasztalatait.

Másodszor, sajnos, nem helyezkedhet mindenestül a pusztán utópikus modernizáció álláspontjára, nem tehet úgy, mintha egy közösség tapasztalataitól függetlenül rendelkezhetne nyelvvel és kultúrával. Ennek következtében vállalnia kell a hontalan lokálpatriotizmus végtelen és szintézis nélküli dialektikáját. A hetvenes évektől uralkodó mentalitásnak, a dilettantizmussal párosuló agresszív nacionalizmusnak csak addig kell a nemzeti kultúra, amíg másokat kiutasíthat belőle. Ezért a hontalanná tett lokálpatriótát semmi sem akadályozza abban, hogy a voltaképpeni nemzeti hagyományban, amelyet ez a mentalitás megvet, gyűlöl, és a legszívesebben megsemmisítene, újra és újra otthonra leljen. Eladdig, míg a következő fordulóban újra ki nem akolbólítják onnan. És megint előlről. Minthogy pedig a kisebbségi létben ez a dialektika a többségi nemzet, a nemzeti kisebbség és az anyanemzet kultúrájához fűződő viszonyban egyaránt érvényesül és különböző fázisai hol erősítik, hol kioltják egymást, Végel László az évtizedek során a kulturális önmeghatározás dilemmáinak, lehetőségeinek és csapdáinak olyan mérhetetlenül gazdag tapasza-

latát gyűjti be és dolgozza fel esszéinek páratlan sorozatában a *Lemondás és megmaradástól* kezdve a *Hontalan esszék* újabb darabjaiig, amilyenről nemzetfeltű és nemzetmentő kollégái nem is álmodhatnak.

Harmadszor, soha nem szabad végleg átadnia magát annak az illúzióknak, hogy egy huszárvágással felülemelkedhet ezen a dialektikán; józan ésszel nem menekülhet holmi „európaiságba”. Mert igaz ugyan, hogy „a legszenvedélyesebb európaiak mindig Európa peremén születnek”, és „a fattyúk komplexusa erősíti az európai öntudatot”, csakhogy, először is, nincs olyan, hogy „európai”, mint ahogy „tisztá értékek” sincsenek, és „tisztá értékválasztás” sincsen. Hanem különféle tapasztalatok, és ezekből a tapasztalatokból leszűrt különféle – helyes és helytelen – következtetések vannak. A „modernizáció” nem eszme, hanem egy konkrét kulturális-szociális-gazdasági közösség teljesítménye. Csak ott és akkor válik eszmévé, ahol és amikor mint teljesítmény kudarcot vall. Márpedig ebben a térségben – és mint lassacskán kiderül, egész Európában – az egyetlen modernizációs tapasztalat a szocializmus tapasztalata volt, következőképpen a holt modernizáció kísérteteként visszajáró egyetlen eszme a szocializmus eszméje. Végel László gondolkodói becsületességének számomra legnagyobb bizonyítéka, hogy az utópia csábításának kiszolgáltatva újra és újra megküzd ezzel a csábítással, és minél nagyobb szüksége volna rá a konzervativizmus ostoba kelet-európai paródiájával, a történelmi revansizmussal szemben, annál szigorúbb önvizsgálattal fosztja meg magát az utópia kábítóserétől. (Nota bene, ez a csábítás kezdettől fogva elemi erejű volt. *Hatvannyolc* című esszéjében elmeséli, milyen megrázkódtatás volt számára, amikor – Szenttamásról Újvidékre került parasztyereként – először találkozott a telefonnal és a fürdőszobával.) Naplószerű esszé sorozatainak erősödő konfessziós jellege mutatja, hogy egyre eltökéltebben támaszkodik a személyesen ellenőrzött tapasztalat józanságára, eközben azonban – és ez a negyedik kérés, amelyen évtizedek óta egyensúlyoz – soha nem számolja fel teljesen kritikai álláspontját, viszont sikeresen nyirbálja vissza annak transzcendens lendületét. Végel Lászlót több mint húsz esztendeje ismerem, és elmondhatatlanul sokat köszönhetek ennek az ismeretségnek. Nemegyszer jelentett vigaszt arra gondolnom, hogy nem is olyan messzire tölem, Budapestnél mindenestre közelebb, az akkor még szomszédos határ túloldalán ott ül toronyházi lakása magasában, és pusztá létezésével könnyebbé teszi számomra a megbékélést azzal a nem mindig szívderítő körülménnyel, hogy magyarnak születtem.

CSORDÁS Gábor

Elhangzott 2003. december 2-án Budapesten a Füst Milán-díj átadásán

A SZIRMAI-DÍJAS KÖTETRŐL

Azzal szeretném kezdeni, hogy elfogult vagyok, ha a Szirmai Károly-díj mostani nyertesének a novellisztikájáról van szó – elfogult, mert Mihajlo Pantić újbélgádi történetei mindig különlegesen provokatívan hatottak rám, nem vagyok sem kritikus, sem irodalomtörténész, ezeket a történeteket is fordítóként olvastam –, nem álltam ellen a kísértésnek, hogy némely mondatot, párbeszédet lefordítsak magamban magyarra, ellenőrizve így értéküket egy másik nyelv közegében. Ez egyfajta szakmai deformáció szövegolvasásban – viszont ha ez az ösztönzés elmarad, ha minden figyelmet sikerül a novellára összpontosítani, számomra ez megbízható jele annak, hogy „tökéletes” történetek állnak előttem.

Nem tartozom azok közé az olvasók közé, akik kedvelik, ha a művészetben sok művészet van, illetve, ha az a művészet, főképp az irodalomban, látható. Roland Barthes írja egy helyen, hogy az irodalom azt mondja, amit mond, és ezenkívül még csak azt mondja, hogy irodalom – erre a körülményre utal Pantić sajtáságos ironiával minden lépésekor. És ezért keltenek annyira mély benyomást, kötik le annyira a figyelmet ezek a történetek a szerelemről és a halálról, lét és nemlét elementáris jelenségeiről szólva, arról, ami a hétköznapi napokban elérhetetlen és kifejezhetetlen. Az ő világszemlélete, jobban mondva „világérzése” vagy saját magának a világ keretein belül való érzékelése, ha nem is tűnik annak, mégis tragikus: az e világban történő változások, legyenek azok bármilyenek, nem vezetnek a fájdalom és a szenvedés megszűnéséhez, még csak enyhüléséhez sem, csupán azok átcsoportosulásához, átrendeződéséhez.

Pantić nemrég azt nyilatkozta egy interjúbán, hogy a szerelemről való írást „a valóság tényleges állapotának az ellensúlyaként” éli meg, vagyis az egocentrikus, gonosz világ iránti szeretetet folyamatosan ki kell gondolni. És ki is gondolja, nosztalgiával, és mindig finom ironiával, mert ironia nélkül ez a nosztalgia irodalmilag elviselhetetlen lenne. Azt a benyomást kelti, hogy e nosztalgia nemcsak a szerelemre irányul – Esterházy írta valahol, valószínűleg Borgest parafrázálva, hogy a könyvtár az író hazája: ezt továbbfűzve mondanám, hogy Pantić – úgy tűnik – egyetlen nosztalgikusan megélt hazája az írás.

Az író sorjázza a szerelem definícióit, ha lehetséges egyáltalán definíciókról beszélni, mert nyilvánvaló fenntartások állnak ott mindenféle végső igazság előtt. Ebben a gyűjteményben az imént említett egocentrikus, gonosz világ csak föl-fölbukkan a háttérben, mint valamilyen metafizikusan felfogott lét-állapot. Habár az író által használt irodalmi eszközök és módszerek főként a posztmodern arzenáljából származnak, azt mondanám, hogy művészi öntudata által a hagyományos európai modernizmushoz kötődik. Ez nem abban mu-

tatkozik meg elsősorban, hogy elválasztja a művészetet a politikától, hanem abban, hogy a novellát, a történetet mindenekelőtt nyelvi konstrukciónak tekinti, vagy eseménynek. Kigondolja, vagyis létrehozza a tökéletességet, a szépséget a tökéletlennel, a rúttal szemben. Ellenben tökéletes történetek nincsenek, nem is lehetnek, egyes részecskék örökre a történet hőseinek a titkai maradnak, habár ők igyekeznek egymást vallomásra bírni. A teljes történetek tehát reménytelenek, ami látható és amit hallani lehet, az mindig hiányos, töredékes. A szép pedig csakis akkor tökéletes, ha hibája van, „a történet csak úgy lehet rendben, ha valami nincs rendben benne”, ahogy a szerző mondja, léteznie kell egy elkerülhetetlen résznek, egy lyuknak, amely a leggyakrabban láthatatlanul tátong, a történetbe szöve, mintha ez a rés a történetnek elkerülhetetlen, strukturáló – és destrukturáló – következménye és feltétele lenne.

A dél-afrikai Nobel-díjas Coetzee irodalmi hőse, a Foe nevű „könyvcsináló” ezt a helyet, ezt a rést a történet „szemének” nevezi, a Nap „fekete torkának”, amely tátong vagy bámul ránk, mintha a tenger fenekéről bámulna. Átevezhetünk rajta, és visszatérhetünk a partra, nem leszünk bölcsebbek. Alhatunk tovább, álmatlanul. Az viszont, aki elmerül e szemben vagy valami hasonlóban, és állja e tekintetet, az álmokat fog nyerni. És az egyik Pantić-történetben a tökéletesség megszemélyesítőjének szeme van a novella köldökén, amely bámul ránk.

VICKÓ Árpád

Elhangzott Verbászon 2003. december 18-án a Szirmai Károly Irodalmi Díj átadásán

IN MEMORIAM

HARKAI IMRE (1952–2004) – 2004. január 11-én tragikus hirtelenséggel elhunyt Harkai Imre topolyai építészmérnök, néprajzkutató. Munkái: Temerin népi építészete (1983), Gondolatok az élettérrel (1986), Topolya építészete 1750–1941 (1991), A Vajdaság népi építészete (1991), Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben (1995), Adorján népi építészete (1997), Topolya mezőváros tanyarendszere (1998). Harkai Imre Csantavéren született, az általános iskolát Topolyán,

az építészeti technikumot Szabadkán végezte, majd a belgrádi Építészeti Karon diplomált, ahol 1998-ban a műszaki tudományok doktora címet is megszerezte. Tervezőmérnöki munkája Topolyához kötötte, de 1999-től a budapesti Szent István Egyetem Ybl Miklós Műszaki Főiskolai Kar óraadó tanára is volt.

ELHUNYT POZSVAI GYÖRGYI – A Litera hu. közölte a szomorú hírt, hogy „tragikus körülmények között” Pozsvai Györgyi egyetemi oktató, irodalomtörténész, kritikus Budapesten „az ünnepek

alatt" elhunyt. Pozsvai Györgyi Verbászon született 1964. augusztus 31-én. Iskoláit szülővárosában és Szabadkán végezte, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (1987), majd Pesten az ELTE Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszékén (1989) diplomált. 1992-től Budapesten élt, ott szerzett PhD-diplomát (A nézőpont a századforduló prózávilágában, 1996). 1992–1999 között könyvtáros, 1999-től pedig az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa, egyetemi oktató. 1996-ban Soros-, 1997-ben Mórlicz-, 1999-ben Bolyai-ösztöndíjas. Művei: Bodor Ádám, monográfia, 1998; Visszanéző tükörben. Az Álmodó-álmok ezredvégi olvasata, monográfia, 1998; A századforduló költészete, antológia, 1999; Őszi éjszaka, Petelei István válogatott novellái, 2002. Az utóbbi években Petelei munkásságával foglalkozott, monográfiát írt róla, a kézirat fejezeteit a Híd, a Hungarológiai Közlemények, a Kalligram, a Palócföld, a Tiszatáj közölte. Pozsvai Györgyi kritikákat, tanulmányokat jelentetett meg a Hídban és több magyarországi folyóiratban. – Törékeny alkata ellenére hatalmas munkabírási, alapos, lelkiismeretes kutató volt, az OSZK állandó fáradhatatlan olvasója nyitástól késő esti zárásig. Annak ellenére, hogy több mint egy évtizede Pesten élt, figyelemmel kísérte az itthoni irodalmi eseményeket. Ritka találkozásaink alkalmával tapasztalhattuk, érdeklődött könyvek, folyóiratok iránt, ragaszkodással érdeklődött barátai, tanárai után. Pozsvai Györgyi korai halálával kiváló irodalomtudóst, kedves barátot veszítettünk el.

DÍJAK

ELISMERÉS CSÁKY S. PIROSKÁ-NAK – A Falvak Kultúrájáért Alapítvány 1999 óta ítéli oda a Magyar Kultúra Lo-

vgia címet. E rangos elismerést minden évben január 22-én, a Magyar Kultúra Napján Budapesten veheti át az a személy, akit (hosszú munkásévei elismerése jeléül) az értékelő Tanácsadó Testület érdemesnek minősít. Vajdaságból a 2003-as év jelöltjei közül Csáky S. Piroška, az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének tanára érdemelte ki a Magyar Kultúra Lovagja címet, az MKE Zempléni Könyvtárosok Szervezete javaslatára. A megindoklásban kiemelték a jelölt sokévi eredményes könyvtárosi és pedagógiai munkásságát, valamint a vajdasági magyar könyvtárosok képzésében kifejtett törekvéseit.

A KISS LAJOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG DÍJA – Decemberben immár hatodik alkalommal ítélte oda a Kiss Lajos Néprajzi Társaság a hagyományosnak számító néprajzi díjat. Az erre vonatkozó szabályzat megváltoztatása után első ízben hivatásos néprajzosok is elismerésben részesülhettek. Dévaváriné Beszedes Valéria Garay Ákos-díjat kapott az eddig végzett tudományos néprajzi tevékenységéért, ezen belül a tárgyi néprajz terén kifejtett munkájáért. A társaság Jung Károlyt az eddig végzett néprajzi tudományos tevékenységéért, ezen belül a folklór terén kifejtett munkájáért Kiss Lajos-díjban részesítette. A topolyai Cirkalom táncegyüttes a tradicionális népi kultúra szakszerű népszerűsítéséért, a néptánc területén eddig végzett munkájáért kapott Arnold György-díjat.

KREKITY OLGA CSOKONAI-DÍJAS – A magyar művelődési minisztérium Csokonai Vitéz Mihály Alkotói Díjban részesítette Krekity Olgát a versszeretet- és versápolás mozgalmának terjesztéséért Vajdaságban. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának e rangos, tavaly alapított elismerését a Magyar Kultúra Nap-

ján adták át a budapesti Iparművészeti Múzeumban.

MEGJELENT

Gerold László: Léthuzatban. Forum, Újvidék, 2004

Az Újvidéki Színház harminc éve. Forum–Újvidéki Színház, Újvidék, 2004

Arpad Vicko: Januári borostyán – Januári arsi élibar. Antologija poezije vojvodanskih Madara [A vajdasági magyar költészet antológiája]. A kötetben szereplő költők: Gál László, Pap József, Fehér Ferenc, Ács Károly, Koncz István, Fehér Kálmán, Tolnai Ottó, Domonkos István, Ladik Katalin, Brasnyó István, Jung Károly, Veszteg Ferenc, Böndör Pál, Csorba Béla, Danyi Magdolna, Szügyi Zoltán, Sziveri János, Fenyvesi Ottó és Harkai Vass Éva. Arka, Smederevo, 2003

Nagy Abonyi Árpád: Tükörcelek. zEtna–Képes Ifjúság, Zenta–Újvidék, 2003

XXXVI. KMV – 2003. Képes Ifjúság, Újvidék, 2003

RENDEZVÉNYEK

ESEMÉNYEK

HÁROMÉVES AZ IZBA – Az újvidéki Izba Független Művészeti Társaság fennállásának harmadik évfordulója alkalmából december 10-én külön rendezvénnyel várta a látogatókat. Az est a múlt évben felvett videoanyag bemutatásával kezdődött, ezt követően a Total Fusion nevű zenekar lépett fel, melynek tagjai Molnár Igor – basszusgitár, Dragan Lazarević – gitár és Csík István – dobok. A műsor zenei részét Staniša Dautović folytatta legújabb zenei és videoperformance-ával.

XIV. B. SZABÓ GYÖRGY-NAPOK – December 17-én és 18-án tartották meg a nagybecskereki Petőfi Művelődési Egye-

sületben a hagyományos, sorrendben XIV. B. Szabó György-napokat. A rendezvény-sorozat keretében megkoszorúzták B. Szabó György síremlékét Újvidéken, a Futaki úti temetőben a nagybecskereki Petőfi Sándor ME és a vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület képviselői. Jelen voltak B. Szabó György családtagjai is. Megemlékező beszédet Kaszás Károly, a VMNYE újvidéki elnöke mondott. A műsor keretében a Petőfi Csiribiri táncegyüttes Gera Anna vezetésével hajdúsági játékokkal mutatkozott be. Az est vendége Kunkin Zsuzsanna könyvtári tanácsos volt. A B. Szabó György-díjat az idén Gera Adella, a tánc- és színjátszó csoport tagja kapta. Ápoljuk hagyományainkat címmel alkalmi műsort tartottak, melyben fellépett Váci Nándor, Kamrás Leona és Kecskés Ildikó. Az est keretében megnyitották a Dorogi Erzsébet vezetése alatt működő Tarka-Barkács hagyományápoló és kreatív ötletműhely kiállítását. A B. Szabó György – Az ember és az alkotó cím alatt megtartott est vendége volt Csáky S. Piroska, Káich Katalin, Csapó Julianna és Németh Ferenc.

DÍJÁTADÁS – December 18-án Verbáson adták át a 2003. évi Szirmai Károly Irodalmi Díjat. Mint ismeretes, Temerin és Verbász váltakozva szervezik meg a vajdasági irodalom nagyjáról elnevezett díj átadását. A bírálóbizottság (Sava Babić, Bordás Győző és Vickó Árpád) az elmúlt két év alatt megjelent elbeszélésköteteket áttekintve a díjat (amelyet 2003-ban szerb nyelven megjelent kötet kapta) Mihajlo Pantićnak ítélte oda Ako je to ljubav (Ha ez szerelem) című elbeszéléskötetért. A könyvet a belgrádi Stubovi kulture kiadó adta ki. A díjátadást követően Vickó Árpád, a zsűri elnöke méltatta a könyvet, majd Bordás Győző, az emlékbizottság tagja átadta a díjat, Vesna Đilas és Orovec

Krisztina pedig részleteket olvastak fel a kötetből szerb, illetve magyar nyelven.

KÖNYVBEMUTATÓ ÉS KIÁLLÍTÁS – A szabadkai Városi Könyvtár és a szabadkai Innovációs Klub szervezésében január 12-én a palicsi könyvtárban bemutatták Vedres Andrásnak, a Magyar Feltalálók Egyesülete főtikárának Szellemforrás – Génuszok a XX. században című könyvét. A rendezvényt megelőzően a könyvtár helyiségében megnyílt Törteli Károly szabadkai festőművész önálló tárlata.

PROMETEJ – A Prometej könyvkiadóban január 16-án Aleksandar Tišma író születésének 80. születésnapja alkalmából bemutatták a készülőfélben lévő Tišma-anatólógia című kiadványt.

IRODALOM

TOLNAI EXPRESSZ – December 10-én Tolnai Ottó szerzői estet tartottak Újvidéken, a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium Tudósklubjában. A Tolnai expressz címmel meghirdetett író-olvasó találkozót Samu János, Deissinger Ákos és Beke Ottó vezette.

RADNÓTI SÁNDOR ÚJVIDÉKEN – December 11-én az Újvidéki Rádió M Stúdiójában, a rádió nyilvános irodalmi műsorában vendégszerepelt Radnóti Sándor budapesti esztéta, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, publicista. Műveiről, irodalomszemléletéről Bányai János, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének vezetője beszélt. A rendezvényen Krnács Erika, Tornai Erika és Máriás Endre is közreműködött felolvasásokkal.

zETNA-TALÁLKOZÓ – Városok és fellegvárak címmel könyvbemutatóval egybekötött irodalmi estet tartottak december 12-én a Zentai Alkotóházban. Erre az alkalomra jelent meg a zEtna webmagazin

Citadella.doc című könyve magyar és szerb nyelven. A kötet három négykezes darabot, három magyar–szerb szerzőpáros munkálkodásának eredményét tartalmazza. Az Etna virtuális webmagazin szerzői személyesen az irodalmi esten találkoztak először Draginja Ramadanski műfordító és Beszedes István webmester moderálása mellett. Az irodalmi est vendége volt Bakos András, Balázs Attila, Danyi Zoltán, Lakatos Mihály, Miloš Latinović, Predrag Popović és Rajslj Emese. Az írótalálkozó 13-án műhelymunkával folytatódott, és felolvasóesttel.

ESSZÉ AZ ESSZÉKRŐL – Kaich Katalin művelődéstudományi és pedagógus volt a vendége december 17-én az Újvidéki Találkozások rendezvénynek, melyet a VMFK Tudósklubjában tartottak meg. Egy év telt el A nagybecskereki magyar színjátszás története és repertórium 1832–1918 című könyvének megjelenése óta, nemrégiben viszont napvilágot látott második kötet is, amelyet Németh Ferenc mutatott be. Az Írások a lélek útjairól című esszékötetről Hózsza Éva, Sutus Áron és Vanger László referált. Mint Hózsza Éva megállapította, a kötet esszé az esszékről. Az írónőt olyan kiváló gondolkodók inspirálták, mint Richard Bach, Jung, Jane Roberts és talán a legfontosabb: Hamvas Béla. A továbbiakban eszmefuttatás következett a lélek és az egyén megtisztításáról, az új embertípusról, illetve a Hamvas Béla által oly sokszor hangsúlyozott Szeretet fontosságáról.

SZÍNHÁZ

RENDHAGYÓ TÖRTÉNELEM-ÓRA – December 15-én a 300 éves Rákóczi-évfordulóról az újvidéki Színes Szilánkok Diákszínpad rendhagyó történelemórával emlékezett meg. A diákszínpad társulatának előadásában nem „száraz” be-

számolót láthatott, hanem úgy nyúltak a témához, hogy az emberközelebbi, „emészthető”, szórakoztató és egyben oktató legyen. A szereposztás: Bordás Szilárd (Rákóczi), Ferenc Judit (tanárnő), diákok: Crnkovity Gabriella, Fischer Adrienn, Gombos Dániel, Grabovac Dávid, Hugyik Ella, Kocsicska Csaba, Kónya Róbert, Orovec Krisztina, Drozdik Popović Teodóra, Fülöp Igor, Hajdú Tamás, Kovács K. Áron, László Judit, Pfau Annamária, Pfau Izabella. Ábrahám Irén Jankovics Andreával rendezett közösen. Juhász Valéria a segédrendező feladatát látta el. Maszkmester Szabó Margit, hang- és fénymester Szőlősi László, zenei tanácsadó Skorutyák Veronika, a dalokat Jankovics Andrea válogatta és tanította be, a szöveget Ábrahám Irén állította össze.

AZ ÉLET EGY CABARET – December 19-én bemutatott tartott a szabadkai Népszínház magyar társulata a szabadkai Jadran mozi színpadán. A Cabaret című musical rendezője Kovács Frigyes, dramaturgia Brestyánski Boros Rozália, jelmeztervező Cselényi Nóra. Szereposztás: Pesitz Mónika, ifj. Szloboda Tibor (a két konferanszié), Sally Bowlest, a kabaréénekesnő Kalmár Zsuzsa alakítja, Clifford Bradshaw, a fajgyűlölet fenyegető légkörébe becsöppent amerikai fiatal újságíró megszemélyesítője Ralbovski Csaba, míg Ernst Ludwigot, a kemény, fasisztoid világ megtestesítőjét Csernik Árpád játssza. Schneider kisasszony Vicei Natália, Kost kisasszony G. Erdélyi Hermina, Schultz úr Szilágyi Nándor, a Rudi nevű tiszt Katkó Ferenc, Bobby színpadi megformálója Szűcs Hajnalka. Az előadás szereplőgárdájához tartozik Nenad Orkić, valamint a kabarébéli lányok között van Gál Elvira, Fridrik Gertrúd, a mulatóbéli fiúk pedig Szabó Cibolya Gábor, Darko Mačković, Kovács Károly és

Milorad Vidaković. A hangszerelés ifj. Kucsra Géza munkája.

VIA ITÁLIA – Január 12-én ösbemutatót tartottak az Újvidéki Színház kistermében. A darab Domonkos István Via Itália című ifjúsági regényéből és műveiből készült. Az előadás rendezője és díszlettervezője Mezei Kinga, aki Gyarmati Katával közösen készítette a színpadi adaptációt. A színpadi mozgást Nagypál Gáborral dolgozták ki közösen. A zenét Mezei Szilárd szerezte, a jelmeztervező Janovics Erika. A regény főhősét, Balázs Ferit, Nagypál Gábor alakítja, Deda Puskás Zoltán, Viki-Radiátor Kovács Nemes Andor. Balázs Áron, Ferenc Ágota f. h., Varga Tamás f. h., Huszta Dániel f. h., Német Attila, Pongó Gábor f. h., Elor Emina f. h., Molnár Róbert f. h. kapott még szerepet a darabban. Dramaturg Gyarmati Kata.

HANGJÁTÉK

HANGJÁTÉK-BEMUTATÓ – Az Újvidéki Rádió december 20-án új hangjátékot sugározott. A vén zászlóhordók című hangjáték szerzője Balázs Attila. A darab a Balázs család történetéről szól, melyben maga a szerző egy riportert játszik. A darab két főszereplője a nagypapa és az unokája. A nagypapát Ferenczi Jenő, Balázs Attilát pedig Nagypál Gábor alakítja. Időnként megjelenik a papa is, Balázs Pál (Pubi), kinek hasbeszélő képessége fejlődött ki, mióta katétert kapott. Ily módon becsempészheti a mozaikszzerűen összeálló családképbe véleményét, saját szemszögéből látva egyes történeteket. Az ápolónő szerepét Figura Terézia játssza. A háborús történetek közé olvadó német imákkal a sváb származású nagymama is hangot kap, akit Tusnek Otília alakít. S hogy a családtörténet még hitelesebb legyen, az 52 perces hangjátékot Balázs Éva rendezte.

KIÁLLÍTÁS

MLADEN LESKOVAC EMLÉKKIÁLLÍTÁS – Mladen Leskovac irodalomtörténész, műfordító és a Matica srpska volt elnöke születése századik évfordulóján emlékkiállítás nyílt a Szerb Matica székházában, amely az író és tanár gazdag életútját mutatja be.

HÚSZ AKVARELL HÚSZ ÉV ALATT – Az újvidéki Bel Art Galériában december 17-én megnyitották Penovác Endre topolyai festőművész kiállítását. A Húsz akvarell húsz év alatt elnevezésű kiállításon, mint a címe is mondja, húsz akvarell állított ki a szerző, melyeket az elmúlt húsz esztendőben különböző művésztelepeken alkotott. A kiállítást – melyet január 5-éig tekinthetett meg az érdeklődő közönség – Duško Trifunović költő nyitotta meg.

KERAMIKUSOK ÉS PLAKÁTTERVEZŐK – A Képzőművészeti Találkozóban Mai magyar iparművészek Vajdaságban címmel december végén kiállítás nyílt. A tárlat az iparművészet és formatervezés két legkedveltebb területét öleli fel: a modern kerámiát és a plakátot, de a kiállítás anyagát kiegészíti még néhány munka a formatervezés más területeiről is, így például festett selyem és faliszőnyeg. A kiállítást Nemes Fekete Edit kerámiaművész és Olga Šram, a Képzőművészeti Találkozó igazgatója nyitotta meg.

ZENE

ZONGORAEST KANIZSÁN – December 10-én Atyimcsev Judit zongorista lépett fel a kanizsai Művészetek Házában. Az est vendége a negotini Vladimir Purić zongoraművész volt. A műsoron Bach, Beethoven, Liszt, Chopin és Schubert művei szerepeltek.

KÓRUSMUZSIKA – December 17-én a szabadkai ferences templom Bach énekegyüttese spanyol és baszk zeneszerzők karácsonyi kórusműveivel lépett a zenekedvelő közönség elé. A műsoron szereplő művek szövegét magyar fordításban is hallhatta a nagydíjnyertes. Gitáron Gyivánovity Róbert szabadkai gitárművész közreműködött. Művészeti vezető Dévity Zoltán.

ETNO

ETNOKONCERT KANIZSÁN – Január 16-án a Cnesa OMI szervezésében a magyarkanizsai Művészetek Háza pincéjében vendégszerepelt Bakos Árpád. Keleti szél címmel legújabb szerzeményeiből tartott bemutatót kobzon, kavalon, furulyán énekléssel. Az együttes többi tagja: Pálfi Ervin, a szabadkai Népszínház kiváló színésze tamburán és Gubena Árpád tarabukán kísérte. A közép-európai dallamkincsből merítkező, középkori zene nyomát is magán viselő muzsika egyfajta mai trubadúrmuzsikát közvetített, friss, bácskai ízekkel a hallgatóságnak.

SMIT Edit összeállítása

HIBAIGAZÍTÓ

A *Híd* 2003. decemberi számában a szerkesztőség figyelmetlensége miatt Damjanov Jadranka Csontváry-tanulmányának mellékletei közlésében zavarok támadtak. Alább közöljük az illusztrációnak szánt képek pontos rendjét és a képek alkotóinak nevét a tanulmányban említettek sorrendjében. Megjegyezzük még, hogy nem minden illusztrációt reprodukáltunk.

A *Híd*ban

az 1437. oldalon Mondrian: Ezüstös fa

az 1425. oldalon Mondrian krétarajza

az 1432. oldalon Mondrian: Fa

az 1371. oldalon Paul Klee: Magányos fa. (Jelezzük, hogy sajnálatos módon a kép tótágast jelent meg.)

A *Híd* Krónika című rovatában az 1472. oldalon a rendezvények és előadások felsorolásában névelírás történt: Horthy-kor helyett két ízben is *Horty-kor* kifejezés olvasható.

Damjanov Jadranka és az olvasók elnézését kéri a *Híd* szerkesztősége.

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

Bori Imre: Dér Zoltán kis leveleskönyvei (Dér Zoltán: *Romlás és boldogság*,
Dér Zoltán: *Játék és szenvedély*) 125

Színház

Gerold László: „Micsoda orr!” (Edmond Rostand: *Cyrano de Bergerac*) 131

Kiállítás

Németh Ferenc: A tetten ért természet (Az újvidéki Egretta csoport természet-
fotósainak kiállításáról) 135

KRÓNKA

Csordás Gábor (Budapest): A szintézis disszidense (méltatás) 138

Vickó Árpád: A Szirmai-díjas kötetről (méltatás) 141

Krónika

Smit Edit összeállítása 142

Számunkat az újvidéki Egretta csoport természetfotóival illusztráltuk

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁGÉRT
ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának
Kulturális Alapprogramja és az Illyés Közalapítvány támogatta

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+32

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Fő- és felelős szerkesztő
Bori Imre. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . –
Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéallalat, 1934–1940 ; 1945–. – 20 cm.

Havonta
ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2004. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéallalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457–216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadó-óra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 160–15290–87-es zsírószámlára (Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu); előfizetésekor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2004-re belföldön 1000 dinár. Egyes szám ára 100, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken –YU ISSN 0350-9079